

5.

Fr. Kidrič:

Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja.

(Obenem analiza Andreaejevih, Hrenovih, Rosolenčevih in Valvasorjevih doneskov za biografijo Trubarja.)

V tistih evropskih znanstvenih krogih, ki imajo v evidenci tudi očeta slovenske tiskane knjige, se je že večkrat z obžalovanjem poudarjalo, da biografije Trubarja „še ni“. Še nedavno je storil to Loesche, bivši profesor protestantske teološke fakultete na dunajski univerzi, češ: „Eine umfassende Lebensbeschreibung (Trubers) fehlt noch“ ... „Leider blieb (in Kidrič's Kirchenordnung) Murkos Einleitung ›Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven‹ fort und wurde einer späteren, hoffentlich nicht fernen, Veröffentlichung vorbehalten, zumal trotz vieler gediegener Vorarbeiten eine solche, wie eine Lebensgeschichte des Primus Truber fehlt.“¹

Po moji sodbi je z ozirom na dosedanje tipanje v priložnostnih biografijah Trubarja in z ozirom na najbližje znanstvene naloge v okviru celega problema literarne in kulturne zgodovine reformacije pri južnih Slovanih prva potreba ogrodje za Trubarjevo biografijo, kjer se naj pre-mnoge sporne točke poskusijo rešiti v zvezi s celoto, razbor vsake točke pa v taki obliki nasloni na dokumentarično oporo, ki omogočuje kontrolo izvajanj ter obenem čitatelja sili, da si ustvarja svojo sodbo, še predno je prišel do tujih zaključkov.

Neenakomernost v izboru, razboru in opremi posameznih sestavin „ogrodja“ ni slučajna. Ekonomični oziri so mi kategorično narekovali dve smernici: prvič, da v „ogrodju“ le v najkrajši obliki ponovim, o čemer sem že govoril v

osvetljava Trubarjevega rodu,² v razboru vprašanja Trubarjevih žen in otrok³, v ugotovitvi časa, ko je odšel Trubar iz Rottenburga ter prišel v Kempten⁴, v določitvi vlog pri Ungnadovem literarnem podjetju⁵ ali v oceni Trubarjevih nazorov o organizaciji protestantske cerkve in šole med Slovenci;⁶ drugič, da le mimogrede omenim ali samo namignem momente, o katerih se bo moralo izčrpno govoriti v drugih zvezah: v bibliografiji literarne produkcije slovenskih protestantov⁷ in zlasti v literarni in kulturni zgodovini cele dobe⁸, kamor pa zopet ne bi spadale izčrpne biografije z vsemi podrobnostmi, še manj pa odstranitve od ravne pripovedne črte v smer razbora spornih biografskih točk.

Na izbor momentov je vplivala tudi posebna kritična naloga, ki sem jo hotel o tej priliki rešiti: hotel sem namreč oceniti štiri prinose za biografijo Trubarja, ki igrajo v priložnostnih biografijah veliko vlogo, a še niso prišli na sistematično kritično rešeto, ki bi jih spravilo v sklad med sabo in z drugimi fakti: v mislih imam prinose, ki so jih napisali Andreae, Hren, Rosolenz in Valvasor.

Jakob Andreae, glasoviti wirtemberski protestantski teolog, ki se je s Trubarjem vsaj že od l. 1555. osebno poznal⁹, je izdal proti koncu l. 1586. govor, ki ga je govoril 29. junija ob grobu slovenskega reformatorja: *Christliche Leichpredig bei der Begräbnis des ... Primus Trubern* (itd.), Tübingen, Georg Gruppenbach, 1586, 4°, 62 str. (v štud. biblioteki v Ljubljani pod št. 7003). Tisti del Andreaejevega govora, ki obravnava „gospoda Primoža Trubarja življenje in smrt“ (47—62), je objavil Luka Pintar v slovenski prireditvi l. 1908. v 132. številki „Slovenskega Naroda“ z dne 6. junija.

*Tomaž Hren*¹⁰, Ljubljčan (r. 1560) in škof ljubljanski (potrjen 1599), ki je začel l. 1605. zbirati za sekovskega škofa Brennenja doneske k zgodovini reformacije na Kranjskem,¹¹ govori v ohranjenem rokopisnem načrtu svoje pošiljke (*Memoriale scribendorum ad episcopum seccoviensem* v sem. knjižnici v Ljubljani) precej obširno tudi o Trubarju. Ker je Hitzingerjeva objava med „*Beiträge zur Geschichte der Reformation in Krain*“ (*Mittheilungen des historischen*

Vereines für Krain 1864, 1—3; prim. tudi 1865, 2) nerabna¹² so objavljeni tukaj dotični teksti po izvirniku.

V knjigi „Gründlicher Gegenbericht“ *Jakoba Rosolenza*, prošta v Stainzu, pod čigar imenom je izdal škof Brenner svoje gradivo,¹¹ je moral poznavalec postanka knjige stavke o Trubarju (131—132) a priori spravljati v tesno zvezo s Hrenom.

Valvasor govori o Trubarju v svoji „Ehre“ v raznih zvezah: med pisatelji (VI, 274, 345—6), med reformatorji (VII, 431—2, 437—8, 442, 461; VIII, 665), med kanoniki (VIII, 691), med župniki v Škofiji Loki (XI, 36) in med župniki v Šentjerneju (VIII, 721). Vedno govori apodiktično ter zlasti za dobo do l. 1547. navaja podrobnosti, da se ti nehote zazdi: piscu so bili morebiti na razpolago važni sodobni viri, ki jih danes ne poznamo!

Na biografijo Trubarja v „*Liber archivii collegii labacensis*“ iz dobe od 1733. do 1740. l., ki bi sicer tudi spadala v naš razbor, se ni treba posebno ozirati, ker je skoro dosloven posnetek iz *Valvasorja*.¹³

Čeravno je polemika z ostalo literaturo o Trubarju tukaj načeloma izpuščena ter prihranjena za drugo zvezo,¹⁴ je vendar zlasti dokumentarična oprema posameznih paragrafov prirejena tudi z ozirom na napačne verzije te literature.

§ 1. *Rojstni kraj* je označil samo *Andreeae: Welcher (Truber) ... im Crain, im Dorff Rastzlitz, vnder den ... Freyherrn von Aursperg, drey Meil vnder der Statt Laibach, von ehrlichen vnd frommen Eltern geboren ist, im Jar 1508. als wider Keisern Maximilian I ... die Venediger gekriegt, vnnnd Triest eingenommen haßen (47).*

Izmed sodobnih dokumentov se nanaša na ta moment več Trubarjevih lastnih izjav: *a)* 1558: blifi muiga royeniga doma per Raftzhizi (Regishter fol. R 3 a); *b)* 1566: Vash vseh brat inu slushabnik Primosh Truber is Rastzhize (Psalter, slov. predg., fol. b8b); *c)* 1575: Mui ozha, kadar je na Rashici S. Jerneia zehmoshter bil, ie bil pustil to Cerkou vfo enimu Crouashkimu Malariu malati. Ta je fuetnikom, fufeb tim Jogrom velike brade inu Mostazhe po Tursku inu Crouashku namalal. Natu fo vtim 1528. leitu, ty Turki

prishli, to Cerkou feshgali (Kat. z dvejma izl. 525); *d*) 1577: Nach dem ich im Lands Crein auff der Rastzhitz den Freyherren zu Aursperg gehörig ... im 1508. Jar [in wölchen die Venediger im Krieg wider ... Maximilianum den ersten, die Statt Triest eingenommen ... bin geboren (Novi test. II d, posvetilo); *c*) 1582: skusi Primosha Truberia Crainza Raftzhizheria (Ta celi novi test., naslov).

Da je Trubarjeva rojstna vas Raščica, ki je spadala v 16. stoletju pod graščino Turjak in župnika v Škocjanu,² je izpričano torej nad vsak dvom.

Ko je pisal *Andreae* poročilo o Trubarjevi rojstni vasi, je imel pač v evidenci nemški predgovor k zadnjemu delu Trubarjevega novega testamenta, dočim je v njegovi „Rastzlitz“ „l“ tiskovna pomota za „h“.

§ 2. *Rod*³ je omenil *Andreae* splošno (§ 1: von ehrlichen vnd frommen Eltern), naslednja dva vesta mnogo več: *Hren*: Postea publice confessus est per concionem, patrem eius a rebellibus rusticis in tumultu suspensum ab arbore; *Rosolenz*: Er ist ein unverschämpter Mann gewesen und hat sich nicht geschämt zu berühren, daß in der Bawren Auffruhr sein Leiblicher Vatter an einen Baum sey gehenkt worden (131 b). — *Hren* ima ob levi strani še opazko: Hieronymus Bar (nečitljivo, gotovo pa ne: Bartholomaeus, kakor je čital Hitzinger) notarius publicus, s katero si je hotel nedvomno zabeležiti ime priče, ki bi naj bila omenjeno Trubarjevo pridigo o smrti očeta slišala.

Razen z raščičanskimi Trobarji-Trubarji, zlasti Primoževim očetom Miho, ki je mlinaril in tesaril v mlinu pod vasjo ter umrl med l. 1527. in 1529., in sicer po vsej priliki naravne smrti, in pa razen z njega bratom Gregorjem, ki je mlinaril v drugem mlinu niže na Raščici ter umrl med l. 1524. in 1527., in sicer nesrečne smrti,¹² pa bo treba računati v Trubarjevi biografiji menda še z enim Primoževim sorodnikom, duhovnikom, ki bi pa bil doma v Vipavi. Dne 14. marca 1500 je dobil namreč v Vidmu tonzuro in nižje redove Vipavčan Gregor Trupar, sin Primožev¹⁵. Hipoteza je prezapeljiva: slovenski appellativum trupar ne eksistira, pač pa se da razložiti pisava trupar za trubar; med vipavskimi Truparji kakor tudi raščičanskimi Trobarji-Trubarji sta se rabili krstni imeni Primož in Gregor; vipavski župnik — seveda preko vikarja — je bil vsaj že 17. julija 1498 Peter Bonomo, poznejši tržaški škof¹⁶, čigar zagonetno

mecenstvo do Trubarja bi dobilo tukaj naenkrat evidentno razlago (§ 9).

Andreae je imel svoje poročilce pač od Trubarja samega. — Hren ni zakrivil toliko, kakor sem mislil,² dokler sem verjel Hitzingerjevi objavi, ki je stavila izven dvoma, da hoče označiti Hrenova notica poleg načina smrti tudi ime in stan Trubarjevega očeta, dočim meri v resnici na poročevalca. Tudi glede prvega zadene Hrena le toliko krivde, da je verjel svojemu poročevalcu. Trubar je pač tudi v pridigah izrabljajl v agitatorične namene proti katolikom nesrečo svojega strica Gregorja-mlinarja³, češ, za kazen, ker se je „svetil“, ga je ubilo drevo; iz tega se je izcimila govorica, da je Trubar pridigal, kako so mu očeta kmetje na drevo obesili!

§ 3. *Letnico rojstva* je zabeležil le Andreae (§ 1:1508).

Trubarjevi računi o rojstnem letu ne merijo vsi v l. 1508: a) poročilo iz l. 1577. (§ 1 d:1508); b) lesores iz l. 1578., kjer se pravi, da je 71 let star (Ta celi novi test. 1582; Postila 1595); c) notica izpred 1. maja 1582: Anno aetatis suae 73. scripsit manu sua (Ta celi novi test., zadnja stran, pod sliko). Letnica 1508, ki jo izrečno navaja (a), je pač pravilna. Mesec in dan se ne dasta določiti, ker se je mogel roditi pred godom sv. Primoža (9. junija) ali pa tudi pozneje.

Andreae je mogel imeti letnico iz zadnjega dela novega testamenta.

§ 4. *Iz dobe dedinstva* se tukaj ničesar ne omenja.

Turkov Trubar v svoji otročji dobi na Raščici ni videl, gotovo je pa slišal govoriti o grozovitostih, ki so jih uganjali tam l. 1491.¹⁷ Udeležba Raščičarjev pri kmečkem uporu l. 1515. sicer ni ugotovljena²; marsikatera vest o tistih dogodkih, ki so se odigravali vsaj v neposredni bližini Raščice,¹⁸ pa je prišla sedemletnemu Primožu gotovo na uho. Videti Turjačane, svoje gospodarje, mladi Primož menda ni imel pogosto prilike, razmerje med Turjakom in Primoževim očetom pa je bilo po vsej priliki tako, da se bodoči reformator na svojem rojstnem domu sovraštva do graščakov ni nasrkal². Po vsej priliki še pred Primoževim odhodom v šole je dal oče Miha, ki je bil cehmešter domače cerkvice sv. Jerneja (§ 1 c), ponižno škocjansko podružnico, iznova poslikati (§ 1 c); tudi „svetenje“ strica Gregorja na Slevici se je vršilo morebiti še v tem času (§ 23 b). Kot

cehmešter pri podružnici je imel Trubarjev oče gotovo tudi večkrat v škocjanskem župnišču opravka.

Andreaejev molk o tej dobi je pač dokaz, da Trubar o njej proti njemu ni govoril.

§ 5. Potek Trubarjevih študij je orisal samo Andreae, a tudi to poročilo potrebuje kritike in izpopolnila: Den haben seine Eltern zur Schul gehn Saltzburg vnd Wien ... geschickt, da er mit andern armen Schulern den Partem gesamlet, wie man es nennet, das ist, durch Almusen bey dem studieren erhalten worden. Nachmals, als er zum Bischoff von Triest, Petro Bonomo, kommen, vnnnd ein zeitlang sein Discantist, ein Singer in desselben Cantorey gewesen, ist er bey ihme lieb vnd werth gehalten worden. (Ob robu: Primus ein Singerknab gewesen.) Durch welchen er auch hernach Anno 1527. zu den Pfarren S. Helenae zu Lackh bey Ratschatz ... verordnet (47).

§ 6. *Inicijativo* za Primoževo šolanje pripisuje Andreae starišem (§ 5).

Da bi se bil oče Miha brez pobud od zunaj odločil poslati sina v šole, ni verjetno. Računati je treba s sporazumom med očetom in graščino.¹⁹ In z vplivom sorodnika duhovnika (§ 2)? Pobožna (§ 2, Andreae) in deloma celo pobožnjaška nota (§ 23 b) v značaju raščičanskih Trubarjev opravičuje domnevo, da je šlo starišem zgolj za to, napraviti iz sina mašnika.

Nič ne nasprotuje domnevi, da je imel Andreae svojo misel od Trubarja samega.

§ 7. Da *Reke* v Andreaejevi seriji Trubarjevih šolskih postaj ni (§ 5), preseneča tembolj, ker je govoril Trubar o njej v nemškem tekstu.

O tem šolovanju se je ohranila samo Trubarjeva beležka z dne 9. junija 1557: vor sechs und dreißig Jaren, da ich zu S. Veit am Pflaum in die Schul gangen bin, offft habe gehört, ... Grave (Bernhardin ... zu Grobnik) lasse die Bibel durch fünff Priester auff sein eigen Kosten verdolmetschen (Novi test. I, posvetilo b IV a).

Beležka je nedvomno spomin na resnično dejstvo. Gre za dvanajstletnega dečka s kmetov, torej pač za njegovo prvo šolsko postajo. O motivih, iz katerih se je odločil Miha, poslati sina najprej na Reko, se da le ugibati: trgovski znanci? priporočilo Turjačana do kapitana, ki so ga imeli Habsburžani na Reki? znanci med reškimi frančiškani ali med reško posvetno duhovščino? Trubarjev račun nas vodi v dobo od 9. junija 1520 do 9. junija 1521. To se strinja

tudi z drugim delom Trubarjeve beležke, ker je gospodaril grof Bernardin Frankopan na Grobniku pri Reki do leta 1529.²⁰ Predpolagati se torej sme, da je prišel Trubar na Reko v jeseni 1520, z dvanajstimi leti.

Reka je bila v tem času že hrvaško - italijansko mesto, kar se je izražalo predvsem tudi v razliki med cerkvenim in uradnoposlovnim jezikom: člani kapitelja so bili glagoljaši, v stolnici se je čitala cerkvenoslovanska maša²¹ in pridigalo menda hrvaški, v samostanu avguštincev so bile vsaj postne pridige laške²², istodobno so se pisali zapisniki občinskih sej navadno v latinskem, tuintam pa tudi v laškem jeziku, a prošnje na vlado vse po laško.²³ Šolske razmere na Reki okoli l. 1520. se ne dajo zadovoljivo ugotoviti. Gotovo je eksistirala mestna šola.²⁴ Namen mestne šole na Reki je moral biti nedvomno zelo sličen učnemu cilju takozvanih nemških, pisarskih šol po nemških mestih, seveda s podčrtavanjem drugega narodnostnega elementa: v trgovskem mestu z latinsko-laškim uradnim in laškim poslovnim jezikom je mogla imeti mestna šola le ta namen, da priuči obiskovalce latinsko-laškemu pismu in računanju ter da jih izuri v sestavljanju latinskih obligacij in laških trgovskih pisem. Za pouk glagolskega pisma v tej šoli ni bilo pravega vzroka. Glagoljaški naraščaj se je vzgajal pri posameznih kanonikih, predpolaga se tudi posebna kapiteljska šola²⁵, ki bi bila slovanska, toda ta supozicija doslej nima prave dokumentarne podlage.

Trubar pravi, da se je naučil laščine v Trstu (§ 12 b): migljaj, da ni bil na Reki v mestni šoli? Glagolice l. 1557. ni znal niti čitati niti pisati (§ 12 c): opozoritev, da se na Reki ni šolal pri kakem kanoniku ali v kapiteljski šoli? Preostane še en moment: da je med šolanjem na Reki pogosto slišal govoriti o glagoljaški bibliji, ki se je prirejela na račun grofa Bernardina Frankopana na bližnjem gradu Grobniku. To govori za domnevo, da se je gibal in šolal med glagoljaši. Nezanje glagolice po 36 letih bi se dalo pojasniti z domnevo, da jo je zopet pozabil. To bi bilo tem umljiveje, ker je ostal na Reki po vsej priliki le kratek čas, komaj da več ko leto dni, približno do jeseni 1521.

Da bi bil *Andreae* Trubarjevo šolanje na Reki vedoma prezrl, ni verjetno. Njegovo neznanje reške epizode pač priča, da ob pisanju biografije vkljub nekaterim navideznim spominom na nemški predgovor k prvemu delu novega testamenta (§§ 9, 14, 15, 19) tega važnega vira za Trubarjevo biografijo vendarle ni imel v evidenci in da o reški šoli tudi od Trubarja ali Trubarjevih ni bil ničesar slišal.

§ 8. Šolanje v *Solnogradu* je postavil *Andreae* v neznanju reške epizode na začetek Trubarjeve šolske serije (§ 5).

Da je hodil Trubar tudi v *Solnogradu* v šolo, se potrjuje z njegovo lastno izjavo iz l. 1575.: v tim 1519. lejtu je bil en Menih Bolteshar Ybmar, ta ie v tim Mejstu Renspurgi, per eni Capeli, vkateri je bil en Pild diuize Marye na malan, enu veliku zuprane sturil, de fo vfi shlaht ludie, is te Paierske deshele, Moshye inu Shene, hti capeli inu pildu, koker bi nori inu vstekli bili, tekli, ty eni fo vile, ty drugi grable, panue inu druge poffode vrokah imejli, Inu fo le melzhez h tekli, nikomer odgouurili, Tu sem iest sam Vshalspurgi vidil. Leta Menih ie potle to Bidertaufersko vero gori perpravil (Katek. z dvejma izl. 241).

V *Solnograd* je poslal dvanajstletnega Primoža pač še oče (§ 5, *Andreae*). Motiv se sme komaj pod izbero namigniti: dober glas solnograških šol? želja, napraviti iz sina duhovnika z višjo, latinsko izobrazbo? račun, da bi se mogel sin v *Solnogradu* laže preživljati kakor pa na Reki? kake osebne zveze, morebiti tudi preko Turjačanov?

Vsako izmed teh ugibanj bi moglo najti v realnih razmerah oporo. *Solnograd*, glavno mesto solnograške nadškofije in njenega samostojnega teritorija, je imelo takrat dve šoli. Ena je bila katedralna šola pri Sv. Rupertu. Za vlade nadškofa Leonharda Keutschacha (1495—1519) se sicer ne omenja,²⁶ čisto pa menda ni prenehala, ker se pojavljata za vlade nadškofa Matevža Langa (1519—40) stolni scholasticus in stolni cantor zopet v aktih. Druga je bila samostanska šola Sv. Petra pri benediktincih, ki je pozivala učitelje pogosto iz tujine²⁷ ter bila vedno na boljšem glasu od šentrupertske šole. Niti šentrupertska niti šentpetska šola se ni omejevala samo na vzgajanje naraščaja v lastne potrebe, ampak vsaka je sprejemala tudi eksterniste ter bila odprta vsakemu šolarju, ako ni bilo posebnih vzrokov za

odklon.²⁸ Šolski cilj za eksterniste je bil v glavnem pač v obeh šolah isti: da se navadijo gladko latinski govoriti in pisati; da se naučijo sestavljati latinska in eventualno tudi nemška javna pisma; da se izvežbajo v petju in nekoliko menda tudi v godbi. — Šolarje-pevce sta rabili stolna in samostanska cerkev. Deset eksternistov-pevcev je moglo dobiti prebende. Pri stolnici je bilo ustanovljenih 6 kaplanij, pri vsaki je bilo razen za kaplana tudi mesto za enega šolarja, ki je moral biti star 16 let ter znati dobro peti. Štiri druge prebende (stanovanje in še drugi dohodki) so bile določene dijakom, ki so s petjem spremljali mašnika, kadar je nesel komu zadnjo popotnico.²⁹ Prebende so bile odprte po vsej priliki učencem obeh šol.³⁰ — Mož v visokih cerkvenih službah v Solnogradu, ki bi bili mogli imeti zveze s Kranjsko ter eventualno ugladiti Trubarju pot v novo šolsko postajo, je bilo med l. 1521. in 1526. več: Arnulf Lamberg, kanonik od l. 1516.—1527.³¹? Boltežar Lamberg, kanonik, ki je bil menda že pred l. 1523. tudi scholasticus, kapiteljski odvetnik, zakladnik in generalni vikar, 1525. pa postal stolni dekan?³² Andrej Trautmannsdorf, kanonik, ki je postal 1514. stolni dekan ter umrl 1525.?³³

Četudi je bila v Solnogradu od poletja 1521 pa do februarja 1522 kuga,³⁴ se vendar zdi, da je Trubar vsaj že v jeseni 1521 zapustil Reko (§ 7) ter krenil proti Solnogradu, bodisi, da je tam ostal ali za kak čas zopet odšel. Spomin na procesije k Hubmaierjevi kapeli v Regensburgu se temu datiranju ne protivi. Romanje se je bilo začelo sicer res spomladi 1519, toda je trajalo preko Hubmaierjevega bivanja v Regensburgu, ki je odšel že spomladi 1521, tje pod l. 1525., četudi s pojemajočo silo.³⁵ Najverjetnejše je, da je obiskoval Trubar v Solnogradu kurz za eksterniste pri Sv. Petru, čisto gotovo pa ni. „Partem gesamlet“, t. j.: preživiljal se je z miloščino, velja pač predvsem za dobo šolanja v Solnogradu. Fraza pa more pomeniti marsikaj, n. pr.: petje pred hišami, bodisi z dovoljenjem ali brez dovoljenja;³⁶ posle prelatskih strežajev;³⁷ posle coquonistorum—kuhinjskih dečkov;³⁸ ali pa morda tudi eno izmed tistih 4 prebend, pri katerih se menda ni zahtevala starost

16 let. Neko vlogo v Trubarjevem „partem sammeln“ je igralo pač že njegovo pevsko grlo, to namiguje zlasti njegova služba v Trstu (§ 9 b). Kakor vse kaže, Trubar tudi v Solnogradu ni ostal tako dolgo, da bi bil študije zaključil, ampak samo pod konec l. 1523. ali začetek 1524.

Andreae je zajel svoje poročilo o Trubarjevem šolanju v Solnogradu, ki je v bistvu pravilno in le po lokalizaciji vsled izpustitve Reke napačno, pač iz spominov na pripovedovanje slovenskega reformatorja samega.

§ 9. Službi v Trstu med pevci in dvorniki škofa Petra Bonoma, odkazuje Andreae mesto za zadnjo šolsko postajo (§ 5).

Trubarjevo prvo bivanje v Trstu osvetljuje več sodobnih izvestij: a) Trubarjevo pismo Bullingerju z dne 13. marca 1557 o vzgoji pri Bonomu v Trstu izza nežnih let (§ 22 d);³⁹ b) Trubarjevo poročilo z dne 9. junija 1557: (Petrus Bonomo) Bischoff zu Triest, hat mich erzogen, gelert und gewissen trewlich, zu aller Gottseligkeit ... da ich noch Knabenweis in seiner Cantorey war ... (Novi test. I, posvetilo a IV a); c) testament Lenarta Bonoma, župnika stolne cerkve v Trstu, z dne 7. marca 1526, čigar sestavi je prisostvoval v hiši Joaneza Babtiste Bonoma tudi „Primus Riubar de Rasica“⁴⁰; d) diplom Petra Bonoma Mihaelu de Ragusa z dne 18. junija 1526, čigar sestavi v hiši Ludovika Bonoma v Trstu je zopet prisostvoval „Primus Trubar servitor ... domini episcopi“;⁴⁰ e) morebiti tudi poročilo Trubarjevo, da je bil med poslušalci Bonomove razlage Erazmovih parafraz (§ 22 e).

Peter Bonomo iz ugledne tržaške rodbine, ki je študiral v Bologni ter imel iz triletnega zakona (1485–1488) z Margerito pl. Rosenberg sina Ludvika, je bil ob času, ko je spoznal Trubarja, vsaj že 65 let star. Ker je po ženini smrti postal mašnik ter se posvetil službi na avstrijskem dvoru, kjer ga je vladar obsipaval s cerkvenimi beneficiji, je mogel že poprej semtertja vplivati na cerkvene razmere med Slovenci, saj je dobil tukaj največ beneficijev, ki jih je upravljal seveda po svojih vikarjih: okoli l. 1491. župnijo Dolino pri Trstu⁴¹; l. 1497. župnijo Ribnico,⁴² ki je pa l. 1503. menda ni več imel;⁴³ pred 17. julijem 1498 župnijo Vipavo;¹⁶ l. 1502. škofijo tržaško;⁴¹ pač istodobno tudi

župnijo Sv. Martina na Laškem,⁴⁴ od koder je imel zopet patronstvo nad župnijo Sv. Helene v Loki ob Savi;⁴⁵ imel je po vsej priliki tudi beneficij Sv. Maksimilijana v Celju (§ 18). Dočim je prihajal do konca l. 1523. radi službe na dvoru, kjer je vršil razne diplomatske posle,⁴¹ postal dne 15. oktobra 1521 glava nižjeavstrijskega dvornega sveta ter dobil l. 1522. obenem tudi administracijo dunajske škofije, v svojo vladikovino le poredkoma, se je preselil po izjalovljenju svojega upanja na dunajsko škofijo med 21. novembrom in 22. decembrom 1523 definitivno v Trst: 21. novembra je dobil dovoljenje za brezcarinski prevoz pohištv,⁴⁶ 22. decembra 1523 je že pisal iz Trsta.⁴⁷ Njegov sorodnik Lenart Bonomo je dolgo vrsto let župnikoval na Igu pri Ljubljani,⁴⁸ predno je prišel v Trst za župnika stolne cerkve, kar je bil pač že dovršen čas pred 7. marcem 1526 (c).

Za razlago začetka odnošajev med Bonomom in Trubarjem se dado graditi samo hipoteze: da bi bil prišel morebiti Trubarjev oče v kake stike z Lenartom Bonomom⁴⁰ na Igu? da bi bil posredoval Gregor Trupar-Trubar iz Vipave (§ 2)? Najverjetnejše se mi zdi, da je bil duhovnik Gregor iz rodu vipavskih Truparjev-Trubarjev tisti, ki je postal glavni srednik med svojim petnajstletnim sorodnikom (nečakom?) Primožem, študentom v Solnogradu, in pa vipavskim župnikom, obenem tržaškim škofom Bonomom, čim se je preselil ta definitivno v Trst ter uredil svoj dvor, kjer je potreboval novih služabnikov in zlasti tudi večje število dobrih glasov v stolničnem pevskem zboru. Terminus ante quem non za Trubarjev prihod v Trst je vsekakor isti kakor za Bonomovega: 21. november 1523.⁴⁶ Ker se je vzgajal Trubar pri Bonomu „a teneris annis“ (a), je moral biti v Trstu pač že spomladi 1524, ko je bil v šestnajstem letu. Okoliščina, da ga omenjajo tržaški dokumenti prvič šele 7. marca 1525 (c), se tej domnevi ne protivi, ker je bil prej za take funkcije pač premlad. V Trstu je bil Trubar v tem času diskantist, član pevskega zbora v Bonomovi stolnici (b, Andreae) in pa Bonomov servitor (d), komornik ali osebni služabnik. Obenem je pod Bonomovim nadzorstvom nadaljeval študije (a, b, e). Šlo je pač

v prvi vrsti za uvajanje v ceremonije in dušno pastirstvo; po vsej priliki pa je bil Trubar že v tem času tudi med tistimi, ki jim je razlagal Bonomo na svojem dvoru Vergila ter parafraze Erazma Roterdamskega, in sicer v laškem, nemškem in slovenskem jeziku (e). Ves ta čas je bil v solncu posebne ljubezni in naklonjenosti škofa Bonoma (b, Andreae), ki je cenil v Trubarju nedvomno nadarjenega, marljivega, za dušno pastirstvo med lastnim narodom izredno pripravnega teološkega kandidata. Najočitneje je dokumentiral škof svoje simpatije do Trubarja, ko mu je l. 1527. ex jure patronatus naklonil župnijo Sv. Helene v Loki (§ 10), čeravno še novi „župnik“ ni imel niti tonzure (§ 11) niti predpisane starosti. V položaju diskantista in Bonomovega komornika je ostal Trubar v Trstu vsaj pod jesen 1527, torej preko treh let.

Andreaejeva lokalizacija Trubarjeve prve tržaške postaje po zaporednosti: Solnograd-Dunaj-Trst je napačna (primeri tudi § 10). O vzgoji in službi pri Bonomu je s Trubarjem na splošno pač govoril; napaka v njegovi formulaciji pa opozarja, da ob pisanju biografije dotičnih mest iz predgovora k novemu testamentu ni imel v evidenci (primeri tudi § 10).

§ 10. Študij na Dunaju stavi torej Andreae v dobo med študiranjem v Solnogradu in med službo v Trstu pri Bonomu (§§ 5, 9).

Trubarjev študij na Dunaju pojasnujejo tri notice: a) notica z dne 9. junija 1557: da ich noch Knabenweis in (Petri Bonomi zu Triest) Cantorey war, begabet er mich mit der Pfar Lakh bei Ratschach, mit der Absentz oder pension, wie mans nennt, studiert ich ein zeitlang zu Wien (Novi test. I, posv. fol. a IV a); b) poročilo iz l. 1575.: Leta Menih (Bolteshar Ybmar) ie potle to Bidertaufersko vero gori perpravil ... tiga fo vtim 1528. leitu na Dunaju seshgali, nega Sheno vtupili, tu sem iest tudi vidil (Kat. ž dvejma iz l. 241); c) pismo Ungnadovo odbornikom kranjskim 24. novembra 1562: Die bauern wissen wohl, daß er (= Truber) ein guter gemeiner dorfpfarrer gewest und nie auf keine universität kommen (Trubers Briefe 282).

Ko je dobil Trubar l. 1527. župnijo Sv. Helene v Loki (§ 14), je sklenil, pač po Bonomovih navodilih, porabiti „absenco ali penzijo“ (a), t. j. vsoto, ki mu je iz dohodkov župnije

po honoriranju vikarja še preostala, v izpopolnitev svojih študij ter oditi na Dunaj. Ker na dunajski univerzi ni bil vpisan (c), je mogel tukaj izpopolnjevati svoje študije le v meščanski šoli pri Sv. Štefanu, ki je bila zanj z ozirom na njegove predštudije in potrebe res zelo pripravna: namenjena je bila vzgoji duhovščine; učenci so se delili v otroke, mladeniče in odrastle študente; obstojala je iz dveh kurzov, nižjega, za katerega so se potrebovala normalno tri leta, višjega, kjer so predavali rektor in trije magistri artistske fakultete nadaljevanje dialektike in pa kvadrivij; v obeh kurzih se je polagala velika važnost na cerkveno petje, na poznanje cerkvenih praznikov in njihovo zaporednost ter na biblično zgodovino.⁴⁹ Leta 1527. je bil na Dunaju radi kuge šolski pouk onemogočen,⁵⁰ Trubar je odšel torej v prestolico komaj da pred pozno jesenjo l. 1527. Videl je, kako so vtopili novokrščenca Hubmaierja in njegovo ženo (b), moral je biti torej 10. in 13. marca 1528 na Dunaju.⁵¹ Ker je imel že del dohodkov svoje župnije (a), mu seveda ni bilo več treba „partem sammeln“, ampak se je mogel mirneje posvetiti svojim študijam. Bil je takrat v 20. letu ter imel za sabo že razne študije, verjetno je torej, da je prišel na Dunaju pač med odrastle študente v drugem kurzu. Turške oblege l. 1529., ki je onemogočila za dlje časa tudi šolski pouk,⁵⁰ pa na Dunaju menda ni počakal. Sultan je odšel s svojo vojsko iz Carigrada 10. majnika, 21. septembra so se pojavile pred Dunajem turške predstraže;⁵² Trubar se je pač okoli srede 1529 vrnil nazaj v Trst.

Andreaejevo nedvomno napačno lokalizacijo Trubarjevega šolanja na Dunaju v vrsti: Solnograd-Dunaj-Trst si je treba razlagati pač slično kakor lokalizacijo tržaške postaje (§ 9). K formulaciji je pripomoglo najbrž tudi dejstvo, da se je Trubar za kratek čas res vrnil z Dunaja v Trst, glavna napaka je torej v tem, da je prezrl Andreae tisto Trubarjevo bivanje v Trstu, ki spada pred šolanje na Dunaju.

§ 11. *Ordinacije* tudi Andreae ni omenil.

Vsi Trubarjevi računi k vprašanju ordinacije in nastopa dušnopastirske službe se skladajo v tem, da je l. 1530. dobil od Bonoma, torej v Trstu, blagoslove ter odšel takoj na označeno dušnopastirsko mesto: a) poročilo z dne 9. junija 1557: darnach (nachdem ich ein zeitlang zu Wien studiert)

als ... (Bonomo) mich zum Priester ordiniert hett, übergab er mir die Pfarr Tyffer zuerwalten (Novi test. I, posvetilo a IV b); *b*) izvestje iz l. 1577., da je začel 1530. pridigati (§ 23 e); *c*) pismo škofu Seebachu z dne 8. julija 1561, kjer govori o dotakratnih 31 letih pridigarske službe (§ 23 d); *d*) beležka iz l. 1566., kjer govori o 36 letih svoje službe (Psalter, nem. posvetilo a 8 b); *e*) zatrdilo iz l. 1582.: iefert, kir fem 74. leit ftar, 52. Pridigar (Ta celi novi test., Truber od Slouenou slouu iemle).

Tudi ta nepotrebna vrzel v *Andreae*jevem opisu dokazuje, da Trubarjevega predgovora k novemu testamentu ob pisanju ni imel vedno v evidenci.

§ 12. Beležke, ki bi eventualno mogle meriti na *nivo* Trubarjeve *izobrazbe* ob zaključku formalnega šolanja, so si deloma v medsebojnem nasprotju: *Andreae*: welcher nicht ein gemeiner Dorfpfaff, sonder ein rechter warhafftiger Euangelischer Prediger vnnnd Bischoff gewesen (59); *Hren*: fuit is Truberus mediocriter in humanioribus eruditus; *Vaivasor*: gelehrter lutherischer Predikant (VI, 274).

Trubarjeve lastne izjave v tem oziru se tičejo skoro samo znanja jezikov: *a*) pismo švicarskemu teologu Bullingerju z dne 13. marca 1555: (Vergerius) hat dits jar vill mit mir gehandelt, damit mich unterstünde, aus latein und teutsch das neu testament in die windisch sprach zu verdolmetschen, welches ime, nachdem mich untüglich, dieweil griechisch noch hebräisch nicht khan, ... abgeschlagen (Briefe 20); *b*) pismo švicarskemu teologu Bullingerju z dne 13. marca 1557: Vobis et hujusmodi eruditissimis viris latine haud libenter scribo nisi necessitate compulsus, sicuti d. Vergerio semper latine scribere cogor, postquam germanicam linguam non intelligit. Nam vereor in scribendo latine, ne committam aliquem solaecismum et ne peccem in Priscianum (Briefe 26) ... Illic Tergesti didiceram linguam italicam; licet eam nunc difficulter loquor, attamen cum illam lego sive audio intelligo facillime (Briefe 28); *c*) izjava z dne 9. junija 1557, da nemški ne zna posebno dobro, (die ich nicht gar wol kann), da razume „ziemlich Lateinisch, Teutsch und Wälsch“, da hrvaščino „wir Creiner vnnnd Windischen versteen ... nach aller notturft vil bösser, dann die Beheimische oder Polnische oder der Wenden“, in da je o svojem znanju

jezikov l. 1555. odgovoril Vergeriju: ich kenne keinen hebräischen Buchstaben, griechisch kann nicht wol lesen . . . zu dem so kann ich nicht kroatatisch, weder lesen, noch schreiben (Novi test. I, posvetilo). Od sodobnikov imamo v tem oziru: *d*) izjavo Konzula in Dalmatina vojvodi Krištofu z dne 24. februarja 1563, ki pravita, da sta priznala Trubarja za svojega principala, „obgleich er nicht crobotisch könne noch verstehe“ (Briefe 327). Končno je treba tukaj po vsej priliki računati tudi: *e*) s Trubarjevim izvestjem iz l. 1557., da je razlagal Bonomo svojim klerikom Vergila in Erazmove parafraze v nemškem, italijanskem in slovenskem jeziku (§ 22 *e*).

Izmed tistih treh jezikov, ki so se takrat edini zdeli vredni znanstvenega zanimanja, se hebrejščine Trubar gotovo ni nikoli učil (*a*, *c*). Z grščino se je bil v dobi svojega šolanja menda nekoliko seznanil, pozneje pa marsikaj pozabil, da niti čitati ni več prav mogel (*c*). Latinščine se je naučil v tej meri, da jo je brez težave čital in ob zaključku šolanja najbrž tudi gladko in pravilno govoril in pisal; negotovost, ki jo 17 let po zaključku formalnega šolanja sam poudarja (*b*), je pač odmev okoliščine, da se je po nastopu dušno-pastirske službe, zlasti pa po l. 1548. gibal v osredju, kjer se je rabila bolj nemščina nego pa latinščina; njegova latinščina v listini z dne 22. junija 1533 (Briefe 563) in v pismih z dne 13. marca in 20. decembra 1557 (Briefe 26—28, 30) ne kaže sicer iskanj humanista, vendar se odlikuje mimo obične cerkvene latinščine z gotovo spretnostjo. Izmed živih literarnih evropskih jezikov si je bil prisvojil nemščino in laščino (*b*, *c*). Če odštejemo eventualni pouk v sestavljanju nemških listin in pisem in pa Bonomovo rabo nemščine in laščine pri razlagah na svojem dvoru (*e*), je bilo Trubarjevo znanje nemščine in laščine predvsem plod izvenšolskega občevanja. V njegovem podčrtavanju nezaupnosti v znanje omenjenih dveh jezikov (*b*, *c*) je po vsej priliki precej skromnosti, vsaj kar se tiče nemščine: nemščina njegovih uradnih izjav (Briefe 15, 17), korespondence, specialnih posvetil k lastnim tiskom in k hrvaškim knjigam iz Ungradovega podjetja, cerkvene naredbe za Kempten⁵³ ter

knjige: Register und summarischer Inhalt priča o lahkem izražanju v tem jeziku, četudi ni vzoren ter brez lokalizmov in slovenizmov. Slovanskih sorodnic svoje slovenščine v tem času razen hrvaščine morebiti večinoma niti pismeno ni poznal. Tako znanje hrvaščine, da je na tej osnovi mogel konstatirati lahko medsebojno razumevanje Hrvata in Slovenca (c), se sme pri bivšem reškem dijaku predpolagati pač že za l. 1530. „Hrvaški čitati-pisati“ (c) pomeni gotovo: glagolico čitati - pisati, ki se je je na Reki najbrž pač učil (§ 7), a jo mogel pozabiti že do l. 1530., tem bolj seveda po preteku 36 let! Ker je študiral izven slovenskega teritorija, se v njegovih šolah na njegov materni jezik niti v oni minimalni meri ni oziralo, v kateri se je upoštevala slovenščina kot pomagalo za elementarni pouk latinščine tuintam na Slovenskem; neko poglobitev v izrazne možnosti slovenščine so mu dale morebiti Bonomove slovenske razlage Vergila in Erazma Rotterdamskega (e). Trubarjevo znanje literatur je bilo najbrž mnogo manjše nego jezikov. Njegovo znanje starolatinske literature pač ni segalo preko Vergila (e) in šolskega štiva. Da bi se bil intenzivneje seznanil z laško renesančno ali sodobno nemško literaturo, v tej smeri manjka vsak migljaj. Tudi mladega renesančnega literarnega pokreta v Dubrovniku Trubar gotovo ni poznal, pač pa je vedel za obstoj glagolske cerkveno-nabožne literature. Končno se sme pri Trubarju-novomašniku predpolagati primitivno znanje v računanju in v sestavljanju listin, precejšnje znanje v gregorijanskem cerkvenem petju, orientiranost v pridigarski tehniki ter verziranost v biblični eksegezi, zlasti v eksegezi novega zakona (e). Ker se je družila k označenim odmevom študija še potreba, kupovati in čitati knjige (§ 22), pristen slovensko-domač govorniški dar⁸ ter osredotočena dušnopastirska vnema (§ 23), je upravičen sklep, da se je dvigal 22 letni Trubar precej nad splošni nivo svojih tovarišev⁸; na univerzi pa je študiral vkljub nedostatku duhovnih semenišč izmed 1000 duhovnikov komaj eden.⁵⁴

Andreaejeva označba Trubarjeve izobrazbe je več nego gola fraza ter velja v gotovi meri že za Trubarjev nivo ob koncu študij, četudi

meri na poznejšega, protestantskega predikanta. Hrenova karakteristika ne sloni niti na podrobnem študiju Trubarjevih spisov niti na poznanju Trubarjeve osebe.

§ 13. Zaporednost Trubarjevih *dušnopastirskih postaj* iz naših biografij ni jasna in se med sabo deloma zelo razlikuje: *Andraeae*: Durch welchen (= Petrus Bonomo) er auch hernach Anno 1527. zu den Pfarren S. Helenae zu Lackh bey Ratschatz (!) S. Martini in Tyffer zum Kirchendiener verordnet, vnnnd Anno 42. von Francisco, dem Bischoff zu Laibach, ein Thumbherr daselbsten auffgenommen worden (47). . . Bey welcher Lehr ihne sampt seinen Mitbrüdern der Bischoff zu Triest, Herr Bonomus, wie auch Herr Christoff Rauber, vnnnd Herr Franciscus Cantzianer, beide Bischoff zu Laybach, bleiben lassen ... Als aber Vrbanus Textoris Bischoff zu Laybach worden, seind jhme anfangs die Disputationes vnd Lehr von der Gerechtigkeit des Glaubens, dass man allein durch den Glauben an Jhesum Christum müsse vor Gott gerecht vnnnd selig werden, gantz vnnnd gar zuwider gewesen, vnder welchem Herr Primus die Pfarr auff Bartholomes Felde bekommen, Darneben auch die Pfriend der Caplaney Maximiliani zu Cilli noch jnnen gehabt (49). — *Hren*: Primus Truberus, apostata canonicus ... et concionator ad S. Nicolaum Labaci fuit ... Ex iis (= praedicatoribus) floruit fama ac nomine inter nobiles ac plebem Primus Truber, qui bene slavice dicebat in concionibus, utpote multo tempore canonicus et concionator antea Labaci ad S. Nicolaum et Vicarius capituli ad S. Bartholomaeum in Campo; — *Valvasor* je objavil konec Trubarjevega pisma stanovom kranjskim iz l. 1586., kjer so našete vse Trubarjeve katoliške dušnopastirske postaje: Primus Truber, gewesener ordentlich berufen, präsentiert und confirmirter Thumbherr zu Laybach, Pfarrer zu Lack bei Ratschach, zu Tüffer, und in St. Bartholomä Feld, Caplan bei St. Maximilian zu Cilli, windischer Prediger zu Triest (VII, 437). Zaporednost Trubarjevih dušnopastirskih postaj je določil Valvasor takole: 1531. kanonik v Ljubljani; 1532. predikant pri Sv. Elizabeti v Ljubljani; 1540. župnik v Škofji Loki; po 1540. župnik na Laškem, v Radečah; 1547. v Šentjerneju (§ 21). K trditvi, da je bil Trubar l. 1531. že kanonik v Ljubljani, je navel Valvasor celo vir: M. S. Epist. Lab. (VIII, 691).

§ 14. Po *Andraeae*ju je dobil torej Trubar župnijo Sv. Helene v *Loki* pri Radečah, in sicer l. 1527., po *Valvasor*ju pa župnijo Sv. Jakoba v Škofji Loki, in sicer l. 1540 (§ 13).

V zvezo z Loko spravljajo Trubarja: a) notica iz l. 1557., da je dobil župnijo Sv. Helene v Loki pri Radečah od Bonoma še pred ordinacijo ter študiral z absenco iz nje na Dunaju (§ 10 d); b) izjava iz l. 1558., da se je 28 let poprej, torej l. 1530., udeleževal obenem s svojim vikarjem Jernejem Rugljem v svoji župniji „Loki per Radočaju“ (§ 23 b); tri listine, kjer je označen Trubar za župnika v

Loki: c) pogodba, sklenjena na Laškem dne 22. junija 1533 (§ 15 b); d) pogodba, sklenjena v Trstu dne 29. aprila 1541 (§ 17 c); e) pogodba, sklenjena v Trstu dne 9. avgusta 1541 (§ 17 f); troje poznejših pisem, ki navajajo med Trubarjevimi bivšimi prebendami tudi Loko pri Radočaju: f) pismo kralju Maksimiljanu z dne 2. januarja 1560, kjer stoji med župnijami Loka na prvem mestu (§ 20 a); g) pismo deželnim stanovom iz l. 1586., kjer zavzema med bivšimi Trubarjevimi župnijami zopet Loka prvo mesto (§ 13: Valvasor); h) pismo deželnih stanov Trubarju z dne 20. februarja 1560, kjer se omenja „Loka pri Radečah na Štajerskem“ šele za ljubljanskim kanonikatom in za Šentjernejem (§ 20 b).

Da gre tukaj za župnijo Sv. Helene v Loki na levem bregu Save nasproti Radečam, ki so više ob Savinem desnem bregu, je nedvomno (a, b, f, g, h). Župnija se je raztezala v glavnem med Savo, Gračnico in Črnim potokom ter imela 7 podružnic: Sv. Janeza na Razboru, Sv. Trojico na lipi, Sv. Kancijana na Kremenu, Sv. Duha na Čelovniku, Sv. Jurija v polju, Sv. Kolomana v Lokavcu. Ker je spadal v tej dobi juridično pod Loko tudi še vikarijat Sv. Petra v Radečah, se je raztezala Trubarjeva župnija faktično na obeh straneh Save od Orehovega do Hrastnika.⁵⁵ Posebno znanih božjih poti v župniji sami ni bilo, pač pa v vikarijatu pri Sv. Treh kraljih na Brunku. Dohodki iz urbarščine in desetine so bili vsaj toliki, kakor jih je cenil 1. marca 1545 Trubarjev naslednik za giltno knjigo⁵⁵, deželno knjigo, kjer so bile za vsako gospodstvo vpisane poleg posestniških izprememb tudi dače in dohodki, da so se v razmerju z njimi nalagali davki in kontribucije:⁵⁶ 3 funti penězov suhega denarja (funt penězov⁵⁷ = renskemu goldinarju po 60 kr. ali po 240 penězov); 5 starjev pšenice (star⁵⁸ = 2 vagonoma?), 12 starjev ovsa; 15 ¹/₃ rži; 32 ¹/₂ vedra vina (avstrijsko vedro po 40 bokalov = približno 56 litrom?); 12 kozličev; 20 kopunov⁵⁵. Če so domneve, ki sem jih postavil pod vprašaj, pravilne, dobimo z uporabo cen, ki jih je določil l. 1542. v podobnem izkazu o dohodkih iz beneficija Sv. Maksimilijana v Celju posameznim iz omenjenih predmetov Trubar sam (§ 18 a, b), vsoto, ki je bila za kaj malega večja od

12 renskih goldinarjev, 9 krajcarjev, 2 penezov. K temu pa je treba prišteti še dohodke iz štolnine ter njiv, travnikov in gozda⁵⁵, ki so po vsej priliki že spadali k župnikovi nadarbini, dalje upoštevati, da so zgorajšnje številke samo napovedi za davčno oblast, tako da je treba v dosego resničnih letnih dohodkov župnika pri Sv. Heleni v Loki omenjeno vsoto vsaj 6—9 krat povečati. Četudi župnik ni živel v svoji župniji in četudi je porabil za nagrado vikarja celo polovico svojih dohodkov, mu je preostala še vedno vsota, ki je v času, ko so mogle biti podlaga omenjenih računov cene kakor: star pšenice po 10 krajcarjev, 2 peneza, 1 vinar, vedro vina po 30 penezov, 400 jajc za 10 krajcarjev i. t. d., še vedno nekaj pomenila. V cerkveno administrativnem oziru je spadala Loka pri Radečah pod oglejskega patrijarha oziroma pod arhidijakona savinjske doline⁵⁹, ki je bil patrijarhov distriktni organ; patronat nad župnijo je imel vsakokratni župnik na Laškem.⁴⁵

Trubar je dobil Loko od njenega patrona Bonoma pred svojim odhodom na Dunaj (a), pač res l. 1527. (Andree), tri leta pred svojo ordinacijo. Do l. 1530. je torej naravnost moral upravljati svojo župnijo po vikarju. Ker pa je odšel po ordinaciji na Laško (§ 15), tudi sedaj ni začel svoje župnije neposredno vladati. Ves čas, kar je bil župnik v Loki, je vršil službe, ki so zahtevale njegovo prisotnost drugod (§§ 15, 16, 17), tudi trije izmed dokumentov, ki ga spravljajo v zvezo z Loko, izpričujejo obenem njegovo odsotnost (c, d, e). Po vsej priliki Trubar župnije Sv. Helene v Loki ni nikdar neposredno upravljal in trajno v Loki nikoli ni bival. Vendar je v času, ko je bil vikar na Laškem, torej od l. 1530. pa približno do 1535. (§ 15), v cerkveno življenje svoje župnije tem lažje posegal (§ 23), ker je šlo za sosednji župniji in majhno krajevno razdaljo. Njegov vikar v Loki je bil vsaj l. 1530. Jernej Rugelj (b). Dne 1. marca 1544. je napravil že Urban Strela, župnik v Skaladah, izkaz o „svoji gilti, posestvih in dohodkih iz župnije Loka pri Radečah“.⁶⁰ Trubar je moral torej med 9. avgustom 1541 (e) in 1. marcem 1544 na svojo župnijo resignirati. Zgodilo se je to najbrž l. 1542 (§ 19).

Andreaejevo poročilo se je izkazalo za pravilno. Navsjanje letnice opozarja, da tudi te vesti ni imel iz predgovora k novemu testamentu (a), ampak najbrž iz lastnih spominov na razgovore s Trubarjem. — Valvasorjeva ponesrečena kombinacija preseneča tem bolj, ker je ravno on videl pismo iz l. 1586. (g) ter bi bil moral torej vedeti vsaj to, za katero Loko gre.

§ 15. V izvestju o letnici, ko je dobil Trubar *Laško*, se Andreae in Valvasor diametralno razlikujeta: Andreae pravi, da l. 1527. obenem z Loko; Valvasor meni, da po l. 1540., menda obenem z Radečami; formulacija obeh pripušča pa razlago, da je bil Trubar na Laškem pravi župnik (§ 13).

Gre za razlago sledečih dokumentov: a) Trubarjevo poročilo iz l. 1557., da mu je dal Bonomo takoj po ordinaciji župnijo na Laškem v upravo (§ 11 a); b) listino z dne 21. junija 1533, ki jo je napisal Trubar na Laškem v hiši meščanskega špitala: Nos Primus Trubar, plebanus in Lockha tunc temporis vicarius in Tiffer (Briefe 563); dvoje Trubarjevih pisem s serijo njegovih bivših prebend, kjer stoji med župnijami Laško na drugem mestu: c) Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560 (§ 20 a); d) stanovom iz l. 1586. (§ 13); e) poročilo Trubarjevo iz l. 1577., da je pridigal od l. 1530. „najprej v grofiji celjski, potem na Kranjskem“ (§ 23 e).

Laško je bila v Trubarjevih časih izredno velika župnija, ki se je raztezala daleč na vzhod in zapad od Savinje ter imela poleg župne cerkve in kapelice Sv. Janeza na Laškem samem še tudi 13 podružnic: Sv. Nikolaja, Sv. Lenarta, Našo gospo na Gradcu, Sv. Petra, Sv. Ruperta, Našo gospo na Svetini s slavno božjo potjo, Sv. Ano v Svetini, Sv. Marjeto, Sv. Štefana, Sv. Jakoba v Dolu, Sv. Katarino, Marijo Magdaleno in Sv. Mohorja.⁶¹ Župnikova dotacija na Laškem je bila pač približno desetkrat višja nego v Loki,⁶² samo dohodki iz urbarijalnih dajatev so se cenili l. 1542. na 571 funtov penězov,⁶³ k temu pa je treba razen štolarine šteti še dohodke iz njiv in travnikov.⁶⁴ V župniji je bivalo navadno večje število duhovnikov,⁶⁵ na teritoriju župnije se je nahajal razen tega tudi kartuzijanski samostan v Jurkloštru.⁶⁶ Laško je spadalo pod patrijarha oziroma arhidijakona savinjske doline,⁶⁹ imenoval je župnika cesar, kon-

firmiral patrijarh.⁶⁷ Peter Bonomo, ki je dobil Laško menda istodobno s škofijo v Trstu,⁴⁵ je pač n. pr. l. 1525. obiskal svojo župnijo⁴¹ ter si priskrbel še 17. februarja l. 1533. od cesarja dovoljenje, da zastavi več posestev, ki so spadala k laški župni cerkvi,⁶⁸ sicer pa je imel tukaj vedno svojega vikarja, ki torej ni mogel biti pravi župnik.

Ker mu je izročil Bonomo Laško „v upravo“ koj po ordinaciji (a), je prišel Trubar sem gotovo še l. 1530. in sicer za Bonomovega vikarja (a, b). Motiv, da je dal Trubar poziciji odvisnega vikarja na Laškem prednost pred pozicijo neodvisnega župnika v lastni župniji v Loki, je treba iskati pač deloma v njegovi želji, da ustreže dobrotniku Bonomu, ki je hotel imeti na Laškem zanesljivega in dobrega gospodarja, deloma pa menda tudi v ugibanjih gmotne narave: verjetno je, da je imel Trubar iz same pozicije vikarja na Laškem večje dohodke nego bi jih bil imel v Loki, če bi bil opravljal svojo župnijo neposredno, k temu pa je treba računati še absenco iz Loke. Njegovo bivanje v Loki je izpričano za 22. junij 1533 (b), ostal je pa Bonomov vikar na Laškem še preko tega časa in menda dotlej, da se je tudi Bonomovo cerkvenopravno razmerje do župnije Sv. Martina izpremenilo. Dne 12. junija 1542. je napovedal za odmero davka dohodke iz župnije Sv. Martina na Laškem župnik Žiga Grabschopf⁶⁹, ki torej ni bil več odvisni Bonomov vikar, ampak več. To se nam potrjuje tudi od druge strani. Ta Grabschopf, ki je bil l. 1528 vikar v Celju⁷⁰, je umrl 5. marca 1554 na Laškem⁷¹ kot arhidijakon savinjske doline. Med arhidijakonom savinjske doline in Bonomom pa je tekla l. 1545. pred oglejskim patrijarhom pravda, kateri izmed njiju je patron župnije Sv. Helene v Loki.⁷² Trubar je sploh moral nehati biti Bonomov vikar na Laškem, čim je odšel za stalno v Ljubljano, torej okoli l. 1535 (§ 18). Izključeno ni, da bi bil moral Bonomo iz kakršnih koli vzrokov že v tem času resignirati na večji obseg svojih pravic do župnije Sv. Martina nego jih je mogel prevzeti Trubar in da bi postalo okoli l. 1535. Trubarjevo bivanje na Laškem sploh odveč. Laško je bila edina župnija na Štajerskem, v kateri je Trubar

stalno bival, predno je odšel v Ljubljano. Ako je Trubar sam pozneje poudarjal, da je začel pridigati l. 1530. „najprej v grofiji celjski, pozneje na Kranjskem“ (e), se nanaša to predvsem na Laško, čigar grad so imeli Celjani v zakup,⁷³ pa tudi eventualno na Loko, kamor je hodil Trubar z Laškega semtertja pridigat (§ 23): pojem „grofije celjske“ se je bil namreč po vsej priliki do Trubarjevih časov razširil preko mej nekdanje posesti celjskih knezov⁷⁴ ter obsegal najbrž ves celjski okraj do Save, gotovo Rajhenburg in Kozje (§ 23 l).

Andreaejeva letnica je napaka, ki jo je zakrivil sklep, da bi bil dobil Trubar Laško istodobno z Loko, pravilna je pa njegova formulacija v toliko, da stavi Laško pred Ljubljano, kar je zvedel pač od Trubarja samega. — Valvasorjeva napaka dokazuje, da je sklepal o zaporednosti Trubarjevih služb med Slovenci brez prave opore v listinah.

§ 16. Da bi bil Trubar v Ljubljani že l. 1531., kakor trdi Valvasor (§ 13), je torej izključeno (§§ 14, 15); drugo vprašanje pa je, ali ni pridigal v Ljubljani vendarle že pod škofom Krištofom Ravbarjem, kakor namiguje Andreae (§ 13).

Krištof Ravbar je bil škof ljubljanski od l. 1493. pa do svoje smrti 26. oktobra 1536,⁷⁵ nato je sledil Frančišek Kacijanar, ki je bil izbran 18. aprila 1537 ter umrl 31. marca 1544.⁷⁵ Dvoje pisem deželni stanov kranjskih kralju Ferdinandu izpričuje, da je pridigal Trubar v Ljubljani že pod Krištofom in potem še nekaj časa pod Frančiškom: a) z dne 21. avgusta 1562: Weyl... wir... Primus Truber von vill jaren hero, und noch bey zeiten... Cristoffen und Franciscen... bischoven zu Laibach, under denen er mehr jar gepredigt und ain unschuldigen wandl gefuert, fur ain fromen... priester und predicanten erkhant (Briefe 202); b) dne 27. decembra 1562: Truber, welcher... bei... bischof Christophen und bischof Franciscen... auch ein berufter ordentlicher prediger allhie gewest, von denselben bis in ihr ende geliebt und allwegen eines guten ehrbaren lebens und exempels erkannt worden (Briefe 208). Oba mejnika za Trubarjevo preselitev v Ljubljano sta torej 21. junij 1533, ko je še bil Bonomov vikar na Laškem (§ 15 b), in 26. oktober 1536, ko je umrl

Krištof. V posvetilu z dne 9. junija 1575, s katerim je posvetil katekizem z dvema izlagama 13letnemu Francu Juriju pl. Rein, se poziva: c) na „Freundschaft, die er vor 40 Jahren als Prediger und Domherr zu Laibach mit des Junkers Grossvater, Herrn Franz von Rein, vieljährigen Verordneten, Einnehmer und Beisitzer der Krainischen Landschaft . . . gehabt“. Ta račun nas vodi v l. 1535., kar je z ozirom na kanonikat nedvomno napačno (§ 19), z ozirom na službo pridigarja pa po vsej priliki pravilno. Sodim torej, da je prišel Trubar v Ljubljano in pod jurisdikcijo ljubljanskega škofa okoli l. 1535. Za orientacijo pridige v svoji župniji Loki, kjer je imel svojega vikarja, je ostal seveda tudi poslej odgovoren patrijarhu, oziroma arhidijakonu savinjske doline.

Dokumenti, ki se nanašajo na dobo Trubarjevega službovanja v Ljubljani od l. 1535. naprej, se dado razlagati le v tem zmislu, da je bil pridigar pri Sv. Miklavžu, v ljubljanski stolnici. Tukaj so bili ustanovljeni poleg škofije, proštije, stolne dekanije in deset kanonikatov tudi štirje vikarijati.⁷⁶ Razen omenjenih funkcionarjev so bili pri Sv. Miklavžu tudi kaplani in leviti. Za levite si je zbiral kapitelj po 2 duhovna, ki sta stregla vsak dan pri korarski maši. Kaplani, ki se navajajo, so bili ali v službi prošta ali kapitelja. Dolžnost pridigovati so imeli vikarji, ki so morali biti obenem s kaplani in leviti vred navzoči tudi pri jutranjicah kanonikov, hoditi v spremstvu po štirih dijakov v posebnih oblekah obhajati, imeti procesije s svetinjami po mestu i. t. d. Statut iz l. 1533. je določil, da bodi pridiga po oficiju, da se oznanuj „veritas evangelica pure, simpliciter ac fideliter“ in pa da naj dva vikarja radi naraščajočega nemškega življa pridigata v nemškem jeziku, dva pa oznanujeta besedo božjo kakor doslej,⁷⁷ torej pač slovenski. Ker Trubar v tej dobi še ni bil kanonik (§ 19), je bil pri ljubljanski stolnici samo vikarijat ali kaplanija tista služba, v kateri je mogel biti „ein berufter ordentlicher prediger“.

Ker pravi, da je med Slovenci 17 let zaporedoma slovenski pridigal (§ 13 a), je bil gotovo tudi v ljubljanski

stolnici slovenski pridigar. Ozadje, iz katerega mu je prišel ta poziv, se da samo slutiti: potreba novega pridigarja vsled statuta iz l. 1533. ? želja kanonikov Wienerja in Mertlica (§ 22), da ojačita s pritegnitvijo Trubarja, čigar pridigarska vnema in orientacija je bila gotovo že na glasu (§ 23), pozicijo somišljenikov v Ljubljani? stremljenje škofa Bonoma, da pomore svojemu ljubljencu do nove primerne službe (§ 17)? Verjetno je, da je bila za Trubarja služba pridigarja v Ljubljani mikavnejša nego na Laškem, ne le radi možnosti večjega razmaha in kulturnejše sredine, nego tudi radi dohodkov. Kapiteljski kaplani so dobivali l. 1497. po 6—8 dukatov vsake kvatre⁷⁷ — vsaj iste dohodke so imeli okoli l. 1535. iz skupne kapiteljske blagajne tudi vikarji, ki so imeli sicer vse iste gmotne ugodnosti kakor kanoniki: pravice ljubljanskih meščanov, posebno še trgovsko; prostost od užitninskega davka in drugih naklad za svoje pridelke i. t. d.⁷⁷

Samo na dobo Trubarjevega službovanja v Ljubljani, približno od l. 1535. do 1540., se more nanašati Trubarjeva beležka v pismu kralju Maksimilijanu z dne 2. januarja 1562, kjer pravi, da ga je preganjal radi verske orientacije poleg arhidijakonov in bosonogih menihov tudi deželni glavar kranjski Nikola Jurišić (§ 23 c). Jurišić je bil deželni glavar kranjski od 24. aprila 1538 do 23. oktobra 1543.⁷⁸ Njegova akcija proti Trubarju se pač ni vršila po l. 1542., ko se je vrnil ta na močnejšo pozicijo zopet v Ljubljano (§ 19), tem verjetnejše pa je, da je bila ravno sovražna akcija deželnega glavarja vzrok Trubarjevemu odhodu iz Ljubljane v Trst. Trubarjev odhod iz Ljubljane je bil torej pač podoben begu in sovražna akcija se je morala vršiti pred adventom 1540 (§ 17). Jurišić je javil 29. februarja 1540. kraljici Ani izpreobrnitev 5 prekrščencev, kraljica mu je s pismom z dne 1. aprila naročila, naj na prekrščence še dalje pazi⁷⁹ — vzporedno s to akcijo deželnega glavarja proti prekrščencem se je vršila pač tudi njegova akcija proti Trubarju, ki je potisnila šenklavškemu pridigarju potno palico v roke. Celo notico je treba razumeti menda v tem zmislu, da so arhidijakon, t. j. pač arhidijakon oglejskega

patrijarha, ki je imel jurisdikcijo nad Trubarjevo župnijo v Loki, in pa ljubljanski frančiškani pridobili Jurišiča posredno in neposredno za akcijo proti Trubarju.

Andreae je imel izvestje, da je pridigal Trubar pod jurisdikcijo škofov Ravbarja in Kacijanarja, ki se je izkazalo za pravilno, pač od Trubarja samega. — V Valvasorju je samo letnica 1540 in to le v toliko pravilna, da je moral Trubar tega leta res oditi iz Ljubljane. Vse drugo, kar še navaja Valvasor v tej zvezi, je plod ponesrečenih kombinacij: da bi bil prišel Trubar v Ljubljano že pred l. 1530.; da bi mu škof Kacijanar l. 1531. prepovedal pridigati v stolnici; da bi bil od l. 1532. naprej pridigal v špitalski cerkvi sv. Elizabete; da bi bil Kacijaner izposloval pri cesarju ukaz za Trubarjev izgon; da bi bil l. 1540. odšel v Škofjo Loko in po l. 1540. na Laško in v Radeče ... Valvasor je moral imeti pač neko pravilno vest o sovražni akciji l. 1540., potem pa je prenesel deloma poznejše dogodke v dobo pred l. 1540., deloma sklepal sploh brez vsakršne podlage. Izhodišče njegovih izgrešenih kombinacij je pač tisti „MS. Epist. Lab.“, na osnovi katerega je sklepal, da „1531. war Primus Truber Canonicus“ (691). In to ni po moji sodbi ničesar drugega, nego površno čitanje Trubarjevega pisma z dne 8. julija 1561, kjer obljubuje Trubar škofu, da hoče „wie bisher in den 31 jaren meines predigtamtes allenthalben gethan, alle ... secten ... vermeiden“ (Briefe 127, v dež. arhivu v Lj.).

§ 17. Da je bil Trubar nekaj časa tudi slovenski pridigar v Trstu, torej pod jurisdikcijo Bonoma, o tem molčita tudi Andreae in Valvasor, če nočemo šteti sem Andreaejeve opazke, da je bil s smerjo Trubarjeve pridige tudi Bonomo zadovoljen, ali pa Valvasorjeve objave serije Trubarjevih prebend v pismu iz l. 1586 (§ 13).

O Trubarjevi pridigarski službi v Trstu govorijo: a) poročilo eremita Giulija da Milano, ki je na povabilo zdravnika in filozofa doktorja Melhijorja Cerronija in na poziv škofa Bonoma z dne 13. septembra 1540 v adventu l. 1540. v Trstu pridigal ter spoznal tu Trubarja, ki je bil „familiar de veschovo“ in ki „ha la lingua schiavona“⁸⁰; b) pismo Cerronija Giuliju iz Trsta z dne 7. aprila 1541: Jo non ho anchor potuto haver da monsignor quella cosa che sapete. Questa mattina che siamo alli sette presbiter primus mi ha detto che monsignor commandi alle sue done che sapete che questa septimana andasero a star in casa sua;⁸¹ c) kupna pogodba z dne 29. aprila 1541: Tergesti in contrata castelli in camera magna episcopalis pallatii presentibus ... presbitero Primo Truber de rasfiza plebano in loch;⁴⁰ d) pogodba, sklenjena v Trstu dne 1. junija 1541,

kjer je Trubar za pričo;⁴⁰ e) pogodba z dne 13. julija 1541, kjer je Trubar za pričo;⁴⁰ f) listina z dne 9. avgusta 1541: Tergesti in contrata castelli in camera magna episcopalis pallatii presentibus... presbitero Primo Truber de raziza plebano in loch;⁴⁰ g) Trubarjevo poročilo iz l. 1557., da je razlagal Bonomo na svojem dvoru njemu in drugim poleg Erazmovih parafraz tudi Calvinovo institucijo (§ 22 e); h) Trubarjevo izvestje iz l. 1557. o znanju z Vergerijem: Petrus Vergerius, Bischoue zu Gaffers, des Kundschaftt ich noch het, zur zeit, da ich des... Petri Bonomi... Diener vnd bestellter windischer Prediger war (Novi test. I, posvetilo a IV a); i) Trubarjevo pismo Bullingerju z dne 13. septembra 1555: Der Herr Vergerius, mein herr und landsmann, welcher vor 12 jaren auch mein Saulus, aber jetzund, gott lob, Paulus worden (Briefe 20); j) pismo Vergerijevo iz l. 1541., ki izpričuje, da je Vergerij sodeloval pri preganjanju Trubarja (Trubers Briefe 20); k) serija prebend v pismu iz l. 1586., kjer stoji na zadnjem mestu pridigarska služba v Trstu (§ 13).

Za dobo od konca novembra oziroma do začetka decembra 1540 pa preko 9. avgusta 1541 je torej Trubarjevo bivanje v Trstu izpričano (a–f). To se sklada z domnevo, da je začel Jurišić svojo sovražno akcijo proti Trubarju v Ljubljani l. 1540. po 1. aprilu (§ 16). Trst je služil torej Trubarju v pribežališče, ko je moral okoli srede l. 1540. pod pritiskom Jurišičeve akcije zapustiti Ljubljano. Odločilo je pri izberi zatočišča pač zaupanje v preizkušeno Bonomovo naklonjenost in pa poznanje njegove verske orientacije (§ 22). Župnik Sv. Helene v Loki je seveda še vedno ostal (c, e), upravljal pa je svojo župnijo kakor doslej po vikarju.

V Trstu je bil menda nekak škofov dvorni kaplan (a, b, c, h), obenem pa tudi oficialni tržaški slovenski pridigar (a, h). Če je pravilna domneva, da je bila v Trstu bratovščina slovenskih kmetiških ljudi v cerkvi „madonna del mare“ in da se je edino tukaj moglo med l. 1539. in 1546. v slovenskem jeziku pridigati,⁴⁰ potem je tudi torišče Trubarjevih pridig v Trstu določeno. Samo l. 1540.

in 1541. je mogel biti dalje Trubar tudi med tistimi duhovniki, ki jim je razlagal Bonomo poleg Erazmovih parafraz in Vergila še Calvinovo institucijo (g), bodisi, da so bili ti kurzi nadaljevanje akcije izza prvega bivanja v Trstu (§ 9), bodisi, da so bili sploh nekaj novega: dočim je mogel namreč Bonomo razlagati Erazmove parafraze že ob prejšnjem Trubarjevem bivanju v Trstu (§ 22), je pri Calvinovih institucijah, ki so izšle prvič šele l. 1536. (§ 22), to izključeno.

Le o priliki tega prvega svojega službovanja se je mogel seznaniti Trubar v Trstu tudi s koprskim škofom Petrom Pavlom Vergerijem (h, i). Vergerij je prišel v svojo škofijo Koper l. 1536.,⁸² torej šest let po Trubarjevi ordinaciji. V času, ko je bil sedaj Trubar zopet v sosednjem Trstu, je bil Vergerij sicer mnogo odsoten: spomladi 1540 je odšel namreč po poslih kurije najprej na Francosko, potem k verskemu kolokviju v Worms (25. XI. 1540 — 18. I. 1541), tukaj je imel 1. januarja 1541 znamenit govor ter se vrnil v Koper preko Rima, ki ga je zapustil šele 25. junija 1541.⁸³ Odnosaji med njim in Trubarjem bi se bili mogli plesti torej nekako v tretji četrtini l. 1541. Vsi podatki se skladajo v tem, da se je bilo začelo proti Trubarju l. 1541. tudi v Trstu radi verske orientacije neko preganjanje, pri katerem je sodeloval Vergerij (h, i, j). Proti Vergeriju se je na katoliški strani takrat že vzbujal sum in ni izključeno, da je hotel dokazati svojo pravovernost s posebno katoliško vnemo, ki se je odražala tudi v neki akciji proti Trubarju, bodisi, da je hujskal Vergerij v Trstu samem, bodisi, da je rovaril v Ogleju ali kje drugje. Po vsej priliki je to preganjanje tudi pripomoglo, da je začel Bonomo za svojega ljubljenca iskati novo postojanko ter da je Trubar l. 1542. Trst zapustil.

Trubarjev račun, ki stavi Vergerijevo savlovanje v l. 1543. (h), je gotovo napačen, ker takrat Trubar ni bil več v Trstu. Da Andreae tržaške postojanke *expressis verbis* ne omenja, izpričuje zopet, da Trubarjevega nemškega posvetila v Novem testamentu iz l. 1557. ni imel v evidenci. Iz okoliščine, da stoji Trst v Valvasorjevi priobčitvi pisma iz l. 1586. na koncu, izvajati sklep, da gre za zadnjo Trubarjevo dušnopastirsko postajo v okviru episkopalne organizacije, bi bilo že radi tega napačno, ker omenjena serija ne sloni na kronološkem principu.

§ 18. Kedaj in kako je dobil Trubar *beneficij Sv. Maksimilijana v Celju*, tega ne navajata niti *Andreae*, ki podčrtuje, da je imel Trubar ta beneficij še poleg župnije v Šentjerneju, niti *Valvasor*, ki je iz vrste prebend v pismu l. 1586. tudi to postajo prezrl.

Izmed sodobnih dokumentov merijo na to prebendo v zvezi s Trubarjem: *a)* dohodninski izkaz za l. 1542.: Vermerkt mein Primusen Truber, die zeit sand Maximilians, vor der stat Cili, caplan, schätzung und anlag des werts ... Anno 1542 (Briefe 17—18); *b)* dohodninski izkaz z dne 12. novembra 1543: Vermerkt meins Primusen Trubers, dieser zeit windischer prediger zu Labach, gült und jährliches einkommen meiner caplanei st. Maximilian ... Geben zu Laibach am 12 tag Novembris 1543 ... (Briefe 15—17); *c)* Trubarjevo poročilo iz l. 1557.: (Petrus Bonomo) übergab mir die Pfar Tüffer zu verwalten, nachmals resignieret er mir das Beneficium S. Maximiliani zu Cilli (Novi test. I, posvetilo a IV b); *d)* Trubarjevo pismo kralju Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560, kjer govori o svojem gospodarstvu na tej kaplaniji, ki je l. 1532. pogorela (§ 20 a); *e)* serija v pismu iz l. 1586., kjer najdeš celjsko kaplanijo na predzadnjem mestu (§ 13). O pravilnosti Trubarjeve izjave, da mu je naklonil beneficij Sv. Maksimilijana v Celju škof Bonomo (c), nimamo vzroka dvomiti, četudi dela osvetljava cerkvenopravne strani težave. Za omenjeni beneficij je bil namreč v označeni dobi fevdni gospod kralj Ferdinand, konfirmator pa župnik celjski.⁸⁴ Trubarjevega stavka si ne morem razložiti drugače (c) kakor tako, da je bil Bonomo v pravni posesti beneficija ter resigniral na svoje pravice v korist Trubarju. Pri iskanju datuma, kdaj se je to zgodilo, nas ne sme motiti datum, ko je hiša, ki je spadala k beneficiju Sv. Maksimilijana v Celju, zgorela: Trubar pač pribija, da je ta kaplanija l. 1532. zgorela (§ 20 a), ne pravi pa, da je bil takrat on že celjski beneficijat. Nedvomno je dvoje: prvič, da je beneficij dobil pozneje, ko vikarijat na Laškem (c: nachmals!); drugič, da ga je 12. novembra 1540 že imel, ker je računal 12. novembra 1543 nekatere dohodke za tri leta nazaj (b). Zdi se mi verjetno, da računanje nekaterih celjskih desetih od l. 1540. naprej ni slučajna tehnično-

davčna operacija, ampak da nam kaže čas, ko je Trubar od Bonoma ta beneficij dobil: leta 1540., menda v drugi polovici, v Trstu, v nekako nadomestilo za izgubo pridigarke službe v Ljubljani.

Beneficij je bil razmeroma jako dobro opremljen. Leta 1542. so bili v deželni knjigi njegovi dohodki (iz urbarščine in desetine) cenjeni na 26 funtov 4⁷ šilinge (po 30 penězov) in 5 penězov (a), l. 1543. je cenil Trubar dohodke te celjske kaplanije iz urbarščine in desetine na 23 goldinarjev 11 krajcarjev in 3 peneze (pravilno menda: 24 fl. 26 kr. 2 peneza) in sicer je opredelil te dohodke takole: 6 gl. suhega denarja, 41^{1/2} starja pšenice, 4 starje rži, 32 starjev ovsa, 2 starja prosa, nad 53 veder vina, 22 povesev prediva, 1 kozlič, 10 kopunov, 42 kokoši, 400 jajc (b). Ti dohodki so bili torej za polovico večji od dotične postojanke med dohodki iz župnije Sv. Helene v Loki (§ 14). Razen tega je spadalo k prebendi menda že takrat nekaj zemljišča,⁸⁵ gotovo pa hiša na (glavnem?) trgu v Celju, ki je bila sicer l. 1532. zgorela, a jo je Trubar iznova postavil (§ 20 a) ter določil l. 1542. nje vrednost s 50 funti (a). V primeri z dohodki so bile beneficijatove dolžnosti neznatne, ker se je opravljala služba božja pri Sv. Maksimilijanu menda samo šestkrat na leto: velikonočni torek, drugo nedeljo po veliki noči, tretjo nedeljo po veliki noči, binkoštni torek, dan sv. Maksimilijana, nedeljo po sv. Maksimilijanu.⁸⁶

Za l. 1543. je Trubarjeva odsotnost iz Celja izpričana (b). Gotovo v Celju sploh ni nikdar rezidiral, ker je vršil ves čas, kar je imel celjski beneficij, take službe drugod, da mu je bilo nemogoče, bivati istočasno v Celju. Seveda je jako verjetno, da je od časa do časa prihajal v Celje ter tuintam v svoji cerkvi tudi pridigal; navadno je pa za cerkvena opravila, ki so bila v zvezi z beneficijem Sv. Maksimilijana, imel gotovo najetega kakega celjskega duhovnika. Omenjeni celjski beneficij menda sploh ni bil niti po svojem namenu niti po določilu ustanovne listine *beneficium residentiale*.

Andreaejeva previdna formulacija je pač posledica okoliščine, da je zvedel od Trubarja o celjski prebendi le toliko, da je bila med tistimi, ki jih je 1547. l. izgubil (§ 24), ne pa tudi letnice, kedaj jo je dobil.

§ 19. Pri opredelitvi Trubarjevega *kanonikata v Ljubljani* stoji proti Andreajevemu poročilu, da ga je dobil l. 1542., poročilo Valvasorjevo, da ga je imel že l. 1531., dočim trdita Hren in pa Rosolenz le toliko, da je bil Trubar kanonik ob prestopu k luteranstvu (§ 13).

Razboř mora upoštevati sledeče momente: a) Trubarjevo oznako „windischer Prediger in Laibach“ v izkazu z dne 12. novembra 1543 (§ 18 b); Trubarjevo poročilo z dne 9. junija 1557: am letzten halff . . . mir (Petrus Bonomo) sampt . . . Francisco Cantzianer Bischoffen zu Labach . . . zur Thumbherrey zu Labach (Novi test. I, posvetilo a IV b); c) pismo Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560, kjer se omenja med drugimi prebendami tudi ljubljanski kanonikat (§ 20 a); d) poročilo deželnih stanov Maksimilijanu z dne 20. februarja 1560, o katerem velja isto (§ 20 b); e) Trubarjevo pismo škofu Seebachu z dne 8. julija 1561, kjer poroča, da sta ga „pred leti škof Kacijanar in kapitelj pozvala ter napravila za kanonika“ in da je potem tudi škof Tekstor njega in Wienerja prosil, da prevzameta v stolnici nemške in slovenske pridige (§ 23 i); f) pismo kranjskih stanov Trubarju z dne 21. avgusta 1562: wolten auch von gott wünschen, es wären noch solche leutt und priester peim thuembstifft alhie, wie vor 16 (= 1546) und 20 jarn (= 1542) gewesen (Briefe 205); g) Trubarjevo pismo iz l. 1586., kjer se zatrjuje na prvem mestu, da je bil pravilno pozvan, prezentiran in potrjen kanonik v Ljubljani (§ 13).

Škofa Bonomo (b) in Kacijanar (b, c) sta mogla Trubarju do kanonikata v Ljubljani samo pripomoči. Nad 9 izmed 10 ljubljanskih kanonikatov je imel cesar pravico patronstva, le enega kanonika je imenoval in potrdil škof sam.⁷⁶ Ker pa je imel ta „canonicus ad baculum“ vedno beneficij Sv. Petra na Pšati,⁸⁷ ki se niti v popolnem seznamu bivših Trubarjevih beneficijev ne omenja (§ 13), je gotovo, da Trubar omenjenega beneficija ni imel in da torej tudi „canonicus ad baculum“ ni bil. Tisti, ki je Trubarja prezen-

tiral za kanonika, je bil torej cesar Ferdinand; škof Kacijanar, ki je bil v tem slučaju poklicani ordinarij, je izvršil institutionem canonicam, a Bonomo je mogel za Trubarja pri cesarju in škofu samo posredovati. Cesar Ferdinand in škof Kacijanar l. 1540. v preganjanje Trubarja pač nista bila neposredno zapletena, sicer bi se najbrž tudi Bonomu ne bilo moglo posrečiti, da bi bil spravil Trubarja v kratkem času nazaj v Ljubljano, in to še na odličnejše in vplivnejše mesto.

Za 12. november 1543 je Trubarjevo bivanje v Ljubljani ugotovljeno (d), deloval je pa v Ljubljani po vsej priliki že l. 1542 (f). Ker je bil 9. avgusta 1541 še pridigar v Trstu (§ 17), je najverjetnejše, da je dobil kanonikat l. 1542. (Andreae) ter se takoj preselil v Ljubljano. Beneficij celjski je pri tem obdržal, na Loko pa resigniral menda ravno v zvezi s pridobitvijo kanonikata. Ker se navaja Urban Strela, Trubarjev naslednik v posesti župnije Sv. Helene v Loki (§ 14), l. 1533. in 1534. med ljubljanskimi kanoniki,⁷⁷ se skoraj zdi, kakor da bi šlo za kako menjavo beneficijev med njim in Trubarjem.

Trubar-kanonik je imel iste dolžnosti kakor drugi njegovi tovariši: molil je v stolnici jutranjice in brevir, opravljal službo božjo⁷⁷ itd. Glavna naloga mu je bila vsaj od l. 1544. sem, ko je zavladal Tekstor (e), ista, kakor že pred begom iz Ljubljane: pridigovanje v stolnici (d, f), in sicer slovensko (a). Njegovi dohodki so bili pač zelo podobni dohodkom ljubljanskih kanonikov iz l. 1497., oziroma 1509., ko je dobival starejši kanonik iz skupne blagajne vsake kvatre po 10—12 dukatov, mlajši po 8—10, vsi za jutranjice po 4 šilinge in za posamezne ure po 2 šilinga; obenem se omenjajo kapiteljski vrtovi na Poljanah, ki so jih dobivali poleg drugih tudi kanoniki v najem, in pa kapiteljske hiše, oziroma hiše posameznih kanonikov.⁷⁷ Taka kanoniška hiša je bila v tej dobi pač tudi Trubarjeva hiša v Ljubljani (§ 24 m).

Andreae je imel letnico 1542 pač iz dobrega vira. — Valvasor se poziva za pravilnost letnice 1531 na „MS. Epist. Lab.“ (VIII, 691), toda ta letnica je za račun o pridobitvi kanonikata ravno tako

napačno izkombinirana, kakor za datiranje Trubarjevega prihoda v Ljubljano sploh (§ 16).

§ 20. Kedaj in pod kakimi okoliščinami se je naklonila Trubarju župnija *Sv. Jerneja* na Dolenjskem, to se v nobeni naših biografij jasno ne pove (§ 13): *Andrea* je v formulaciji dopušča na videz razlago, da bi ga bil prestavil v Šentjerneji škof *Tekstor* radi verske orientacije; *Hrenova* obsega samo trditev, da je bil Trubar v Šentjerneju kapiteljski vikar; *Valvasorjeva* samo trditev, da je bil l. 1547. tam župnik.

Izmed sodobnih dokumentov se dajo poklicati na pomoč: *a)* Trubarjevo pismo kralju Maksimilijanu z dne 2. januarja 1560: *mogen auch ewer khön. mt. bey den Understeyrer und Crainern sich aigentlich erkhundigen, wie ich mich vor jaren mit dem predigen und haußhaben auff der pfarr zu Lagkh bey Ratschach, zu Tyffer, zu Sant Bartolomesveld, auff der predikatur und kapploney Sant Maximilian zu Cili . . . und auff der tumherrey zu Labach hab gehalten ungezweiffelt sagen und zeugen, das ich an den zwayen pfarrhöven zu Lagkh und zu S. Bartolomesfeld, auch an der Capplaney zu Cili so in anno etc. 32 in grund verbrunnen war, mehr den fünffhundert guldin hab verpauen; alle ausständige steur und schulden der gemelten pfarhen und kapploney, die meine vofarn haben gemacht, auch alle stewart und anlage als lang ichs inngehapt, hab völlig entricht und bezalt, ire zugehörige feldungen, weingärten und zwo mühlinen erhept und erpauen, die entzogne zehenten und grundten mit recht widerpracht (Briefe 38—9);* *b)* pismo deželnih stanov kranjskih Trubarju z dne 20. februarja 1560: *So haben wir euch auch jederzeit, da ihr mehr jahre als ein canonicus und domherr allhie im domstift, auch darnach auf euren pfarreien zu s. Bartholme und zu Lack bei Ratschach in Steier das wort gottes gepredigt, in eurer christlichen bekenntnis und lehre steif und unwandelbar, auch in eurem thun und wandel für ehrbar und aufrichtig erkannt (Briefe 65);* *c)* Trubarjevo pismo škofu Seebachu z dne 8. julija 1561, kjer pravi, da je bil v času, ko je prišel Wiener v ječo, „vikar v Šentjerneju“ (24 i, v deželnem in škofijskem arhivu v Ljubljani); *d)* pismo deželnih stanov Ferdinandu z dne 21. avgusta 1562, kjer se trdi, da je bil Trubar ob začetku preganjanja

„župnik v Šentjerneju“ (§ 24 m); e) vrsta Trubarjevih prebend iz l. 1586., kjer zavzema med župnijami zadnje mesto Šentjernej (§ 13).

Šentjernej na Dolenjskem je bila ena izmed štirih župnij, katerih beneficij je bil določen za dotacijo stolnega kapitlja ljubljanskega.⁸⁷ Logična posledica tega položaja je bila, da župnije ni prezentiral in podeljeval škof, ampak kapitelj.⁸⁸ Šentjernej, ki je imel okoli 1689. l. 26 podružnic in štel po 300 novorojenčkov na leto,⁸⁸ je bil gotovo tudi v prvi polovici 16. stoletja ena velikih in bogatih fara. Tem čudneje se zdi, da je bila na koncu 15. stoletja izmed vseh župnij, ki so bile vtelesene ljubljanskemu kapitelju, šentjernejska edina, ki mu ni donala nobenih dohodkov.⁷⁷ Vsiljuje se domneva, da gospodarstvo v Šentjerneju ni bilo čisto v redu.

Tudi Trubarja torej v Šentjerneju ni mogel poslati škof, ampak ga je poslal kapitelj. O pravilnosti izvešča, da je bil v Šentjerneju vikar kapitlja (c, Hren), torej ne pravi župnik, se ne more dvomiti. Leta 1546. in 1547. je pridigal še v Ljubljani (§ 19 f, § 23 g), dogodki v začetku oktobra 1547 so ga zatekli v Šentjerneju, zdi se torej, da je odšel v Šentjernej nekje v prvi polovici l. 1547. Svojo hišo v Ljubljani je samo zaprl (§ 24 m) ter ostavil v njej celo svojo knjižnico (§ 24 e, f, i), odhajal je torej z mislijo, da se kmalu vrne. Ti momenti opravičujejo domnevo, da je imel kapitelj čisto poseben motiv, ko je poslal Trubarja na Dolenjsko. Najverjetnejše se mi zdi, da je šlo kapitelju za gospodarsko ureditev šentjernejske župnije. Ko je našteval Trubar Maksimilijanu gospodarske akcije, ki jih je bil začel na svojih prebendah (a), je mislil pač predvsem tudi na Šentjernej, čeravno se ne da več določiti, kaj vse iz tega, kar je navedenega tukaj, je treba lokalizirati v Šentjerneju.

Sodim, da je Andrea e to, kar je slišal od Trubarja, nespretno reproduciral. Vsekakor se mi zdi izključeno, da bi se smel imeti Trubarjev odhod v Šentjernej za disciplinarno premestitev radi verske orientacije: da bi poslal ordinarij duhovnika, čigar pravovernost hoče preskusiti, izpred oči stolice v oddaljeno kmetiško župnijo, kjer je mogel nadaljevati agitacijo med kmetiškim ljudstvom ter se tudi sam razvijati v započeti smeri, je ob sebi malo verjetno; dalje je pripravljajl Tekstor udarec proti

ljubljskim protestantom na skrivnem (§ 24); končno Trubarja v Šentjernej ni poslal ordinarij, ampak kapitelj, katerega večina je bila na Trubarjevi strani. — Hren je imel svoje znanje iz škofijskega arhiva (c) Valvasor je črpal iz deželnega (c-e).

§ 21. *Okoliščine*, pod katerimi se je razvijala in udejevovala Trubarjeva nova verska ideologija do l. 1548., so poskusili naši štirje biografi na razne načine očrtati:

Andrae: Als aber Anno 1530. sich zugetragen, daß ettliche vnzüchtige nährische Weiber, nicht allein daselbsten (Lackh, Tyffer, Laibach), sonder auch an mehr orten in Crain vnnnd Understeyr, auch in der Graffschafft Görtz außgegeben, daß jnen die Jungkfraw Maria, S. Rochus, S. Sebastianus, die H. drey Köni: vnnnd andere Heiligen mehr oft erschienen, auch mit jnen reden vnd begeren, der ein an disem, der ander an einem andern ort . . . einem jeden ein besondere Kirchen zubawen, vnnnd wo solche Kirchen nicht bald erbawet werden, wöllen sie in derselben gegend, vber Menschen vnd Vihe, grossen sterben, vnd allerley Plagen, vnnnd vber die äcker vnnnd Weinberg Hagel schicken. Nachdem nun disem . . . fürgeben . . . das . . . Volck geglaubet, vnd gefolgt, vnd solcher örter Walfarten angerichtet, Küh, Kälber, Schaaff etc. dahin getriben, Kleider, Flachs, Wollen, Wachs, Hüner, vnnnd groß Gelt getragen . . . auch hernach mit großem vnkosten Kirchen erbawet, darüber nachmals die Münch vnnnd Pfaffen, sonderlich aber der Bischoff zu Laybach, ein grosser Verfolger der Euangelischen Prediger, steiff, von wegen des Kuchelfleisches gehalten, so sie darum empfangen. Wie denn Herr Primus . . . in der getruckten teutschen Vorrede, vber das new Testament, in die Crabatisch Sprach verdollmetschet . . . geschriben hat. Wider dise neue angestellte Abgötterey hat Herr Primus seliger, sampt ettlichen seinen Mitpriestern angefangen offentlich zupredigen, vnd das arme Volck von derselben zur rechten Buß vnnnd Erkanntnus vnsers Herrn Jhesu Christi vnnnd einigen Heilands, mit vnwidrsprechlichen zeugnussen heiliger Schrifft, jnnhalts vnsers einfeltigen Christlichen Catechismi gewisen. Bey welcher Lehr jhne sampt seinen Mitbrüdern der Bischoff zu Triest, Herr Bonomus, wie auch Herr Christoff Rauber vnnnd Herr Franciscus Cantzianer, beide Bischoff zu Laybach, bleiben lassen, vnnnd bey solcher Lehr sie gehandthabt, geschützet, vnnnd geschirmet haben. Als aber Urbanus Textoris Bischoff zu Laybach worden, seind ihme anfangs die Disputationes vnd Lehr von der Gerechtigkeit des Glaubens, daß man allein durch den Glauben an Jhesum Christum müsse vor Gott gerecht vnnnd selig werden, gantz vnnnd gar zuwider gewesen . . . Deßwegen dann gedachter Bischoff nach vollendetem Schmalkaldischen Krieg, Anno 1547. bey . . . Ferdinando . . . heimlich Befelch außgebracht, daß man Herrn Primus, sampt zwen seiner Mitbrüder, Herrn Paulus Wiener, Thumherrn, vnnnd Herrn Georgen Dragolitz, Vicarium, gefängklich einziehen solte. Inmassen dann ermelte zwen seine Mittbrüder in Gefengknus gebracht, wie auch ein alter erlebter Podagrischer Man Herr

Lienhart Mertlitz, Vicarius Generalis vnd Canonicus, excommunicirt, vnd aller seiner Pfründen beraubt worden, allein daß er seine Köchin gleichwol nicht öffentlich, sonder heimlich zur Ehe genommen, welche alle drey Herrn Primus gewarnet, daß er nicht in die Gefengknus kommen, sondern damals derselben entgangen ist. Diser Bischoff aber Vrbanus . . . hat . . . Primus nicht allein aller seiner Pfründen entsetzt vnd beraubt, sonder jhme auch mehr denn für 400. Gulden werth Bücher nemen lassen, deren er mangeln müssen vnd nicht mehr darzu kommen können. Als nun kein hoffnung mehr vorhanden gewesen, daß er widerumb zu seiner Kirchen kommen möchte, hat er sich mit Rhat frommer Christen, selbigen orts, in ober Teutschland begeben, da er, wie sein eigen Handtschrifft meldet, erst ein rechte Christ, vnd in der Lehr vnd Glauben recht gestercket worden sei. Es haben aber mittler zeit die drey Stände einer . . . Landschafft in Crain, die Herrn, vom Adel, vnd der Burgenschafft nicht vnderlassen, sonder neben andern Niderösterreichischen Ländern, bey der damals regierenden Königlichen Mayestat anzuhalten, das jhnen die Religion, nach jnnhalt der Augspurgischen Confession, allergnädigst vergönnd werden möchte, welche sie auch bey höchstgedachter Königlichen Maiestat vnerschrocken bekennet haben. Vnd als, wegen Herr Primus, mehrgedachte ersame Landschafft angehalten, haben sie endtlich souil erlangt, vnangesehen, daß jme die Bischoff, die Münch vnd Pfaffen, zum höchsten zuwider gewesen, daß er sein Wohnung im Land Crain wol haben möchte, aber nicht predigen sollte. Anno 1548. hat sich ein newe Verfolgung mit jhme zugetragen daß er auß Crain weichen müssen (48—51).

H r e n : Haeresis Labacum et Carnioliam ingressa est circiter annum 1544 (prečrtano: per joannem Ungnad), sub Joanne Ungnad . . . Mathias Klobner, poligrammaticus ducatus Carnioliae e primis seductoribus laicus tunc fuit. Deinde Primus Truberus, apostata Canonicus, se illi adjunxit, et alii mali sacerdotes. Conciliabula sua (prečrtano: in aedibus canonicorum) et primas habuit conciones in Rosenbach, et ad Savum, et apud s. Christophorum, tandem in aedibus canonicorum . . . Antequam apostata ad lutheranas partes transiret, sollicitatus a nobilibus et supradictis in provincia (= Ungnad? Klobner?), publice ad s. Nicolaum revocavit catholicam fidem, atque abrenuntiavit . . . Ab imperatore Ferdinando ad instantiam episcopi Labacensis Primus Truberus examinatus, et apostata haereticus inventus, inde mox fuit proscriptus circa annum Dni 1560. Diu latuit lupus sub agnina pelle. Misit post illum usque Tyrolim lictores Caesar ad capiendum apostatam, quem puer eius Jacobus Tthaule inscriptus in Formula concordiae prodiderat, sed evasit a nobilibus in suis castris et arcibus hospitio acceptus, publica subterfugiendo astute. Interim Provinciales apud imperatorem Ferdinandum institerunt pro eo quasi catholico sacerdote. Sola 2 haec puncta: communicationem sub utraque, et ne infirmi a catholicis sacerdotibus in agone derelicti, uti proferebant, negligerentur. Decipitur hoc novum

urgentes Caesar Ferdinandus: post biennium reuocatus a provincialibus et cum 1562 magno plausu revertitur Labacum Trüberus (memoriale). . . . Cum . . . 1596 . . . Lutherana haeresi, ab annis quinquaginta, vel amplius (torej od 1546. ali še od prej), misere seductarum (fuerunt autem primi seductores Labacenses . . . Capituli sc. 3. Paulus Wiener, et Leonardus Mertliz U. J. Doctores: hic etiam Episcopatus Labacens. per superiorem Carnioliam Archidiaconus: et Primus Trüberus . . . Apostatae: cum Matthae Klobner: Adamo Pregel: N. Farrest: et Johanne Cancilij:) . . . Labacum . . . Societas Jesu . . . fuisset ingressa (opis ustanovitve šentjak. cerkve).

Rosolenz: Der erste, so das Volck vor 56. Jahren zu Laybach zuverführen, sich vnderstanden, ist gewesen Matthaeus Klobner, Burger vnd Landschreiber zu Laybach, welcher haimblich Conventicula vnd Zusammenkunfft gehalten, durch welche er nicht allein die Burger, sondern auch etliche Fleischliche Priester verführt, vnd zum Weibernemen vermöcht: sonderlich aber ist von der Catholischen Religion abgefallen, Primus Trüberus, vnd Paulus Wiener, so zween Canonici zu Laybach gewesen (131 a).

Valvasor: Primus Truber, weiland Thumbherr zu Laybach, hat, im Jahr 1531. angefangen, in der Thum - Kirchen daselbst, die Lehre Lutheri, von beyderley Gestalt deß Nachtmals, öffentlich zu predigen, auch die Priester - Ehe recht zu sprechen (VI, 345 - 6) . . . Der Erste, welcher die Lehre der Protestanten, in Crain, erweckte und verkündigte, war ein Laybachischer Thumbherr, Namens Primus Truber . . . Derselbe that, in der Thumkirchen zu Laybach, öffentlich etliche Predigten, zur Gunst und Beförderung der Evangelischen . . . Religion; als darinn er den Satz Lutheri von der Communion unter beyderley Gestalt, und von der Priester - Ehe vertheidigte. Nachdem man aber solches . . . Francisco, Bischoffen zu Laybach, hinterbracht, ward ihm das Amt gesperrt, und das Predigen, bey Straffe, untersagt (ob strani: 1531). Er wollte aber sich damit gar nicht abweisen, noch das Maul stopfen lassen: sondern erhielt bey der löblichen Landschafft, und dem Raht zu Laybach, in folgendem 1532. Jahr, soviel, daß ihm die bürgerliche Spital - Kirche alda eingeräumt wurde. Da er dann wiederum, aus dem vorigen Thon, angefangen, das ist Lutherisch zu predigen, und sowohl von dem Adel, als andren Einwohnern und Bürgern der Stadt, einen großen Zulauff bekommen . . . Wiewol nun . . . gedachter Bischof (Franciscus) nicht allein bey der . . . Landschafft, sondern sogar auch bey . . . Ferdinand I. . . zum öfftern Ansuchung gethan, daß . . . Truber mögte abgeschafft werden, auch darauf ein Landsfürstlicher Befehl von Hof aus ergangen: hat er doch damit nichts ausrichten können: indem die weltlichen Stände . . . seiner sich cyfrig angenommen . . . Daher man sich dann, ihn von Laybach mit Manier wegzubringen, auf andre Mittel (VII, 431) besinnen, und ihm die im Jahr 1540. erledigte Pfarr zu Lack verleihen müssen. Jedoch war es nicht darauf angesehen, daß er da bleiben sollte; sondern daß

er nur an ein solches ort käme, von dannen man ihn leichter wieder heben, und allgemach weiter, biß zum Lande hinaus, befördern könnte. Massen er folgend, von dannen, durch den . . . Bischoff von Freysing, sowol, als hernach auch, von der Pfarr Tüffer und Ratschach vertrieben; wiewol annoch nicht gar zum Lande hinaus geschafft worden . . . Gestaltsam in eben demselbigen Jahr (1547), auf eben dieses Herrn Bischoffs Urbani Rekommodation, von Keyser Carl V. an denselben scharffer Befehl erlangte, daß er den Primus Truber, damaligen Pfarrern, in S. Bartholomaei Felde . . . sollte gefänglich einziehen lassen. Ob es aber gleich Ihre Fürstl. Gn. an dero Fleiß hiebey im wenigsten nicht entwinden, sondern bemeldtem Trubern allenthalben möglichst nachstellen ließ: war demselben doch die freye Luftt weit angenehmer . . . entwich zeitlich aus dem Lande und salvierte sich ins Reich (VII, 432) . . . Im Jahr 1547. (war) der Lutherische Predicant [oder Prediger] Primus Truber (Pfarrer in Bartholomaei im Felde). Welcher aber ins Reich entfliehen müssen: weil Keyser Carl der V. Urbano, dem Bischof zu Laybach, befohlen, denselben gefänglich einzuziehen (VIII, 721).

* *

Podroben razbor posameznih vprašanj, ki so tukaj zajeta, naj ugotovi, kaj izmed označenega je vredno, da se upošteva, kaj — gola kombinacija.

§ 22. Pomen *osredja*, v katerem se je gibal Trubar do l. 1548., se omejuje torej v naših biografijah na alternativni: ali je pritegnil v protestantsko sfero Klombner Trubarja in drugove (Hren, Rosolenz), ali Trubar Klombnerja in ostale (Valvasor); ali so škofje Bonomo, Krištof Ravbar in Frančišek Kacijanar razvoj Trubarjeve protestantske ideologije vsaj indirektno podpirali (Andreae), ali sta mu Ravbar in Kacijanar nasprotovala (Valvasor).

Za odgovor na vprašanje, kakšen pomen je imel za razvoj Trubarjeve protestantske ideologije milje, je treba imeti v evidenci sledeče dokumente: a) Trubarjev spomin na romarje k „lepi Mariji“ v Regensburgu, ki se mu je vtisnil za časa šolanja v Solnogradu (§ 8); b) spomin na usmrčenje Hubmaierjevo in njegove žene, ki ga je videl na Dunaju (§ 10 b); c) pismo Bullingerju z dne 13. septembra 1555: Ich hab . . . in villen jaren gelegenheit gesucht, e.e. zu schreiben, dan ich mich derselbigen und dem herrn Pellicano neben andern theologen nicht wenig schuldig erkhen. Dan . . . ich hab aus euren und des herrn Pellicani commentariis . . . vil erlernt, und aus denselbigen 17. jar nacheinander in Windischland gepredigt . . . Und wiewoll ir und eures gleichen mit euren büchern ursacher seit,

das ich im ellend sein mueß und meines vatterlands . . . beraubt, so bin ich euch darumb nicht feind, sonder . . . bitt Gott für euch als meine väter und praeceptores (Brieft 20); *d*) pismo Bullingerju z dne 13. marca 1557: Tergesti ab episcopo Petro Bonomo docto et viro piissimo a teneris annis (sum) educatus; is erat summus fautor fratris Julii (= Giulio Terenziano), Montalcini (= Giovanni Molio) et omnium piorum concionatorum in Italia eosque propriis impensis sustinuit (Brieft 28—29); *e*) izvestje z dne 9. junija 1557: (Petrus Bonomo) Bischoff zu Triest, hat mich erzogen, gelert und gewissen trewlich zu aller Gottseligkeit. Er hat mir und anderen an seinem Hoff neben dem Vergilio, auch die Paraphrases Erasmi und Institutiones Calvini, in Wälscher, Teutscher und Windischer sprach ausgelegt . . . Petrus Bonomus ist ein gelerter und Euangelischer Bischoff geweest. Vnd des hochlöblichen Hauß von Osterreich alter trewer Diener. Et bene apud memores veteris stat gratia facti (Novi testament I, posvetilo a IV a); *f*) poročilo Giulija Terenziano, da se je v adventu l. 1540. v Trstu seznanil s Trubarjem (§ 17 a); *g*) izvestje v pismu škofu Seebachu z dne 8. julija 1561 o vplivu primera škofov Krištofa Ravbarja, Frančiška Kacijanarja ter Petra Bonoma, ki bi se naj bili na smrti postelji dali obhajati pod obema podobama (§ 24 i); *h*) pismo deželnih stanov kranjskih Ferdinandu z dne 21. avgusta 1562, kjer se trdi, da sta škofa Krištof (Ravbar) in Frančišek (Kacijanar) bila s Trubarjevo pridigo zadovoljna (§ 16 a); *i*) pismo deželnih stanov Ferdinandu z dne 27. decembra 1562, kjer se poudarja isti moment (§ 16 b).

Trubar sam naglašá, da se je začel njegov razvoj v smeri od katoliške baze pod vplivom besede, ki jo je čital v knjigi (c), torej ne pod vplivom govora, ki bi ga bil slišal n. pr. raz pridiznico. Vzroka za dvom o pravilnosti tega poročila ni, pač pa je treba upoštevati, da se je mogel vršiti pred tistim razvojem protestantske ideologije, ki se ga je Trubar sam zavedal, še drugi, podzavesten, ki je imel zopet svoje vzroke.

V vseh krajih, kjer je bival Trubar po odhodu z Reke, od l. 1521. do 1530., je bila oblast razširjanje in čitanje

protestantskih knjig že prepovedala, vkljub temu je pa vendar gotovo, da so se v vseh teh Trubarjevih bivaliških protestantske knjige ob njegovem času vendarle nahajale, četudi so se čitale naskrivaj: saj je bilo v Solnogradu v času od l. 1521. do 1524. več posameznikov, ki so simpatizirali s to ali drugo mislijo Luthra, Zwinglija ali novokrščencev;⁸⁹ tudi v Trstu so imela posamezna protestantska gesla v času od l. 1524. do 1530. že svoje pristaše;⁹⁰ zlasti globoke korenine pa je imel protestantski pokret v dobi od l. 1527. do 1530. že na Dunaju.⁹¹ Tem bolj iznenadi okoliščina, da izmed tistih priznanih protestantskih knjig, s katerimi spravlja Trubar sam svojo versko preorientacijo izrečno v zvezo, do l. 1530. še nobena niti izšla ni. Istotako preseneča tudi okoliščina, da je zabeležil Trubar iz spominov na versko življenje v Solnogradu in na Dunaju samo spomin na romarje k „lepi Mariji“ v Regensburgu (a) ter spomin na smrt Hubmaierja in njegove žene (b), torej dva momenta, ki bi bila mogla samo bolj podzavestno pripravljati tla za oblikovanje protestantske njegove ideologije: slučaj, ker o drugih govoriti ni imel prilike? migljaj, da tiči za tem molkom nekaj več?

Izmed vseh knjig, ki se tukaj omenjajo (c, e), so bile edino Erazmove parafraze k posameznim delom novega testamenta že pred l. 1530. na razpolago.⁹² Pri Frobeniju v Baslu je bilo izšlo najprej 8 posameznih zvezkov parafraz: l. 1517. *paraphrasis in epistolam Pauli*; 1520.: *in epistolam Jacobi, in epistolam Petri, in euangelium Matthaei*; 1523.: *in acta apostolorum, in euangelium Joannis, in euangelium Lucae*,⁹³ in *euangelium Marci*; nato je sledila l. 1524. skupna izdaja: *in quatuor evangelia*,⁹⁴ obenem so se posamezni deli ponatiskovali, na pr. l. 1524. in *euangelium Marci*⁹⁵, ter od l. 1521. naprej tudi prevajali v nemščino. Knjiga ni veljala za protestantsko, tem manj po l. 1524., ko je Erazem javno nastopil proti Luthru ter izjavil, da ne pozna nobenega dvoma več, čim je izrekla o kaki sporni točki cerkev svoje mnenje.⁹⁶ Izrekov, radi kakršnih so ga imenovali že l. 1519. zastavonošo lutrovske stranke,⁹⁷ je zabeležil tukaj razmeroma malo, vendar se je dotaknil semtertje opasnih točk: menil je n. pr., da se je krščanstvo izprevrгло v ceremonialno judovstvo;

duhovščino je proglasil za nevedno in nemarno; proti teološki spekulaciji je poudarjal potrebo praktičnega elementa; govoril je proti postu; namigaval je, da bi bila kruh in vino v evharistiji samo simbola; zagovarjal je načelo, naj se prevaja biblija v narodne jezike, da bi jo mogli čitati tudi laiki.⁹⁸ Erazem je govoril tudi v parafrazah za mir in spravo na verskem polju;⁹⁹ o Luthru je menil v parafrazi o poslanici Korinčanom, da se je sicer prostodušno zavzel za čisto vero, a s preveliko vnemo izzval odpor menihov in pismoukov.¹⁰⁰

Pomenljiv je tukaj odgovor na vprašanje, kedaj je začel razlagati Bonomo svojim klerikom v Trstu Erazmove parafraze. Bil je še na dvoru (§ 9), ko je že bilo izšlo vseh 9 posamičnih zvezkov; ker je imel zveze s humanističnimi krogi,⁴⁶ je tem verjetnejše, da je postal na parafraze znamenitega humanista pozoren že kmalu potem, ko so se pojavile na knjižnem trgu; njegov gojenec Trubar je začel nastopati proti romanju in ustanavljanju novih cerkva že l. 1530. (§ 23), torej v času, ko ga v to smer še ni mogel kreniti vpliv Bullingerjevih ali Pellicanovih spisov (c), ki takrat še niso bili na svetlem, pač pa je mogel storiti to vpliv Bonomov. Zato sklepam, da se je Bonomo še pred preselitvijo z Dunaja seznanil z različnimi dotakratnimi Erazmovimi spisi in se navzel njihovega duha, uvel parafraze za učno knjigo v Trstu med kleriki kmalu po svojem prihodu v škofijo, l. 1524. ali 1525., ter solil svojo razlago parafraz pred kleriki o priliki tudi z gesli iz drugih Erazmovih spisov, n. pr. z odmevi Erazmove skepse in ironije do navade, klicati za ta položaj na pomoč tega, za ono nezgodo drugega svetnika, častiti sumljive svetniške relikvije, hoditi na božja pota v Rim, Santiago di Compostela, Jeruzalem¹⁰¹ itd. Navidezno nasprotje med tem zaključkom in Trubarjevo izjavo, da se je začel njegov preokret pod vplivom Bullingerjevih in Pellicanovih komentarjev (c), se da odstraniti z domnevo, da se vpliva Erazmovih parafraz pozneje ni več prav zavedal, kar je tem umljivejše, ker ta knjiga ni veljala za reformacijsko publikacijo in ker je šlo tukaj sploh za akcijo, ki ob sebi ni bila v nasprotju s katoliško dogmo.

Pellicanovi in Bullingerjevi komentarji biblije, s katerimi družbi Trubar imenoma začetek svojega verskega preokreta (c), so izhajali od l. 1531. naprej:¹⁰² septembra 1531 je izšel Pellicanov posamičen komentar knjige Ruth, l. 1532. Bullingerjev komentar poslanice Hebrejcem, avgusta 1532 prvi zvezek celotne izdaje Pellicanovih komentarjev biblije,¹⁰³ 1533. Bullingerjeva komentarja poslanice k Rimljanom in apostolskih dejanj; marca 1533 Pellicanovih komentarjev drugi zvezek,¹⁰³ avgusta 1533 tretji, marca 1534 četrti, ki je bil zadnji iz komentarjev kanoničnih knjig starega zakona, marca 1535 Pellicanov komentar apokrifov, marca 1537 prvi del Pellicanovega komentarja novega testameta, avgusta 1539 drugi del. Bullinger in Pellican sta bila v reformacijsko-dogmatičnem oziru pristaša Zwinglijeva, v nasprotju z Luthrom torej predvsem zagovornika nauka, da Kristus v evharistiji ni resnično pričujoč. Oba sta živela takrat v Zürichu: Pellican je bil profesor in razlagalec biblije, Bullinger naslednik Zwinglijev; pri Krištofu Froschauerju v Zürichu so izhajali tudi njuni spisi. Zlasti Pellicanovi komentarji, ki so imeli pridigarjem olajšati razlago biblije, so bili že od prvega zvezka počenši izrazito polemični ter napadali meništvo, celibat, katoliški kult, češčenje svetnikov, romanje in podobno.

Trubarjev račun, da je po Pellicanovih in Bullingerjevih komentarjih 17 let med Slovenci pridigal (e), se more le v tem zmislu sprejeti, da je dobival posamezne zvezke, čim so se pojavili na knjižnem trgu. Ti vplivi se pred l. 1532. niso mogli začeti, pač pa so se mogli z vsakim novim zvezkom stopnjevati. Za dobo Trubarjevega stalnega bivanja v „grofiji celjski“, kjer so se semtertje že nekaj let ponujale posamezne misli Luthra, Zwinglija in novokrščencev,¹⁰⁴ so Bullingerjevi komentarji in pa prvih sedem zvezkov Pellicanovih komentarjev vsi nositelji vplivov na oblikovanje Trubarjeve protestantske verske fiziognomije, ki se dajo ugotoviti. Pri tem se ne sme prezreti, da Pellicanovi komentarji novega testameta, ki so bili za Trubarjeve potrebe gotovo posebno važni, še niso bili izšli. O sredniku med švicarskimi cvinglijanci in Trubarjem se more samo ugibati:

slučajna najdba Trubarjeva? kak slovenski Trubarjev tovariš? Bonomo? Gotovo je le toliko, da naravnostnih zvez s Švicarji Trubar še ni imel (c).

V prvo Trubarjevo ljubljansko dobo, torej v čas približno od l. 1535. do 1540., spada razen vpliva švicarskih komentarjev, kateri so se zaključili ravno v tem času s Pellicanovim komentarjem novega testameta, samo še spomin o obhajilu škofa Ravbarja na smrtni postelji (g), torej na akt tik izpred 26. oktobra 1536.⁷⁵ Da je bil škof Ravbar s Trubarjevo pridigo zadovoljen, to so potrdili 26 let po Ravbarjevi smrti tudi deželni stanovi (h, i). Taka zadovoljnost pa ob sebi še ne predpolaga škofove protestantske orientacije, ker Trubar takrat vsaj na pridižnico naravnost protikatoliških gesel po vsej priliki še ni prinašal (§ 23). Vest, da bi se dal škof Krištof Ravbar, ki je dal l. 1525. oglejskega arhidijakona radi luteranskih nazorov zatožiti pri Ferdinandu, tri leta pozneje pa bil med člani Ferdinandove verske vizitacijske komisije,¹⁰⁵ na smrtni postelji obhajati sub utraque (g), bi potrebovala pač še novih potrdil, predno bi se morala verjeti. Krištof je umrl na Dunaju,¹⁰⁵ v Ljubljano so mogle priti o njegovih zadnjih dneh vsakršne napačne vesti, odmev takih govoric je najbrž tudi Trubarjevo poročilo o njegovem prejemu obhajila sub utraque. Trubarjev molk o drugačnih vplivih iz ljubljanskega osredja v dobi od l. 1535. do 1540., ko so bili tukaj že razni previdni glasniki posameznih protestantskih gesel, n. pr. kanonik Pavel Wiener, obenem zastopnik duhovščine v deželnem odboru, kanonik Lenart Mertlic, obenem generalni vikar (škofov namestnik), Jurij Dragolic, vikar v stolnici, Matevž Klombner, pisar deželnih stanov in deželnega plemiškega sodišča, Jurij Seyerle, bivši mestni sodnik, Lukež Cvekelj, trgovec itd.,¹⁰⁴ pač ni gol slučaj: ker je Trubar že izza l. 1530. nastopal proti romanju (§ 23) ter stal vsaj od l. 1532. pod vplivom švicarskih cvinglijanskih komentarjev, je gotovo, da se je začel njegov razvoj v protestantsko smer že pred preselitvijo v Ljubljano in nezavisno od vplivov ljubljanskega osredja.

Živo so se vtisnili Trubarju v spomin vplivi na formulacijo njegove protestantske orientacije, ki se dajo spraviti v sklad le z njegovim zadnjim stalnim bivanjem v Trstu (1540—1542). Tukaj so se godile v tem času res nenavadne reči:¹⁰⁶ dne 11. februarja 1540 so pomagali neznan Tržačani večjemu številu deportiranih anabaptistov k begu; v drugi polovici leta sta povabila zdravnik in filozof dr. Melhijor Ceroni in pa škof Bonomo v Trst avguštinca-eremita Giulija Terenziana, ki so ga bili šele ravnokar in to šele na papeževo povelje v Bologni izpustili iz preiskave, kjer se mu je med drugim očitalo, da je razglašal v pridigi opravičenje iz vere same, zametaval specialno izpoved in pa priprošnje svetnikov; v adventu 1540 (1. adventna nedelja je bila 28. novembra) je bil Giulio res v Trstu ter imel pridige o veri, dekalogu in očenašu, v katerih je grajal zlasti tudi praznoverje naroda ter opozarjal na „evangeljsko pot“; dne 12. februarja 1541 je privabil sicer mnogo poslušalcev neki pridigar stare šole, ki ni odgovarjal intencijam Ceronijevim in Bonomovim, vendar je bil 1. dne posta v Trstu zopet nov mlad pridigar, ki je govoril v smeri Giulijeve in na zadovoljnost Ceroniju in škofu.¹⁰⁶ Glavni agitator stranke, ki je stremela za cerkveno reformo v okviru rimske cerkve, je bil Ceroni, njena najjačja moralna opora pa 82 letni škof Bonomo, ki je bil došel v razvoju svoje verske fiziognomije od propagatorja Erazmovih idej do širitelja Calvinovih gesel, čigar Institucijo je razlagal na svojem dvoru (e).

Institutio religionis christianae izpod peresa Jeana Calvina, ki je bil iz Genfa, kjer je pomagal zatreti katoliški kult, uveljavil novi katekizem, novo konfesijsko formulo ter načrt za novo organizacijo cerkve in življenja, radi svojega radikalizma ravnokar moral pobegniti (1538) ter živel v Strassburgu,¹⁰⁷ je izšla v prvi izdaji spomladi 1536, v drugi, iznova redigirani pa l. 1539.¹⁰⁸ V dogmatičnem oziru je apologija lutrovstva, od katerega se pa v dveh točkah bistveno razlikuje: v nauku, da je usoda posameznega človeka brez ozira na njegova dela po večnem sklepu božjem že vnaprej določena (predestinacija), in v nauku, da sta v obhajilu kruh in vino sicer samo vidni znamenji, ki označata telo in

kri Kristusovo (= Zwinglijeva doktrina), da pa prejme vernik radi obljube Gospodove vendarle v resnici Kristusovo telo in kri. Za teološko orientacijo mladih teologov je bila knjiga tem nevarnejša, čim sijajnejše in apodiktičnejše je pisana.

Ker je bil Trubar med tistimi, ki so poslušali v Trstu Bonomovo razlago Calvinove Institucije (e), se je sprejela ta med šolske knjige tržaških klerikov med l. 1536. in 1542. Zdi se, da je intenzivno zanimanje za to knjigo v zvezi z dogodki l. 1540. in da gre za drugo izdajo Institucije iz l. 1539. Ne da se sicer ugotoviti, kako je Bonomo pred Trubarjem in tovariši svojo razlago barval, kaj je iz Calvina sprejel in kaj zavrzel, vendar izpričuje dejstvo njegovega razlaganja samo, da je bil postal res neke vrste kalvinski „evangeljski škof“ (e), četudi mu je vtisnila Erazmova kompromisna šola svoj trajni pečat, da ni izvajal zadnjih konsekvenc. Koketiranje s Calvinovim naukom o predestinaciji se je očitalo tudi Giuliju, ki je krenil iz Trsta v Benetke, stal že 20. aprila 1541 zopet pred inkvizitorjem, bil od 29. avgusta 1541 v ječi ter pobegnil l. 1542. v Švico, kjer je postal kalvinski dušni pastir. Tudi Ceroni je disputiral s svojimi znanci o predestinaciji. Iz Bonomove ideologije te dobe vemo pozitivno, da se je zavzemal za pridigo, ki bi naj vsebovala „čisto evangeljsko resnico“, in da je obsojal narod svoje vladikovine, češ da tiči v „starodavni zmoti svojih ceremonij in v svojih običajnih zmotnih predstavah“ (abusione sue solite).¹⁰⁹

Dejstvo, da je zabeležil Trubar za drugo svoje bivanje v Ljubljani, kjer je protestantska ideologija v dobi od l. 1542. do 1548. zelo napredovala, se kazala vedno izraziteje tudi na zunaj ter dobila pod l. 1547. v osebi stolničnega vikarja Gašparja Rokavca novega vnetega borca,¹⁰⁴ le en vpliv na udejstvovanje svoje nove orientacije (g), namreč okoliščino, da sta prejela na smrtni postelji škofa Frančišek Kacijanar, ki je umrl v Ljubljani 31. marca 1544⁷⁵, in Peter Bonomo, ki je umrl v Trstu dne 4. julija 1546⁴¹, obhajilo sub utraque, pač zopet ni samo slučaj: po vsej priliki je bil Trubar v tem oziru sedaj prej sposoben za dajanje nego pa potreben za sprejemanje. Bolj kakor ljubljanski tovariši so mogle

vplivati nanj v tej dobi knjige iz njihove in lastne biblioteke. Wiener in Dragolic sta si bila omislila do oktobra 1547 med drugimi avtorji Brenza in Spangenberg, ¹¹⁰ t. j. pač Brenčeve homilije, bodisi o apostolskih dejanjih iz l. 1534., bodisi o pokori iz l. 1544., ¹¹¹ in pa Spangenbergovo postilo iz l. 1542.—1544., oziroma v drugi izdaji iz l. 1545. ¹¹² Tudi Trubar sam si je bil nabral do l. 1547. knjižnico, (§ 24 e, f), ki jo je cenil na 400 gld. (Andreae 50), vendar se doslej ni posrečilo ugotoviti kake knjige iz te prve njegove biblioteke, čeravno se nahaja v Ljubljani več knjig protestantskih avtorjev, ki so bile med Slovenci že v 16. stoletju. ¹¹³

Niti Hren-Rosolenčeva niti Valvasorjeva verzija o medsebojnih početnih vplivih Trubarja in tovarišev ni sprejemljiva. Problem: ali je pritegnil Klombner v protestantsko sfero Trubarja in ostale ljubljanske protestante ali pa Trubar Klombnerja in tovariše, v tej obliki sploh ne obstoja, ker sta se razvijala Klombner in Trubar vsaj do l. 1535. nezavisno drug od drugega ter imela že vsak svojo protestantsko ideologijo, ko sta stopila v osebne stike. — Hren je izkonstruiral vlogo, ki jo je pripisal pri oblikovanju Trubarjeve orientacije Klombnerju, nedvomno na osnovi pisma škofa Seebacha cesarju iz druge polovice julija 1562, kjer se pravi o Klombnerju: *dieser ist ein Anstifter, der obvermelten Idioten Underweiser, der meinem Vorforder vill Mühe geschafft.* ¹¹⁴ To nedatirano pismo se je nahajalo gotovo že v Hrenovih časih v ljubljanskem škofijskem arhivu; ¹¹⁵ Hren, ki je stavil prvo preganjanje Trubarja v čas okoli l. 1560. (§ 21), je prenesel sliko iz l. 1562. na prve čase ljubljanskega protestantizma. — Valvasorjeva verzija izvira po vsej priliki iz njegovega napačnega datiranja Trubarjeve prve ljubljanske službe (§ 16). — Andreaejeva formulacija vloge škofov Bonoma, Ravbarja in Kacijanarja pri Trubarjevi orientaciji je v glavnem pravilna ter sloni pač na Trubarjevem pripovedovanju, dočim je Valvasorjevo poročilo o nasprotovanju Ravbarja in Kacijanarja napačna kombinacija kakor skoro vse, kar pripoveduje Valvasor v tej zvezi.

§ 23. V beležkah o *razvoju in udejstvovanju Trubarjeve verske fiziognomije* podčrtuje vsak izmed naših biografov druge momente (§ 21): Andreae zatrjuje, da se je začel udejstvovati Trubar najprej s pridigami proti ustanavljanju novih cerkva in da spada začetek vseh tistih štiftarskih akcij v l. 1530., obenem namiguje, da je pridigal še pred Tekstorjevim škofovanjem o opravičenju iz vere same; Hren piše, da je imel prve protestantske shode pri Sv. Krištofu, na Rožniku, v Posavju in v hišah kanonikov, nato se pa pri Sv. Miklavžu katoliški veri javno odpovedal; Valvasor poroča, da je že l. 1531. pridigal za obhajilo pod obema podobama ter proti celibatu, in sicer v Ljubljani najprej pri Sv. Miklavžu, nato pa še l. 1532. v kapeli sv. Elizabete v meščanskem špitalu.

V izjavah, ki se tičejo razvoja in udejstvovanja lastne reformacijske fiziognomije do l. 1547., si tudi Trubar sam nasprotuje:

Na eni strani hoče prepričati, da je pridigal že od l. 1530. čisto v zmislu lutrovske ideologije: a) l. 1557. javlja: Jeft sem vleto Predguor inu potle vto kratko Postillo inu poprei vta dva Catechisma vfe te potrebne inu nuzne Nauuke inu Troshte postauil, katere sem per Vas vtim Slouenskim Jefiku sedemnaift leit (= od l. 1530.) poredu . . . pridigal (Novi test., Ta kratka predg. f 3); b) l. 1558. poroča:¹¹⁶ Predoffem inu duaffeti leiti (= l. 1530.), tedaj, kadar sem Vloki per Radozhaju Farmoshter bil, Je bila gori nad Compolom Vuinogradih ena Baba, ta se ie suetila inu prauila, de f. Sebaftian inu f. Rok vsako nuzh kni prideta, shno govovrita inu velyta, de se nima na tim hribu nad Compolom inu Shemazhino ena Cerkou fturi inu safida, aku tiga ne deio, taku hozhta zhes te ludi inu zhes shiuino tak pomor inu slishe poslati, de malu ludi inu shiuine shiue oftane, onadua tudi hozhta vfe Vinograde inu pole stozho pobyti. Takim Babskim Hudizheum marynem fo ty preprofti ludie Verouali, inu fdaici od leffa inu is daffag ftire eno Capelizo inu fazhno vndu mashouati, shiuino inu drugu blagu offrouati, inu perpraulati kamine htimu fidanu, Ampag iest sem takimu fidanu inu offrouanu mozhnu subper pridigal inu gouuril, fa tiga volo fo mene hoteli ty farmani na Shemazhini biti, de sem od nih moral pobegniti. Natu poshlem muiga Vicaria Gospud Jerneia Rugilna hti Babi, inu pustim vprashati vkateri vri inu vkakoui shtalti ta dua Svetnika kni hodita, natu ie ona diala, ob polnozhi vfelei dua lipa zherna mosha kni prideta, Htimu je Gospud Jernei rekal, nekar ne prau de fta zherna, temuzh de fta bela, fakai ty Sludy fo zherni, Suetniki fo beli, Ona odguuori, Ja Gospud, Jest hozho rezhi de fta bela. Glih taku ena druga Baba ie hotela imeiti de bi se bila ta Tretja Cerkou gori na Bruniki per tih Tryeh Kralih fidala. Blifi muiga royeniga domu per Raftzhizi, ie ena Cerkou divize Marye, kir se prau na na Syleuizi, Vndu se ie tudi ena Vduua Margeta Hudakon-zheuka, Inu en mui ftryz Gregor Trubar malinar, Lety

Try fo fe veden fuetili inu pravili, koku fe nim Diviza Maria perkafuie inu hozhe imeiti de fe na Syleuici ni en Nunshki Closhter safida, fteim praulenem fo tudi hti Cerqui dofti guanta inu shiuine perprauili. Od tiga fo Fary inu zehmoiftri dobru lebali, inu per tim hud konez vfehi, Farmosther te ifte Cerqui ie od fuiga fvaka vbyen, zehmoftre fo Turki vieli, muiga ftryza Gregoria ie enu dryuu vbylu, Hudakonzheuka ie Vuah hodeiozh, nizhe ne uei kei oli koku vmerla. Glih taku ta Cerkou na Sueti Gori per Gorici ie tudi od ene Sludieue Babe gori prishla (Novi test. I, Regishter R 2 b); c) dne 2. januarja 1560 piše kralju Maksimilijanu: Unnd als ich auff ditzen meinen pfarrhen und pfrunden (zu Lagkh, Tyffer . . . = od l. 1530.) das evangelium in rechtem verstand und den catechißmum angefangen zu predigen, bin ich offtermalen in großer gefahr und verfolgungen von den erzpriestern, barfussermunchen, auch vom herrn Niclausen Jurischitz, landshauptmann in Crain, gestanden (Briefe 39); d) dne 8. julija piše škofu Seebachu: Ich will auch, wie bisher in den 31 jaren meines predigtantes (= od l. 1530.) allenthalben gethan, alle verführerische neue lehr, alle secten, rotten und schwärmerieien (= zlasti novokrščenstvo in cvinglijanstvo), so dem lautern wort gottes zuwider, gänzlich vermeiden (Briefe 127); e) l. 1577. poroča: Nachden ich . . . Anno, 30, erstlich in der Grauenschafft Cili, nachmals im Landts Crein, das Euangelium vom Reich Christi, vnnd Catechismum, in rechtem verstandt neben andern [gleichwohl noch bey der Meß] vnnd also vor der ersten verfolgung 17. jar nacheinander gepredigt (Novi test. II d, posvetilo).

Dve Trubarjevi poročili sta taki, da omenjeni njegovi tezi ne nasprotujeta, čeravno ne merita v l. 1530.: f) izvestje z dne 2. januarja 1562: Im nächsten Sommer des fünfftzehenhundert vnnd einvnd sechzigsten Jars . . . ist ein jung vnzüchtig, hürisch Weib bey Obernburg . . . aufferstande, die tregt jre baide Händ vor den Leüten am Rucken zusammen geschlossen, henckt den Kopff vnd Angesicht zur Erden, die sagt vnd gibt auß vor mänigklich, wie das die Junckfraw Maria nun hinfür in der Kirchen,

auff dem Berg bey Görz vnd Salkon [wölche Kirchen erst vor zweintzig Jaren, auß angebung einer alten Zauberin, die in jrer Junckfrawschafft drey Kinder solt verthon haben, angefangen worden] nimmer wohnen wolle . . . Darumb wöll sie eine andere Kirchen haben, bey Obernburg (glag. Novi test. I, posvetilo, B 3); g) beležke v katekizmu l. 1575.: . . . vi mui lubi Crainci inu Sloveni, . . . Spumnite inu vprashajte, skusi koga, koku inu kadai fo le te ene noue Cerque v nashih deshelah per nashyh zhaßih inu pumnenu gori prishle, fo sefydane inu k nim tulikain blaga prishlu in perneßlu. Koker na tej Gorri per Gorici, per Gornim Gradu, pod Gradzom nad Lublano, Na Sileuici, Nad Lashkim, na Bruniki, Na Kumi inu drugdi. Ne fo li vse te ifte Cerque, le od tih Hudizheuih leshniuih Bab . . . gori prishle? H timu fo ty Fary, Menihi, Cehmoshtri inu Meshnary fa volo nih trebuha redle pomagali (202) . . . Tedaj, kadar sem iest pred 28 lejt (= 1547. l.) v lublani pridigal, super tu Rumanne, na to Gorizhansko Gorro, fo ty eni fylnu lagali, de eni mertui otroci, kir fo bili oblubljeni hti diuici Marij na to S. Gorro, fo od Smerti vftali (242).

Na drugi strani se pa da več dokumentov razlagat le v zmislu, ki je v skladu z vplivi, kakor se jih je Trubar sam zavedal (§ 22): da se je začel namreč formalni preokret v reformacijsko smer pri njem šele nekaj let po l. 1530. in da je proces udejstvovanja na zunaj tudi do l. 1547. razmeroma počasi napredoval: h) trditev, da se začenja evangeljska smer v Trubarjevih pridigah z vplivom Bullingerjevih in Pellicavovih komentarjev (§ 22 a), torej komaj da pred l. 1532.; i) pismo škofu Seebachu z dne 8. julija 1561: Als ich vor jaren (= 1542) durch des hern. Cantzianners gewesten bischoffen zu Laybach . . . und eines ersamen capitels vociert und canonicus bin worden, hab also das werk gottes nit anders als ichs im rechten gemeinen christlichen verstand gepredigt. Darob wohlgedachter herr Cantzianner (+ 31. III. 1544) und das ganz capitel, die landsobrigkeit und männiglich geistlich und weltliches, hohes und nidern standes personen in Crain, auch hernach der herr Urbanus Textor (el. 19. XII. 1544), welcher den herrn Wiener seligen

und mich insonderheit erbeten, dass das predigtamt alhie im dom der deutschen und windischen sprache versehen haben, zufrieden gewest. Nachdem aber herr Paulus und ich etlichen personen mit dem ganzen sacrament, die es begert [wol selbiger zeit nit so gar offentlich] haben versehen, denn wir haben auch gute erinnerung gehabt, dass der herr Christoph Rauber (+ 26. X. 1536), Franciscus Canntzianer (+ 31. III. 1544) ... und ... Petrus Bonomus (+ 4. VII. 1546) ... in irer letzten und sterbenden noth das ganz sacrament haben empfangen ... haben wir ... auch unter dem bischof Urbano ausgetheilt, das denn gedachter herr Urban keineswegs gedulden wollen (Briefe 125—6); j) protokol preiskave l. 1547., kjer se očita Trubarju: 1) da je obsojal mašo; 2) da je uničil v zakristiji desko, kjer je bil poznamenovan „dies venerationis“; 3) da ni cenil blagoslovljene soli; 4) da ob pesmi „Quae est Maria Mater gratiae“ ni pokleknil; 5) da je grozil s Turki kot kaznijo božjo, če ljudje ne odpravijo „malikovanja“ (§ 24 a); k) Trubarjev „rokopis“ z beležko, da je postal pravi kristjan (= protestant) ter se v nauku in veri okreplil šele v Gornji Nemčiji, torej po l. 1547. (§ 21 [Andreae]; gre pač za neko Trubarjevo pismo, ki se pa doslej ni našlo.)

Izven označenega okvira spada: l) edini dokument, ki nam nekoliko pojasnuje Trubarjevo razmerje do novokrščencev v tej dobi: Gleichwol vor der zeit, da man das Euangelium so rein vnnnd offentlich bey jnen nicht gepredigt, hat die Widertäufferey vast vberhandt genommen, aber seitmals der ein Widertäuffer, welcher sich zuuor, mit geberden, reden, vnd allem thun gantz andechtig gestellet, in der Grauenschafft Cili, bey Reichenburg und Drackhenberg, seinen eignen frommen Herrn, N. Doctor, des Bischoffen zu Saltzburg geweßnen Hoffmarschalck, der des Herrn Georgen von Reichenburg seligen gelaßne Wittiben zur Ehe genommen, greulich ermordt, mit dem fürgeben, der Geist hab ihme solches bevolhen, denn seines Herrn Weib, sey jme, vnd nicht dem Doctor, von Gott geordnet vnd gegeben, etc. den hat man zu Graetz im Steir, im etc. 45. Jar, mit Rad gericht, dadurch vnnnd zuzforderst durch

die Lehr des heiligen Euangelij, ist dise böse Sect auch bey den Windischen zergangen (Trubar, Celi novi test., predg.).

Sodim, da si tukaj dve vesti samo na videz nasprotujeta: poročilo, da je začel Trubar že l. 1530. pridigati proti ustanavljanju novih romarskih cerkva (b), in beležka, da se je začela njegova protestantska ideologija formalno oblikovati šele pod vplivom Bullingerjevih in Pellicanovih komentarjev (h), torej ne pred l. 1532.

Gotovo je sicer, da se je Trubar za časa svojih študij vsaj površno seznanil z eksistenco pokretov, ki so se spravljali v zvezo z Luthrom, Zwinglijem in novokrščenci. Ali je bil prečital tudi kako protestantsko knjigo? Če hočemo ostati na trdni podlagi ter upoštevati njegovo lastno izjavo, da se je začel njegov preokret pod vplivom čitanja Bullingerja in Pellicana (h), potem moramo sprejeti domnevo, da v tem času izrečna protestantska knjiga nanj ni vplivala, pa bodisi že, da se je še premalo za ta vprašanja zanimal, bodisi, da so mu v Solnogradu ali na Dunaju posebne prilike zabranile dobiti v roke prepovedano protestantsko štivo. Tudi pogled na mučeniško smrt novokrščenca Boltežarja Hubmairja in njegove žene ga po vsej priliki niti ni prepričal o veljavi gesel novokrščencev niti na splošno potresel njegovo vero v nauke rimske cerkve (§ 22 a), četudi se zdi, da je gledal že od takrat na novokrščence z večjim usmiljenjem nego večina drugih njihovih nasprotnikov (l).

Če so te podmene pravilne, potem se Trubarjev razvoj v smer protestantske ideologije ni začel šele pod vplivom izrečno protestantskega štiva. Bil je pač odmev Bonomove šole in zlasti Bonomovega razlaganja Erazmovih parafraz, da je dobila Trubarjeva teološka fiziognomija še pred ordinacijo dve značilni črti, ki sta postali izhodišče poznejšemu razvoju: načelo, da je treba ljudstvo v pridigah seznanjati predvsem z evangeljsko resnico ter si v ta namen omišljati tudi potrebna literarna pomagala (§ 24 e); silno skepso in izrečen kriticizem do ustanavljanja novih romarskih cerkva na osnovi raznih „prikazni“. Ta kriticizem, ki mu je položil temelj po vsej priliki Bonomo, se je mogel ob spominih na blazne procesije k „lepi Mariji“ v Regensburgu (§ 22 a)

in pa na dogodke, v katere je bil zapleten njegov lastni stric (g), le krepiti.

Kriticizem do ustanavljanja novih cerkva je začel uveljavljati 22 letni Trubar takoj, ko je prišel na svojo prvo dušnopastirsko postajo.

Med novimi akcijami, proti katerim se obrača njegov kriticizem v knjigi, je nekaj takih, o katerih se more z gotovostjo ali verjetnostjo trditi, da so bile ob njegovem prihodu na Laško (1530) oziroma v Ljubljano (okoli 1535) že završene. Tako so bile najbrž že dograjene cerkve: „pod Gradcem nad Ljubljano“ (g), t. j. pač Dobrova med Polhovim Gradcem in Ljubljano;¹¹⁷ „nad Laškim“ (g), morebiti Marijina cerkev na Gradcu pri Laškem, ki so jo začeli l. 1505. graditi, 1526. pa blagoslovili;¹¹⁸ „na Kumi“ (g), t. j. romarska cerkev sv. Neže in sv. Jošta na Kumu na Gorenjskem. Tudi agitacija za zidanje samostana pri cerkvi „Device Marije na Silevici“ (b, g) je bila pač že prenehala, saj je Gregor Trubar že okoli l. 1527. umrl.² V kolikor se je obračala torej Trubarjeva pridiga od l. 1530. naprej proti označenim cerkvam, je napadala nekaj obstoječega, oziroma v zadnjem slučaju akcijo, ki je imela menda še zgolj zgodovinski pomen.

Prva aktualna taka akcija, ki je izvala Trubarjev odpor, je bila agitacija, da se sezida na hribu med Kompoljem in Smrčino, torej na desnem bregu Save, v župniji Sv. Helene v Loki,¹¹⁹ cerkev sv. Sebastijanu in Roku (b; § 21: Andreae). Tukaj so sicer l. 1530. napravili leseno kapelico, v njej se je začelo maševati, kmetje so priganjali živino v dar (l), dalje pa akcija, dokler je bil župnik loški Trubar, ki se je za versko življenje v svoji župniji tudi od drugod bragal, ni uspela. V vizitacijskem protokolu l. 1545. se ne omenja niti na tem prostoru kaka kapela niti še cerkev sv. Fabijana in Sebastijana v Poljani,¹²⁰ ki se je zgradila torej pač šele po Trubarjevi resignaciji na župnijo Sv. Helene v Loki. Trubarjev odpor je imel torej menda celo ta uspeh, da se je na hribu med Kompoljem in Smrčino še tista lesena kapela iz l. 1530. podrla in maševanje prenehalo.

V dobo, ko se je upravljala župnija Sv. Helene v Loki v Trubarjevem imenu in pod njegovim nadzorstvom (1530—1542), spada pač tudi agitacija neke ženske, „de bi se bila tretja cerkou gori na Bruniki per tih Trjeh Kralih zidala“ (b, g; § 21: Andreae). Gre za Tri kralje na Bruniku na desnem bregu Save, ki so bili takrat z vikarijatom v Radečah vred vsaj juridično še del župnije Sv. Helene v Loki.¹²¹ Stvar se omenja v taki zvezi, da se mora predpolagati zopet silen Trubarjev odpor. Ker pozna zgodovina samo eno cerkev Treh kraljev na Bruniku,¹²² so Trubarjevi napadi po vsej priliki tudi tukaj uspeli.

Proti ustanovitvi nove cerkve na Sv. Gori pri Gorici oziroma Solkanu (b, f, g) je mogel začeti Trubar govoriti že proti koncu l. 1539., ko je bil še v Ljubljani. „Zludjeva baba“ (d), „stara čarovnica, ki bi naj bila v svojem devištvu troje otrok zapravila“ (f), je Uršula Ferligojnica, ki je začela l. 1539. govoriti o svojih prikaznih na gori Skalnici nad Solkanom. Kmalu nato se je postavila na označenem mestu lesena kapelica, dočim se je nova velika cerkev šele l. 1541. začela zidati, l. 1544. pa blagoslovila.¹²³ Trubarjev račun, da se je „začela cerkev 20 let“ pred 2. januarjem 1562 (f), torej okoli l. 1541., je tedaj pravilen, romanje na Sv. Goro pa se je moralo začeti že prej, ker je do oktobra 1541 povzročilo že nekaj protiukrepov: „Mandat im Land“ (prepoved stanovskega odbora kranjskega?), da ne sme nikdo iskati na Sveti Gori pomoči; ugotovitev, da ta „mandat“ ni zalegel; instrukcijo delegatom kranjskim, naj v Linzu cesarja prosijo, da on romarje „odpravi in prepove“.¹²⁴ Napade proti tej romarski cerkvi je nadaljeval Trubar najbrž tudi v Trstu (1540—2) in po l. 1542. zopet v Ljubljani, izpričano je, da je pridigal proti romanju na Sv. Goro še l. 1547. v Ljubljani (g).

Boj proti novim cerkvam in podobnim ustanovam, ki so se zgradile ali vsaj nameravale graditi na Slovenskem na podlagi zatrdil o prikaznih za časa Trubarjevega pomneža, zlasti pa v dobi od l. 1530. do 1547., je bila pač najznačilnejša, osnovna črta Trubarjeve pridige v tej dobi; obenem je skušal zavračati menda tudi agitacijo novokrščencev (l).

Njegovo ogorčenje proti novim cerkvam je bilo nedvomno iskreno ter je slonelo na globokem prepričanju o praznoverskem ali celo preračunjenogoljufovem značaju vseh teh akcij, ki jih je moral nehote primerjati z znamenji verske blaznosti na romarjih k „lepi Mariji“ v Regensburgu (§ 22 a). Nekaj bolezensko-nenormalnega je gotovo bilo v tej sli, zidati nove kapele, cerkve in samostane, ki se je pojavila skoraj istodobno na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem in ki tvori za objektivnega motrilca starejšo stopnjo v razvoju do poznejših „štiftarjev“.

Ko je začel Trubar okoli l. 1532. na Laškem študirati Bullingerjeve in Pellicanove komentarje (h), se je začelo v njegovi ideologiji število katoliških institucij in udejstvolvanj, ki so se mu zazdele praznoverske, množiti (češčenje svetnikov? češčenje Marije? češčenje relikvij?). Verjetno je tudi, da si je osvojil še na Laškem cvinglijanski nauk o obhajilu, ki je bil njegovi racionalistični smeri izmed onodobnih doktrin o tej temi pač najbližji, saj se ga dolgo ni mogel otresti,¹²⁵ malo verjetno pa je, da bi že bil razpravljal to vprašanje pred kmetiškimi občinstvom v svoji navadni pridigi, ki je bila po vsej priliki predvsem praktično-moralizujoča.

V Ljubljani so se nove črte Trubarjeve verske fiziognomije pač poglobile, to pa najbrž bolj pod vplivom nadaljevanj Pellicanovih komentarjev (komentarji k novemu testamentu), nego pa pod vplivom protestantske orientacije ljubljanskega osredja. Rekel bi, da tudi vest o Ravbarjevem prejetju obhajila sub utraque, če je sploh res prišla v tem času do Trubarjevih ušes, nanj ni še napravila tega vtisa, da bi že bil začutil potrebo, uveljaviti to v lastni praksi. Seveda je ob očividni Trubarjevi počasnosti pri sprejemanju novih gesel presenetljivo, da je bil izmed ljubljanskih duhovnikov, ki so simpatizirali s cerkveno reformo, v tej dobi on edini, ki se je moral pred Jurišičevo protiakcijo iz Ljubljane umakniti (§ 16): slučaj? ker je bil Wiener ugleden kanonik, Trubar pa samo vikar? ali se mu je dokazalo, da je imel ali razširjal prepovedane knjige? ali je zagovarjal na pridiznici vendarle več reformacijskih gesel nego tovariši? ali se je kompromitiral s kakimi stiki z novokrščenci? Na

osnovi gradiva, ki je danes znano, se z gotovostjo nobena teh možnosti ne more uveljaviti. Gotovo je le eno: da je Trubar tudi v Ljubljani pridigal proti romanju in novim cerkvam; k tej gotovosti se pridružuje še verjetnost, da je razglašal tukaj že tudi Zwinglijev nauk, po katerem v obhajilu kruh in vino samo značita telo in kri Kristusovo.

Nedvomno pospeševanje oblikovanja Trubarjeve protestantske ideologije je pomenilo bivanje v Trstu od l. 1540. do 1542. Agilni duh Ceronijev, smotrena in morebiti tudi fanatična pridiga italijanskih iskateljev evangeljskih resnic, zlasti pa sistematična, avtoritetno-visoka Calvinova Institutio, ki jo je razlagal povrh vsega še Bonomo, Trubarju predmet osebnega oboževanja in vzor škofa, so morali učinkovati mnogo hitreje in izraziteje, nego pa privatno čitanje Bullingerjevih in Pellicanovih folijantov ali pa tudi družba ljubljanskih prijateljev posameznih reformacijskih idej. Verjetno je, da je Trubar glavnim Calvinovim izvajanjem, v kolikor niso merila na potrebo takojšnje odstranitve obstoječe katoliške cerkvene organizacije ter na takojšnje izpremembe kulta, v skladu s svojim dosedanjim razvojem in pod vplivom Bonomovega komentarja pritrnil, n. pr. Calvinovemu nauku o očiščenju iz vere same brez zasluženja dobrih del, ali pa Calvinovim izvajanjem proti opravičenosti katoliškega nauka o maši, proti resnični pričujočnosti Kristusovega mesa in krvi v evharistiji, proti obhajilu pod eno podobo, celibatu, posredovanju svetnikov, podobam v cerkvah, spovedi, vzdrževanju od mesnih jedi, vicam, meništvu, rabi krizme pri krstu itd.

Iz Trsta v Ljubljano se je vrnil Trubar nedvomno z ojačeno reformacijsko ideologijo, in sicer gotovo v kalvinski smeri. Za pridiganje si je bil pač tudi on priredil metodo, da o nekaterih spornih točkah ni hotel govoriti, četudi si je že bil prisvojil njih reformacijski zmisel. Za take točke bi bil najbrž tudi Trubar mogel označiti iste, o katerih je pisal Wiener l. 1548. Ferdinandu: „O čemer sem pa v pridigah molčal in o čemer nisem govoril in česar nisem učil, to se z jasnim pismom ne bode moglo dokazati in predložiti, zato tega tudi nisem hotel kot nekaj gotovega

učiti, n. pr.: pravi najvišji vikarijat papežev; oblast cerkve nad sodbo o besedi božji; transsubstancija; da je prejemanje samo enega dela ali podobe v obhajilu Gospodovem pravilno in obeh delov nepravilno; da je maša spravna daritev; da je naložena pokora zadostilo, odplačilo in poravnava za greh; da obstoja neki gotov kraj vic; da je ženitev duhovnikov nepravilna in pohujšljiva.¹²⁶ V resnici se da le o treh reformacijskih geslih za gotovo reči, da jih je razglašal Trubar v tej dobi tudi raz pridiznico: da je ustanavljanje novih cerkva in romanje k takim cerkvam kakor je bila cerkev na Sv. Gori pri Gorici, ki se je ravnokar dozidavala,¹²³ znak praznoverja, vse, kar se je tam vršilo, proračunjena goljufija (g); da se je treba držati samo evangelija, ker je vsa druga služba božja malikovanje, ki izziva kazen v podobi Turkov (i); da maša nima nobene vrednosti niti za žive niti za mrtve (j). Paralelno s pridigo so šle Trubarjeve akcije, o katerih ni bilo ravno potrebno govoriti na pridiznici. Vsaj že pod vplivom Bonomovega primera na smrtni postelji, torej po 4. juliju 1546 je začel tudi on deliti obhajilo sub utraque, toda samo tistim, ki so to želili, in tudi tem le na skrivnem (i), torej niti v stolnici niti v kaki drugi cerkvi, ampak v privatnem stanovanju (Hren), bodisi v lastnem, bodisi drugod. Menda v istem času je uničil desko z „dies venerationis“ (?) ter pri pesmi „Quae est Maria Mater gratiae“ (?) nehal pripogibati koleno (j). Tudi pri nekaterih splošnih prestopkih ljubljanskih prijateljev reformacije, ki so prišli v času od l. 1542. do 1547. v evidenco katoliške opozicije (§ 24 a), je bil Trubar gotovo udeležen: tako je pač brez krizme in blagoslovljene vode krstil, zanemarjal kanonične ure ter jel ob postih meso. Ob vsem tem pa je vedno še maševal (e) ter živel obenem tako, da se niso pojavili nobeni očitki radi celibata.

Razlaga za pomembno razliko med privatno ideologijo in javno pridigo je pač tudi pri Trubarju ista kakor jo je označil l. 1548. v pismu Ferdinandu Wiener: „... razlika bodi med tem, kar uči kdo v javni pridigi, in tem, kar izpoveduje sicer, če ga vpraša kdo za vero in mnenje ...

Tako sem v cerkvi marsikaj trpel, kar je velika zavestna zloraba. Ker pa ni bila naloga moje službe, dajati v cerkvi navodila, sem moral to trpeti ter sem pridigal medtem o pokori in izboljšanju življenja, opravičenju iz vere in njegovih pravih sadovih, o pravi pokorščini Bogu in oblasti...¹²⁷ Po svojem ustroju in po Bonomovi vzgoji je polagal Trubar glavni poudarek nedvomno na praktični pomen pridige za moralčno življenje vernikov. V nove ideje se res še ni bil v oni meri vživel (k, Andreae), da bi bil zajel ves kompleks kot celoto ter začel imeti izvajanje logičnih posledic iz prepričanja za dolžnost, pač pa je po vsej priliki računal z dejstvom, da je bila tam, kjer je hotel delovati, politična pozicija somišljenikov za radikalne izpremembe na polju kulta ali organizacije še preslaba. Zelo se občuti nadostatek vsakršnega migljaja, ki bi nam povedal, kako si je predstavljal Trubar okoli l. 1547. položaj reformacijskih gesel med Slovenci in zlasti njih bodoči razvoj: da gre še vedno za reformo v okviru katoliške cerkve? da se pojavi več „evangeljskih“ škofov kakor sta bila Kacijanar in zlasti Bonomo? da dosežejo štanovi ob ugodni priliki vendarle svobodo augsburške konfesije ali vsaj dovolitev obhajila sub utraque zase in za svoje podložnike? da pomore schmalkaldska protestantska zveza iz Nemčije?

V razvoju Trubarjeve verske fiziognomije do l. 1547. se odražajo črte glasnikov reformacijskih gesel, ki so prišli v novo ideološko sfero bolj vsled slučajnih, a intenzivnih vplivov nego po lastnem razglabljanju.

Ko je v poznejših letih zatrjeval, da je pridigal že od l. 1530. naprej čisto v zmislu protestantske ideologije (a, c, d, e), je pretiraval: za l. 1530. se ne more to trditi niti o njegovi mentaliteti, o javni pridigi pa niti ne za l. 1547. Beležko, da je postal „pravi kristijan“ šele v Nemčiji (k), je treba razumeti pač v tem zmislu, da je šele tukaj opustil mašo, celibat in podobno ter se obenem skušal otresti kalvinistične ideologije in se prilagoditi lutrovstvu.

Andreae je pač bil govoril s Trubarjem o protiromarskih akcijah l. 1530. in poznejših let, čital je bil tudi nemški predgovor k glagolskemu novemu testamentu o dogodkih l. 1561., ko pa je pisal biografijo, se je zmotil ter združil vse pod letnico 1530. — Hrenova verzija je slaba kombinacija na osnovi pokvarjene tradicije o kakih poznejših dogodkih. — Tudi Valvasor je prinesel stvari, ki jih je čital v aktih deželnega arhiva

o dogodkih poznejših časov, brez vsakega razloga v začetek Trubarjeve dušnopastirske službe.

§ 24. *Akcija l. 1547.*, radi katere je moral Trubar domovino zapustiti, je predstavil obširno le *Andreae*, ki govori pod l. 1547. o akciji škofa Urbana Tekstorja in cesarja Ferdinanda proti Trubarju, Wienerju, Dragolicu in Mertlicu, omenja Trubarjevo razpravljanje o opravičenju iz vere same kot neposredni vzrok preganjanja ter predpolaga v tej zvezi razen svaritve, ki bi jo bili poslali Trubarju v Šentjernej soosumljenci iz Ljubljane, tudi še dvoje preganjanj Trubarja: prvo l. 1547., po koncu schmalkaldske vojske, drugo l. 1548. — *Hren* pozna le preganjanje, katerega začetek stavi v dobo okoli l. 1560., dalje namiguje, da bi bila neka Trubarjeva javna odpoved od katolicizma vzrok škofove in Ferdinandove akcije proti Trubarju in Wienerju ter navaja končno več podrobnosti, kakor: da bi bil Ferdinand Trubarja pred proskribcijo izprašal; da bi ga bil dal Ferdinand na begu do Tirolskega zasledovati; da bi ga bil neki Jakob Čavlje spremljal in izdal; da bi se bil smel vsled prošnje deželanov l. 1562. vrniti. — *Valvasor* govori o akciji cesarja Karla V., sicer pa pribija samo golo dejstvo, ki ga stavi mimogrede v l. 1547., ko je bil Trubar v Šentjernej (§ 21).

Med dokumenti, s katerimi se mora baviti razbor Trubarjeve vloge v tej zvezi, jih je nekaj iz neposredne sodobnosti.

a) Zapisnik preiskave proti Trubarju in tovarišem (v sem. biblioteki v Ljubljani). Ker je objava, ki jo je napravil *Hitzinger*¹²⁸, nerabna¹²⁹, citiram po originalu. Na Trubarja more meriti tukaj vsak izmed stavkov v „*Articuli aliquot Erronei Depositum contra Praedicatorum Labacen. Contestati per Dnm Joannem Warasdinum Levitam Labac. Cathedralis Ecclesiae*“ (omalovaževanje: 1. Marije in svetnikov, 2. vigilij, 3. procesij za cesarja [= Karla] in kralja [= Ferdinanda], 4. zanemarjenje kanoničnih ur, 5. zasmehovanje škofa Tekstorja v pridigi, ko je bil ob kvatrah navzoč pri ordinaciji novomašnikov, 6. omalovaževanje procesije o Markovem, 7. obhajilo pod obema, 8. krščevanje brez blagoslovljene vode, 9. uživanje mesa v postu). Izrečno na Trubarja naslovljen je del tega, kar sta izpovedali priči Jakob Scherer, župnik gornjegrajski, in Filip Strauss, kaplan v Gradišču v Ljubljani: (Scherer:) *Item interrogatus, num et alios sacerdotes sciret Erroribus infectos Respondit, quod Dominus Primus dixerit Acta Apostolorum praedicans Missam nihil valere, neque pro Vivis neque pro Mortuis, et quum haec loqueretur,*

a Leonardo Mertlitz non esse appellatum aut reprehensum. Item quum dies Venerationis in tabula quadam in sacrario descriptus et annotatus esset, delevit illum Primus dicens: Ad quid nomen venerationis? per temeritatem et contemptum hoc faciens contempsit salem benedictum, tamquam nullius virtutis esset. Item quod solus genu non flexerit ad Cantilenam Quae est Maria Mater gratiae, Habet quoque contemptui Confirmationem. (Strauss:) Interrogatus est, num interfuit concionibus Pauli, Georgii et Primi? Respondit, se interfuisse et audivisse praedicantes in haec verba: nisi credideritis evangelio et relinqueritis idololatriam Turcam brevi habebitis.

b) Pismo Vita Dietricha, predikanta v Nürnbergu, napisano l. 1548. pred 7. aprilom „Paulo Wiener et Georgio N. (= Dragolic) captivis in arce Labacensi“: Quod autem ad te, mi charissime Paule (= Wiener) et D. Mycillium (= Mertlic) et D. Georgium (= Dragolic) attinet, non dico me dolere illi vestro casui . . . Eius rei certum testimonium, mi Paule, est tua confessio, quam exhibuit Primus noster legendam.¹³⁰

— Pismo ni datirano. Edino izhodišče za približno datiranje pisma more biti Dietrichovo pismo Wienerju z dne 10. maja 1548, o katerem je gotovo, da je mlajše od onega. Če naslonimo iskanje datuma na to dejstvo in predpolagamo, da je rabilo pismo iz Ljubljane v Nürnberg vsaj toliko kolikor iz Ljubljane v Urach, t. j. okoli 17 dni,¹³¹ dobimo v l. 1548. več važnih terminov post quem non: 23. marec za odpremo Wienerjeve konfesije iz Ljubljane Trubarju; 8. april za prvo Dietrichovo pismo Wienerju; 24. april za Wienerjev odgovor Dietrichu.

c) Dietrichovo pismo Wienerju iz Nürnberga „Ascensionis die 1548“ (= 10. maja 1548): Charissime Paule, cum heri hac in uigilia Ascensionis Domini Primus (= Truber) noster tuas ad me misisset litteras, utrumque mihi accidit, ut primum tuo et D. Georgii (= Dragolic), deinde totius vestrae ecclesiae periculo ualde terrerer. Sed chariss. mei Fratres, Paule (= Wiener) et Georgi (= Dragolic) alio vobis sunt vertendi oculi . . . Pro Episcopo uestro orate diligenter, qui mille modis vobis miserior est.¹³²

Poleg gradiva iz l. 1547. in 1548. pa se je treba ozirati zlasti tudi na poznejša pisma, ki so jih pisali: *Trubar*: *d)* Bullingerju 13. septembra 1555: Und wiewoll ir . . . ursacher seit, das ich dreier guetter faister pfruentd beraubt (Briefe 20); *e)* Maksimilijanu 2. januarja 1560: letztlich (bin ich) von herren Urbano Textoris bischoven zu Laibach aller meiner gueter, buecher und pfrunden beraubt und auß dem vatterlandt ins elendt verjagt (Briefe 39); *f)* vojvodu Kristofu 13. julija 1560: Denn ich will e. f. gn. nicht verhalten, das der nächstgestorbene bischof zu Laibach (=Textor) gegen der röm. ka. mt. etc. da man gezält hat 1547 jare, mich hoch versagt, ich sei und predige lutherisch, deswegen ihre mt. etc. ernstliche befele hat ausgeen lassen mich fänglich einzuziehen; als ich aber aus sonderlicher schickung gottes der gefängnis entgangen, hat mich der obgemelte bischof excommunicirt, aller meiner pfründen und bücher entsetzt und beraubt, und seit derselbigen zeit (habe ich) mich im reich erhalten (Briefe 79); *g)* Maksimilijanu 15. julija 1560: die befehle, so sie vor 13 jahren (=1547) über mich, das ich gefänglich eingezogen solt worden sein, ausgebracht, sein noch nicht cassirt (Briefe 82); *h)* New zeitungen Juni-Juli 1561: Und in derselben stund, wie der Truber zu Laibach eingeritten (=26. Juni 1561), ist herr Niclas Scofitz, vicarius generalis . . . der des Trubers von wegen der Religion, nach dem gestorbenem Bischof Urbano höchster feind gewest, und viel christen verfolgt . . . gestorben (Briefe 116) . . . Des vicari general sohn wirdt jetzt Sambstag für recht seiner sodomitie halben gestellt. Der Scofitz, als vater, hat seine mutter, so ihren ehelichen mann gehabt, in jürlichem bestand gehabt, und in die zwanzig (=od 1541) jar jedes jars acht gulten rhein bestandgeld bezahlt (121); *i)* škofu Seebachu 8. julija 1561: Nachdem aber Paulus und ich etlichen personen mit dem ganzen sacrament, die es begert, . . . haben versehen, . . . (hat) das denn gedachter herr Urban keineswegs gedulden wollen, sondern hat hierüber königlicher mt. etc. befehl erlangt, den herrn Paulus in verhaftung eingezogen. Als ich aber derselben zeit in S. Bartlmes Feld vicarius war und dieses erinnert, bin ich

auf etlicher meiner guten freunde beratschlagung . . . abgetreten; mir ist auch derselben königlichen mt. etc. befehl oder andere einige citation nit zukommen. Ich hab auch billig audienz und handlung nie geflohen oder gescheut, das ich mich noch jederzeit zu thun erbeut. Nichts des weniger hat mich der herr bischof Urban on einigerlei verhör und billige verantwortung ab officio et beneficiis privirt und mir alle meine bücher genommen. Daraus ich verursacht mich in anderm weg mit diensten zu bewerben, die ich dann . . . in obern deutschen landen . . . verricht, dass also meine billige abtretung . . . für keine flucht angedeutet werden kann (125—7); j) Krištofu Turjačanu na Turjaku in Nadlišku — Andreju Turjačanu na Žumbergu, Žužemberku in Reideku — Francu Gallu na Luknji in Pod pečjo — Jakobu Gallu na Knežji poti in Pod pečjo 1. aprila 1577: In bedenckung vnd erwegung . . . daß von ewern . . . Voreltern, neben euch vnd andern Creinern . . . auch in meinen dreien verfolgungen (1540? 1547—1548? 1561—1565?) mit Recht vnd Hilff trewlich beigestanden (Novi testament II d, predg.); — Klobner: k) Ungnadu 6. decembra 1563: Ich het In (= Truber) gleichwol vor 20 Jaren (1543?) gewarnt vnd ain potn geschickt. Aber des potens halb wär er wol in fanknuß kumen, wo der zweckl nit wer gewesst. Sagt ich, er hets mirs etlichmal vorhebt. Aber wär Seyrl vnd Ich nit gewesst. Zweckl sey auf vnser antreibn dem poten nachzogen damit er ain topltte posst het, er het woll gesehen, wer in gewarnt. Wir waren dazumall in ämbtern vnd habn mer gewußt als Zweckl vnd ander. Ich versach mich nit andres, Ich het an Im (= Truber) vnd an Herrn Paulsen (= Wiener) treulich gethan. Im wäre sein gut alles zu Haufen gangen, sagt ich. Ich hab mir nichts befehlen. Aber Paulsen ist sein Sach gar in die herbnstadt (Herrmanstadt) ohn allen Abgang zu kommen. Hab auch darum viel gelitten, und sei meist Ursache meiner Verfolgung, hätte ich Paulsen gut dem Bischof überantwortet, hätt ich mir Frieden gekauft . . . Wie nun Zweckl meinen poten erriten, hab er die prief von im genumen vnd Im wieder hinter sich lassn geen;¹³³ — deželni stanovi kranjski: l) škofu

Seebachu 10. julija 1561: soviel aber belangt, daß er hievor von diesem land abgezogen . . . aber doch von niemand angeklagt, vorgefordert, oder zu verhör beruft, sonder allein daß er den heimlichen aufsatz seiner verfolger vermerkt, und weil er sich über ihre gute worte nichts gutes zu inen versehen mögen, sich derselben entäussert und irem aufsatz nicht statt geben wöllen (Briefe 131); *m*) Ferdinandu 21. avgusta 1562: Das aber der neidig Angeber (= Seebach) . . . damit zu caluminiern vermaint, das er vor etlichen jarn sambt dem . . . Paulo Wiener und andern gotsföchtigen erbarn personen bey e. khay. mt. hinderrukhs unschuldig antragen worden, alß solten sy sectisch und der cristlichen leer zuwider sein, derwegen ir khainer doch nie zu red gestelt, erfordert, verhört, oder in seiner verantwortung vernomen worden . . . Dann als seine widersacher dem herrn Paul Wiener und ime (= Truber) nach dem leben getrachtet, auch ime, herrn Trueber, als er damals pfarher in Sanct Bartholmeveld gewest, khundschaftt zuekhomen, wie sy hern Paul Wiener zu gefänghnus angetaßt, auch ime herrn Trueber, gleich in derselben stundt sein verspert hauß zu Laibach mit gewalt aufprochen und spoliert hetten, hat er warnung vnd ursachen genueg gehabt, . . . sich darnach an die ort zu thuen, da er in seinem berueff gott . . . dienen mogen (Tr. Briefe 203—4); — šk of Seebach: *n*) Trubarju 3. julija 1561: Nachdem ir . . ., der sonsten sovill jar in flichten ausser lands gewesst, wiederumben herein begett (Tr. Briefe 123); *o*) Ferdinandu v drugi polovici julija 1562: Primus Truber, ein Vertriebener Schismaticus; ¹³⁴ *p*) Trubarju 20. decembra 1562 (v obliki zaslišanja): Warum er Primus als ein vertriebener häreticus und schismaticus . . . sich wieder ins land begeben (Tr. Briefe 303); — cesar Ferdinand: *r*) deželnemu glavarju — upravniku — vicedomu kranjskemu 30. julija 1562: Dieweil wir uns nun gnädiglich zuerinnern, daß wir derowegen gegen . . . Truber, Klobner, vnnnd Rokhoutz, vor vielen Jahren mit woluerdienter Straaf zuverfahren, Verordnungen gethan haben, sie aber zur selben zeit, vmb daß sie flüchtigen Fueß gesetzt, vnd sich nicht betreten lassen,

nicht gestraffet mogen werden;¹³⁵ — nadvojvoda Karol: s) odbornikom kranjskim 15. decembra 1564: er (Karl) . . . wenig gemeint sei, ihn, Trubern, als der hievor aus ihrer majestät landen abtrünnig geworden sei und sich folgens wider ihres löblichen hauses Osterreich wohlhergebrachte freiheiten unausgesöhnt darein zu ziehen unterstanden (Tr. Briefe 444).

Akcija, ki jo je začel l. 1547. Urban Tekstor, od 19. decembra 1544 škof ljubljanski⁷⁵, a obenem še vedno miloščinar na dvoru kralja Ferdinanda,¹³⁶ na ovadbo iz Ljubljane proti ljubljanskim protestantom,¹⁰⁴ se je raztezala torej tudi na Trubarja (e, f, i): skrivni ukaz kralja Ferdinanda, ki je došel v Ljubljano pač v sredi septembra 1547,¹⁰⁴ se doslej sicer še ni našel, gotovo pa je, da je določal, naj se zapre, pač na ljubljanskem gradu (b), razen Wienerja, Mertlica, Dragolica in Rokavca (a) tudi Trubar (f, g, i, r). V procesu, radi katerega je prispel Tekstor osebno v Ljubljano, se je imela preiskovati torej tudi Trubarjeva verska orientacija (a). Če štejemo med preganjanja Jurišičevo akcijo proti Trubarju iz l. 1540. (§ 16), gre l. 1547. za drugo preganjanje Trubarja (j).

Po vsej priliki Trubar ni bil tisti, ki je dal za akcijo neposredni vzrok.¹⁰⁴ Ko se je proti ljubljanskim protestantom začelo zbirati gradivo, se je menda duhovnik Škofic zlasti trudil, da spravi tudi Trubarja pod obtožbo (h). Večina splošnih očitkov v obtožnici se je nanašala pač tudi na Trubarja (a, t, m), med drugimi gotovo tudi težki očitek, da je pod obema podobama obhajal (i).

Ko se je v drugi polovici septembra 1547 začela akcija, kateri je sledilo vsaj že 5. oktobra zaslišavanje prič in obdolžencev v Ljubljani (a), je bil Trubar v Šentjerneju (i) ter je o bližnji nevarnosti pač ravno tako malo slutil kakor njegovi tovariši v Ljubljani, predno so jih vrgli v ječo. Tekstor je dal pač koj v začetku akcije odpreti Trubarjevo stanovanje v Ljubljani (m), zapleniti njegove knjige (e, f, Andreae) ter zapečatiti imetek (e), kolikor se ga je v Ljubljani nahajalo. Obenem so se najbrž poslali biriči v Šentjernejo, da privedejo Trubarja v ječo.

Svojim somišljenikom v Ljubljani, ki niso prišli v ječo, se je imel Trubar zahvaliti, da je ušel usodi Wienerja, Mertlica in Dragolica. Glavno vlogo sta igrala pri tem Klombner in Seyerle, zlasti prvi, ki je zvedel za akcijo službeno in prej nego vsi drugi. Klombner je poslal v Šentjernej k Trubarju v prvi naglici sla, ki se mu pozneje ni zdel več dovolj brz, najbrž ni potoval na konju. Zato sta odpremila Klombner in Seyerle v Šentjernej še Cveklja, ki je jahal za prvim slom, ga dohitel, mu vzel pismo ter opozoril Trubarja še pravočasno na pretečo nevarnost (k). Trubar se je skrival nekaj časa po kranjskih gradovih (j, Hren, Valvazor), mogoče na Turjaku ali Žumberku (j), ko je pa zvedel, kako se sučejo stvari za Wienerja in tovariše,¹⁰⁴ se je zbal za življenje (m) ter sklenil pobegniti v Nemčijo (i, n), in sicer najprej k Vitu Dietrichu, predikantu v Nürnbergu, ki je moral biti pri ljubljanskih protestantih na dobrem glasu, četudi se kake zveze med Ljubljano in Dietrichom pred Trubarjevim prihodom v Nürnberg ne dajo ugotoviti. Verjetno je, da so Ferdinandovi biriči Trubarja vneto iskali (Hren, Valvasor). Trubar je pobegnil iz domovine l. 1548. (Andreae), menda v teku prve četrtine, vsekakor je bil proti koncu marca 1548 že izven Kranjske, po vsej priliki že pri Dietrichu v Nürnbergu (b), dne 10. majnika 1548 pa morda že v Rottenburgu ob Tauberi (c).

Tako se je zgodilo, da pred odhodom iz domovine ni dobil niti poziva k sodišču (i) niti ni bil zaslišan (i, m). Proces proti njemu se je završil v njegovi odsotnosti: duhovno sodišče ga je ekskomuniciralo (f) ter odstavilo ab officio et divinis, pri posvetni oblasti je ostal v veljavi ukaz, naj se zapre (g, s), razen tega je s samovoljnim begom zakrivil deželno odpadništvo (s). Izgubil je seveda tudi vse tri takratne svoje prebende (d, e, f), namreč beneficij Sv. Maksimilijana v Celju (§ 18), kanonikat (§ 19) in šentjernejski vikarijat (§ 20). Knjige so ostale v konfiskaciji in bile zanj izgubljene, isto velja najbrž tudi za ostali imetek, kar ga je bilo v Ljubljani.

Kako bi se bil končal proces proti Trubarju, če bi ga bilo sodišče dobilo, o tem se da seveda samo ugibati.

Na ostanku zapisnika, ki se je ohranil,¹²⁹ so izpovedale priče direktno proti njemu razmeroma malo. Skoro vse bi bilo zaviselo od tega, katere odstranitve od katoliške baze bi bil sam priznal. Ni izključeno, da bi se bila ob dobrohotni sodbi njegova verska fiziognomija v domovini razvijala precej drugače nego se je v Nemčiji.

V dokumentih, ki prihajajo tukaj v poštev, je marsikatera napaka, bodisi, da so se poročila namenoma barvala, bodisi, da je posameznike varal spomin: tožba proti Trubarju je bila (e), pa vročila se mu ni; ukaza, da se Trubar zapre, ni izdal cesar (f = Karl V.), ampak kralj (= Ferdinand); da bi bil med tistimi, ki so se imeli obenem s Trubarjem zapreti, tudi Klombner (r), je pač pomota, saj bi potem ne bil mogel v taki meri sodelovati pri Trubarjevi opozoritvi (k); Trubarjevo življenje pač ni bilo resno v nevarnosti (m), saj je bil tudi Wiener obsojen samo k izselitvi; da bi bil Trubar sam „odstopil“ (i), se pač ne more reči, ker mu ni preostajalo drugega, kakor ali iti v ječo ali pa pobegniti.

Vsiljuje se domneva, da bi bil Trubar po začetku procesa pobegnil v Trst in da bi bilo treba lokalizirati tukaj tistega „slovenskega tržaškega pridigarja“, ki stoji v seriji Trubarjevih prebend iz l. 1586. na zadnjem mestu (§ 13). Proti tej kombinaciji govori dvoje: okoliščina, da je bil Trubar po lastnih besedah v Trstu Bonomov slovenski pridigar (§ 17 h), a je Bonomo že leto dni pred začetkom procesa proti Trubarju umrl; Trubarjeva formulacija, da je vsled procesa odšel v „Gornjo Nemčijo“ (i).

Andreae je opisal Trubarjevo zgodbo iz l. 1547. in 1548. v glavnem pravilno, kakor jo je pač Trubar sam pozneje v svojem krogu pripovedoval. Da bi bili opozorili Trubarja Wiener, Mertlic in Dragolic, je netočno. Popolnoma nesprejemljivo se mi tudi zdi, da bi bil Trubar odšel l. 1547. v „Gornjo Nemčijo“, dobil vsled prošnje deželnih stanov od Ferdinanda pogojno dovoljenje za vrnitev, se (l. 1547.?) vrnil in šele l. 1548. vsled novega preganjanja definitivno pobegnil v Nürnberg. O takem dovoljenju in tej vrnitvi ne vedo drugi sodobni viri ničesar, nekateri se pa tej verziji naravnost protivijo: Trubarjevo zatrdilo iz l. 1560., da se ukazi, naj se zapre, še niso razveljavili (g); nadvojvode Karla očitek, da se je Trubar najprej domovini „izneveril“, potem se pa vrnil „nespravljn“ na Kranjsko (s). Ako je hotel torej Andreae res vse to trditi, je tukaj precej zmote, ki je mogla nastati pod vplivom poznejših dogodkov. Ni pa izključeno, da Andreae na dvojni Trubarjev beg in vrnitev ni mislil, pač pa posamezne odstavke slabo razporedil. — Hren niti tega ni vedel, da se je l. 1547. nekaj zgodilo, kar je bilo za njegov razbor zelo važno. Poznal je sicer nekatere dokumente za zgodovino l. 1560. in 1562., ki so se nahajali v škofijskem arhivu,¹³⁷ razen tega najbrž tudi prepis zapisnika procesa l. 1547. Ker je pa bil ta prepis zapisnika nedatiran,¹³⁹ je sklepal, da se je vršila akcija proti Trubarju

in Wienerju od l. 1560. do 1562., in da je prognal Ferdinand tudi Wienerja šele l. 1562., dočim je bil ta takrat že 8 let med mrtvimi. Tako nimajo Hrenove beležke za dogodke l. 1547. in 1548. prav nobene cene, ker se pri tistih podrobnostih, ki od drugod niso izpričane, niti toliko ne more sklepati, da jih je Hren napačno prenesel iz l. 1547. ali 1548. v 1560. (javna odpoved, zasledovanje do Tirolske, izdajstva Jakoba Čavlje). — *Valvasor* je črpal svoje znanje skoraj gotovo iz dveh Trubarjevih pisem, katerih prepisi se nahajajo v kranjskem deželnem arhivu: Krištofu z dne 13. julija 1560 (f), Seebachu z dne 8. julija 1561 (i), in ker se v prvem govori o „rimskem cesarstvu“, je izkombiniral vlogo Karla V.

§ 25. V orisu Trubarjevega *službenega itinerarja od l. 1548. do 1586.* se da najlaže ugotoviti, na osnovi kakega gradiva je napravil ta ali drugi iz naših biografov dotično beležko.

Trubar sam je določil seriji v pismu deželnim odbornikom kranjskim l. 1586. tole zaporednost: nach der ersten Verfolgung Prediger zu Rotenburg an der Tauber, Pfarrer zu Kempten und Aurach, nachmals Prediger der Ers. Löbl. Landschafft in Crain, und in der Graffschafft Görz zu Rubia; und nach der andren Verfolgung, Pfarrer zu Lauffen; und jetzund zu Derendingen bey Tübingen. (*Valvasor* VII, 437; pismo je bilo ob Valvasorjevem času pač v dež. arhivu v Ljubljani; o službi na prvih treh postajah prim. tudi Briefe 386: pismo stanovskih odbornikov kranjskih vojvodi Krištofu, dež. arhiv.)

V *Rottenburg ob Tauberi*, svobodno državno mestece zapadno od Nürnberga, je prišel Trubar, ki ga je bil medtem Dietrich v Nürnbergu popolnoma uvel v protestantsko ideologijo (§ 23), l. 1548., in sicer je bil 10. maja najbrž že tam. Službo je dobil po posredovanju Dietrichovem. Če je to datiranje pravilno, tedaj je prišel Trubar v Rottenburg še poprej, nego so se tam uveljavile določbe augsburškega interima z dne 15. junija 1548, ki je sicer protestantom v marsičem popuščal (da se odpravijo nekateri prazniki, da se smejo duhovniki do ukrepa splošnega koncila ženiti, da se sme deliti obhajilo tudi pod obema podobama i. t. d.), a stal vendar na bazi katoliškega nauka. V Rottenburgu so bili sicer že rano izvedli reformacijo, vendar pa sprejeli sedaj interim pod grožnjo cesarjevega orožja v polnem obsegu. Ker so prevzeli službo v glavni cerkvi zopet

duhovniki nemškega viteškega reda in jo vršili do l. 1554., je mogel pridigati Trubar samo v špitalski cerkvi, ki je bila preostala protestantom.¹³⁸ Po vsej priliki je bil tukaj drugi, jutranji pridigar, ker se omenja sicer v tej dobi Ruland kot glavni tamošnji protestantski predikant.¹³⁸ V Rottenburgu, kjer se je moral ravnati seveda po določbah interima, je ostal Trubar približno tri leta. „Kratek čas“ pred 26. majem 1551 si je vzel obenem z drugim pridigarjem „dopust“, bodisi da se je bil samo za tri leta pogodil, bodisi da je prišlo do kakih nesoglasij. (Vir: za prvi datum: kombinacija na osnovi Dietrichovega pisma z dne 26. maja 1548, ki se je nahajalo menda med Dietrichovo ostalino v Nürnbergu [§ 24 c]; za drugi datum: pismo Mihaela Gretterja magistratu kemptenskemu z dne 26. maja 1551, v draždanskem mestnem arhivu [Lösche, Beiträge zur bayr. Kirchengesch. XXVI, 19]; prim.: Andreae 51 [Dietrich; do 1553!]; Valvasor: VI, 346; VII, 432.)

Iz Rottenburga je krenil v *Schwäbisch-Hall* k župniku Mihaelu Gretterju. V Nürnbergu ni imel namreč nobene zaslombe več, ker je bil Dietrich medtem dne 25. marca 1549 umrl,¹³⁹ dočim si je bil z Gretterjem menda v sorodu, pač preko žene. Vsaj 26. maja in menda tudi junija 1551 je bil po vsej priliki še tukaj ter se oziral po novi službi. Pač v ta namen si je dobil tudi izpričevalo „nekega ljubljanskega meščana, (Klombnerja?), da je njegov nauk čist, njegovo življenje nekaznivo in nepohujšljivo, njegova pridiga možata“. (Vir: v prejšnjem odstavku omenjeno pismo Mihaela Gretterja, v draždanskem arhivu.)

Župnik v *Kemptenu*, svobodnem nemškem mestu ob tirolski meji z benediktinsko pokneženo opatijo, ki je ostala katoliška, dočim se je magistrat že zgodaj poprotestantil,¹⁴⁰ je postal Trubar na priporočilo Mihaela Gretterja ter hallskega učitelja Holdenrieta l. 1551., med 26. majem in 20. julijem, najbrž z veljavo od 12. junija. Uspelo mu je, da je izrinil interim ter uvedel nov cerkveni red, ki ga je sam sestavil. Pogodba med Trubarjem in kemptenskim magistratom se je 23. aprila 1554 za nadaljnja tri leta z veljavo od 12. junija naprej in pravico polletne odpovedi obnovila,

in to se je zgodilo najbrž tudi spomladi l. 1557. in spomladi l. 1560. Vsled ponovnega poziva kranjskih stanov z dne 1. oktobra 1560, da pridi za njihovega pridigarja v Ljubljano, je Trubar kemptenskemu magistratu v začetku decembra 1560 službo odpovedal in prosil, naj si dobijo do svečnice, torej do 2. februarja 1561 novega pridigarja. Novi pridigar je imel priti v Kempten teden po nedelji „oculi“ l. 1561., torej med 9. in 15. marcem.¹⁴¹ Okoli 12. marca 1561 je Trubar nehal vršiti službo župnika kemptenskega ter se izselil iz župnišča. (Viri: za prihod v Kempten: pismo Gretterjevo magistratu kemptenskemu z dne 26. maja 1551; pismo Trubarjevo iz Kemptena dne 20. julija 1551; pogodba med Trubarjem in magistratom kemptenskim z dne 23. februarja 1554, vse v glavnem arhivu v Draždanih [Loesche, Beiträge z. b. Kircheng. XXVI, 19—20, 24]; za poziv kr. dež. stanov z dne 1. oktobra 1560: dež. arhiv v Lj. [Briefe 94]; za datum odpovedi: Trubarjevo pismo stanovom iz Kemptena z dne 26. januarja 1561, v dež. arhivu v Lj. [Briefe 98]; za prihod novega pridigarja in Trubarjevo preselitev: Trubarjevo pismo Kislu iz Uracha dne 19. marca 1561, v dež. arhivu v Lj. [Briefe 104, 107]; — prim. Andreae 51; Valvasor: VI, 346; VII, 432.)

Iz Kemptena se je preselil Trubar z obitelji in premičninami v *Tübingen*. Potoval je preko Uracha, kjer je bil 19. marca 1561. Ker je tega dne odpotoval iz Uracha, je prispel v *Tübingen* 19. ali 20. marca ter se naselil v hiši verskega begunca Ivana Ungnada, s katerim je imel izza konca l. 1559. stike.¹⁴² Koj nato se je pa odločil, da se posluži ponudbe wirtemberškega vojvode Kristofa, ki je podpiral Trubar-Ungnadovo književno akcijo ter Ungnada že pred 19. marcem 1561 pisal, da hoče „oskrbeti Trubarja s pošteno plačo in kondicijo“. Tako se je vrnil Trubar po preteku 14 dni z obitelji in vsem pohištvom nazaj v Urach. (Viri: o prihodu iz Kemptena v Urach ter odhodu v Ungnadovo hišo v *Tübingen*: Trubar-Kislu 19. marca 1561 iz Uracha, v dež. arhivu v Lj. [Briefe 107]; o času bivanja v *Tübingenu* ter preselitvi nazaj v Urach: Trubarjev račun za dobo od avg. 1560 do 24. aprila 1562

v vseuč. bibl. v Tübingenu [* Slav. Bücherdruck fasc. III, št. 42].)

Župnijo v *Urachu*, wirtemberškem mestecu blizu Tübingena, ki mu jo je dal Krištof pač z ozirom na potrebo sodelovanja pri organizaciji Ungnadovega južnoslovenskega biblijskega zavoda, je dobil torej Trubar v začetku aprila 1561. Obdržal jo je juridično nad eno leto, namreč do konca maja 1562, ko je definitivno odšel na novo službo v Ljubljano. (Viri: za župnikovanje v Urachu: Register und summarischer Inhalt, podpisan v Urachu 1. junija 1561; predgovor glag. Novega test. z dne 12. januarja 1562 in slov. Articulov z dne 1. majnika 1562, ki imata podpis: Primus Truber... derzeit Pfarrherr zu Urach; za definitivni odhod: pismo dež. odbora kranjskega Ungnadu z dne 7. maja 1562, čigar original se nahaja v univ. biblioteki v Tübingenu, prepis pa v dež. arh. v Lj. [Briefe 180], naj se Trubar skoro definitivno vrne v Ljubljano; pismo Jošta Gallenberga Ungnadu z dne 10. julija 1562, ki se nahaja v univ. biblioteki v Tübingenu, da je prejel Ungnadovo pismo z dne 29. majnika i. l., ki ga je prinesel iz Uracha v Ljubljano Trubar [Kostrenčić, Beiträge, Wien 1874, 88]; zapiski o Trubarjevi ustmeni relaciji v deželni hiši v Ljubljani dne 17. junija 1562, tik po prihodu iz Uracha, nahajajoči se l. 1879. v dojskem arhivu [Briefe 181; jezdec je mogel priti iz Uracha v Ljubljano v 13 dneh, Briefe 171]; — prim.: Andreae 51—52 [Krištof; 1 leto]; Valvasor: VI, 346; VII, 437.)

V Urachu pa je Trubar med tem časom osebno župnikoval samo od začetka aprila pa do 9. junija 1561 ter od 20. septembra 1561 pa do konca maja 1562. (Vir: za odhod 9. junija 1561: Trubarjevo poročilo o potovanju na Kranjsko l. 1561., v drž. arhivu v Stuttgartu [Briefe 113]; za prihod 20. sept. 1561: Trubarjev račun z dne 24. aprila 1562, v vseuč. biblioteki v Tübingenu.)

Poziv za vrnitev na Kranjsko je prejel Trubar proti koncu junija 1560 ter mu že 25. julija 1560 načeloma tudi pritrnil. Ker pa se je moral še vedno bati tistega Ferdinandovega ukaza iz l. 1547. in ker se je imel razen tega

ozirati tudi na svojo vlogo v slovensko-hrvaškem literarnem podjetju (§ 30), odhoda iz Nemčije ni forsiral, pač pa se je obračal radi veljave Ferdinandovega ukaza do raznih wirtemberških teologov, do vojvode Krištofa in tudi do kralja Maksimilijana (Briefe 78, 82, 86, 91). Pomisleke radi ukaza so mu stanovi kranjski s pismom z dne 1. oktobra 1560 sicer odpravili, še predno pa je dne 2. decembra 1560 prejel njihovo pismo, radi katerega je službo v Kemptenu takoj odpovedal (Briefe 98), se je bil že uveril o neizvedljivosti namere, prenesti hrvaško tiskarno v Ljubljano, ter se „s Konzulom iz tehtnih vzrokov in na prošnjo velikih gospodov odločil . . ., napraviti pred odhodom na Kranjsko . . . v Tübingenu poskus s hrvaškim (= glagolskim) tiskom“ ter iztiskati tudi še nekatere svoje slovenske stvari (Briefe 99). In ko se je ustanovil okoli srede januarja 1561 Ungnadov biblijski zavod v Urachu, ki je prevzel ves prejšnji Trubarjev program za izdavanje slovenskih in hrvaških knjig (§ 30), so morali vsi interesenti želeči, da ostane Trubar, duševni oče in dotakratni pravi vodja podjetja, nekaj časa še v bližini nove južnoslovanske tiskarne. Iz takih ugibanj je Trubar dobil in sprejel župnijo v Urachu (Briefe 183), kjer je ostal, dokler ga ni najprej poziv deželnih stanov kranjskih z dne 28. aprila 1561 začasno, ob formalnem „dopustu“ za Urach, poziv odbora z dne 7. maja 1562 pa definitivno odvedel iz Uracha. (Vse gradivo o pozivih v dež. arhivu v Lj. [Briefe 74—101, 104—113, 170, 177], le poziv z dne 10. junija 1560 tudi in pismo Maksimilijanu z dne 27. julija 1560 samo v dvor. in drž. arhivu na Dunaju, pisma Krištofu in še kaj pač tudi v Stuttgartu; — prim.: Andree 51[!]; Valvasor VI, 346.)

Superintendent kranjski je bil Trubar juridično že izza odhoda iz Kemptena, torej izza srede marca 1561, ker je prejel od stanov ne le 2. decembra 1560 potnino, ampak maja 1560 tudi del svoje plače. Ostal je v tem položaju nekako do konca julija 1565. V Ljubljani pa je bil samo od 26. junija 1561, ko se je vrnil ob veličastnem sprejemu protestantskega občinstva, pa do 3. septembra i. l., ko je odšel v Urach, in nato zopet od srede junija l. 1562., ko je prišle

z obitelji (Briefe 165, 170), pa do konca svoje službe. (Viri: za potnino: pismo stanov z dne 1. oktobra 1560, v dež. arhivu v Lj. [Briefe 96]; za plačo: pismo stanov z dne 28. aprila 1561, v dež. arhivu v Lj. [Briefe 113]; za prihod in sprejem 1561: Trubarjevo poročilo, drž. arhiv v Stuttgartu [Briefe 115]; za odhod 1561: Trub. račun z dne 24. aprila 1562, univ. bibl. v Tübingenu; za prihod l. 1562. glej spredaj Urach: definitivni odhod; za odhod l. 1565. in prepoved pridige: odlok Karla z dne 8. maja 1565, dež. arhiv v Lj. [Dimitz III, 9]. — prim.: Andreae 52—54; Hren [!]; Valvasor VII, 434.)

V *cerkvi sv. Elizabete*, takozvani špitalski cerkvi,¹⁴³ ki je bila ljubljanskim meščanom ena najpriljubljenjših cerkva, je pridigal Trubar prvič 29. junija 1561. Zahteval je namreč od stanov, naj mu preskrbe za nemoteno vršenje službe božje posebno cerkev. Ko niso mogli dobiti niti stolnice niti frančiškanske cerkve, jim je dal magistrat špitalsko cerkev, nad katero je imel patronat, na razpolago. Cerkev je ostala potem v oblasti protestantov do zmage protireformacije. (Viri: Trubarjevo poročilo o vrnitvi iz l. 1561., drž. arhiv v Stuttgartu [Briefe 115]; Ferdinand ljublj. magistratu 30. julija 1562, dvorni in drž. arhiv na Dunaju [Beiträge, MHVK 1853, 44].)

Akcija škofa Seebacha, potrjenega 12. oktobra 1559⁷⁵ za naslednika Tekstorju, ki je merila na to, da spravi Ferdinand ukaz iz l. 1547. do veljave ter Trubarja zopet prežene iz Ljubljane, se je začela že nekaj dni po Trubarjevi vrnitvi 1561. Ker je Trubar kmalu odšel iz Ljubljane, se je ustavila, radi agresivnosti Trubarjevih ljubljanskih tovarišev pa je že na prve glasove o Trubarjevi vrnitvi iznova oživela ter dovedla do tega, da ga je škof 6. decembra 1562 eksaminiral, in da je moral Trubar 20. decembra i. l. tudi pismeno odgovarjati na gotova vprašanja. Vsled Trubarjevih spretnih odgovorov in intervencije stanov, ki so naprtili Seebachu samemu preiskavo, pa se je stvar tudi sedaj polegla ter ni bila neposredni vzrok Trubarjevega izгона. (Viri: Seebach Trubarju 3. julija 1561, v škof. in v dež. arhivu v Lj. [Briefe 122]; Trubar Seebachu

8. julija 1561, v škof. in v dež. arhivu [Briefe 124]; dež. odbor Seebachu 10. julija 1561, v dež. arhivu [Briefe 128]; Ferdinand Seebachu 7. avgusta 1561, v škof. arhivu [Radics, Beiträge, MHVK 1861, 68]; Ferdinand Seebachu 7. avgusta 1561, škof. arhiv [Radics, MHVK 1861, 68]; Seebach dež. glavarju „nekaj dni“ pred 17. junijem 1562, v škofijskem arhivu [Radics, Beiträge, MHVK 1861, 68; o datumu v. Briefe 193]; Seebach Ferdinandu b. d., a gotovo takoj po Trubarjevi vrnitvi, torej okoli srede junija 1562, v škof. arhivu [Hitzinger, Beiträge, MHVK 1864, 51]; Ferdinand 30. julija 1562: dež. glavarju i. t. d., škof. arhiv v Lj. in dvorni in drž. arhiv na Dunaju [Rosolenz 132 a; Beiträge, MHVK 1853, 43]; dež. odboru kranjskemu, dvorni in drž. arhiv na Dunaju [o. c. 43]; magistratu ljublj., dvorni in drž. arhiv na Dunaju [o. c. 43]; dež. odbor kranjski 21. avgusta 1562: Ferdinandu, dv. in drž. arhiv na Dunaju [o. c. 44] in dež. arhiv v Ljubljani [Briefe 199]; kralju Maksimilijanu, dv. in drž. arhiv na Dunaju [Beiträge, MHVK 1853, 42]; Juriju Lambergu, dež. arhiv v Lj. [Briefe 198]; Ferdinand 1. novembra 1562: Seebachu, dež. in škof. arhiv v Lj. [Briefe 297]; dež. odboru kr., dež. arhiv v Lj. [Briefe 294]; Seebach Trubarju 29. novembra 1562, škof. arhiv [Briefe 298]; Trubar Seebachu 30. novembra 1562, škof. arhiv [Briefe 299]; seznam točk, na katere je odgovarjal Trubar Seebachu ob ustnem zaslišanju 6. decembra 1562, v sem. biblioteki in dež. arhivu [Briefe 300]; odgovor, ki ga je Trubar 20. decembra 1562 pismeno sestavil na Seebachove očitke, v sem. bibl. [Briefe 303]; Seebach Ferdinandu o akcijah 6. in 20. decembra 1562, škof. arhiv [Radics, Beiträge, MHVK 1861, 68]; stanovski odbor kr. 27. decembra 1562: Ferdinandu, dež. arhiv [Briefe 307]; Ivanu Kobenzlu, dež. arhiv [o. c. 316]; Žigi Seldu, dež. arhiv [o. c. 317]; — prim.: Andree 52—53 [Ferdinand ga pusti v deželi]; Hren [!]; Valvasor VII, 435 [!].)

V *Rubijah na Goriškem* in pri Sv. Križu v Čičariji je pridigal Trubar meseca novembra 1563 v celem 14 dni, in sicer v Gorici v hiši Eckov, v Rubijah na gradu in pri Sv. Križu v cerkvi, toda njegovo razmerje do grofa Jurija

Thurna, ki ga je v Gorico pozval, in ostale goriške gospode ni bilo tako, da bi mu radi te agitacijske ekskurzije šel naslov oficialnega goriškega predikanta. (Trubar Ungnadu 9. decembra 1563, v univ. biblioteki v Tübingenu [Briefe 372]; — prim. Valvasor VII, 437.)

Izgon Trubarja iz Ljubljane je bil posledica Trubarjeve cerkvene ordninge, proti kateri je začel nadvojvoda akcijo s pismom z dne 6. septembra 1564. Tisti, ki je nadvojvodi Karlu „javil, da so dali (kranjski stanovi) sestaviti nov cerkveni red, ki ga hočejo natisniti“ (Briefe 427), je bil pač škof Seebach. Borba med vladarjem na eni strani ter Trubarjem in stanovi kranjskimi na drugi se je zaključila s Karlovim odlokom z dne 8. maja 1565, da sme ostati Trubar do konca julija 1565 sicer še na Kranjskem, toda samo pod pogojem, da ne bode pridigal. (Vsi dokumenti so v deželnem arhivu v Lj., samo Karlovo pismo z dne 6. septembra 1564 je tudi v državnem arhivu v Stuttgartu [Briefe 427—431, 433—436, 442—449; Karlov odlok z dne 8. maja 1565: Dimitz III, 9]; — prim. Andreae 53—54; Hren [I]; Valvasor VII, 437.)

Iz Ljubljane je odšel Trubar v *Tübingen*. Zdi se, da je izrabil rok, ki mu ga je dal Karlov odlok, ter ostal v Ljubljani še do konca julija 1565. Vsekakor je bil v začetku oktobra že v Tübingenu, ker je bil ob smrtni postelji Petra Pavla Vergerija, ki je umrl 4. oktobra 1565. Četudi je Ungnadova tiskarna v Urachu že bila nehala tiskati (§ 30), je moral Trubar vendarle želeti, da dobi službo v bližini tübingenske tiskarne, kjer se je imel ravnokar tiskati njegov psalter. Za prvo silo je moral sprejeti, kar je bilo prazno ter oditi 1. 1565. po 4. oktobru v Lauffen. (Viri: pismo Vergerijevega nečaka Krištofu 4. X. 1565, drž. arhiv v Stuttg. [Briefw. zw. Christph, Herz. v. Württ., u. Petrus Paulus Vergerius, ed. Kausler-Schott, Tüb. 1875, 443]; Andreae 54.)

Župnik v *Lauffenu*, wirtemberskem mestecu ob Neckarju, je bil Trubar „približno pol leta“, torej menda od oktobra 1565 do marca 1566. Dobil je poziv v Schweinfurt, toda menjal je rajši z mladim Viljemom Holderjem ter odšel v Derendingen. (Viri: akti v Stuttgartu? [Schnur-

rer 114]; *Andreae* 54 (pol leta); — prim. Valvasor VI, 346).

Župnijo v *Derendingenu* blizu Tübingena je dobil Trubar, „da bi v pospešitev odprave in razpošiljanja v slovenskem jeziku natisnjenih knjig vsak dan lahko nadzoroval tiskarno v Tübingenu“. Ker je služil tukaj „v dvajseto leto“, sledi že iz tega, da je bil tukaj vsaj že v sredini 1566 ter ostal do smrti l. 1586. (Viri: Trubarjevi tiski te dobe, katerih predgovori so datirani iz *Derendingena*; pisma te dobe, večinoma v dež. arhivu v Lj. [Brieft 450—562]; *Andreae* 54—55 [motiv za naklonitev, v 20. leto, do smrti]; — prim.: Hren [!]; Valvasor VI, 346, 437.)

Ob *posetu Kranjske l. 1567.* je videl Trubar zadnjič svojo domovino in obiskal najbrž tudi Raščico. Prišel je okoli začetka junija predvsem radi informacij o koranu, ki jih je rabil *Andreae*, iskal stikov z ujetimi Turki v Ljubljani in v Ribnici, obenem pa sklical v hišo superintendenta Krelja sinodo kranjskih protestantov. Ko sta se začela zanimati zanj nadvojvoda in škof, je hitro odšel. (Viri: Kristofovo izpričevalo, dež. arhiv [Dimitz III, 18]; Karl Seebachu 17. junija 1567, škof. arhiv [Radics, Beiträge, MHVK 1861, 68]; Mathias Crassus škofijstvu 19. junija 1567 [l. c.]; *Andreae* 54—55 [pogajanje stanov radi vrnitve, koran, konference s Turki, nezadovoljnost stanov, brzi odhod].)

V *Andreaejevi* sliki, ki je edini poskusil Trubarjeve življenske postaje od l. 1548. sem orisati v neki zvezi, je le malo naravnostnih napak. K napačnemu datiranju službe v Rottenburgi do l. 1553. in v Kemptenu od 1553. do 1561. (51) ga je zavedel pač Trubar sam, ki je tudi računal svojo službo v Kemptenu od l. 1553. naprej (Brieft 24). Nedvomno napačno je nadalje *Andreaejevo* poročilo, da so stanovi kranjski po pozivu l. 1560. Trubarju pisali, naj radi posebnih ovir na Kranjskem ostane še dalje v Nemčiji (51): želja zaščititi pokojnika pred očitkom mlačnosti in strahopetnosti? Sem je treba šteti najbrž tudi izvestje, da bi se bili l. 1567. pogajali kranjski stanovi s Karlom radi Trubarjeve vrnitve (54), ker viri, kjer bi človek pričakoval omenitve teh pogajanj, o njih ničesar ne vedo: stremljenje, opravičiti Trubarjev nenadni prihod na Kranjsko? Mimo teh točk pa so se izkazala *Andreaejeva* sicer prepslošna izvajanja za pravilna, tuintam jim gre naravnost cena avtentičnega in edinega vira. — Hren ni vedel o službah v Rottenburgu, Kemptenu, Urachu in Lauffenu ničesar in predstavlja situacijo tako, kakor da

bi bil živel Trubar približno do l. 1560. neprenehoma na Kranjskem. Za Seebachove akcije proti Trubarju l. 1561. in 1562. je imel pač v svojem arhivu lepo vrsto listin na razpolago in je med njimi tudi brskal, toda tudi v tem delu njegovega memoriala je več napačnih nego pravilnih trditvev: da bi bil Trubar eksaminiran pred zopetno vrnitvijo l. 1562. in sicer po Ferdinandu; da bi si bil dobil za vrnitev l. 1562. od Ferdinanda na intervencijo plemstva dovoljenje; da bi se mu bil pripravil slavnostni sprejem l. 1562.; da bi bil začel l. 1562. pridigati v cerkvi sv. Elizabete. Edino dve Hrenovi beležki iz tega kompleksa sta menda porabni: da so dali protestanti v cerkvi porušiti razen glavnega vse altarje, pri čemer pa ostane odprto vprašanje, ali je povzročil to Trubar; beležki, da je dal Ferdinand Trubarja zasledovati do Tirolskega, in da ga je Jakob Čavljje izdal, zadnja beležka pa le z modifikacijo, da gre za Trubarjev odhod l. 1567., ker na druga potovanja v tej dobi ne sodi. — Rosolenz je reproduciral samo podatke Hrenovega memoriala (131). — Valvasor je gradivo, kar ga je dobil v deželnem arhivu, v glavnem pravilno upotrebil, semtertja pa je zagrešil tudi on kako napačno ali vsaj nepravilno formulacijo: da so pozvali stanovi Trubarja na Kranjsko šele l. 1561. (VI, 346; VII, 434), dočim se je zgodilo to v resnici l. 1560.; da se je moral Trubar predstaviti ljubljanskemu škofu ter se pustiti od njega eksaminirati dvakrat: l. 1561. in 1562. (VII, 435), dočim mu je v resnici l. 1561. dne 8. julija na pismeno vprašanje pismeno samo obrazložil motive svojega bega l. 1548. ter okoliščine svojega zopetnega prihoda (Briefe 124); da bi bilo šlo pri eksaminaciji l. 1562. za 24 točk (VII, 435), dočim jih je bilo samo 21 (Briefe 302); da bi bil poslal Seebach Ferdinandu tisto svojo pritožbo proti Trubarju, kjer se govori o Trubarjevih službah božjih v cerkvi sv. Elizabete in pa o nekem tiskarju, ki bi ga naj bil Trubar privedel v Ljubljano, šele po eksaminaciji (VII, 435), dočim je bilo tisto poročilo v resnici šele vzrok zaslišanja (Hitzinger, Beiträge, MHVK 1864, 51). Mesto „Urach“, ki ga je našel v aktih (VI, 346; VII, 437), je pisal Valvasor svojevoljno „Murach“ (VII, 432). Vrednosti vira danes tudi tisti Valvasorjevi podatki, ki slone na aktih iz 16. stoletja, nimajo, ker so akti sami ugotovljeni in deloma tudi objavljeni.

§ 26. V poročilu o Trubarjevi *ženitvi* je Andreaejevo izvestje pravilno, ker je bila Barbara res prva njegova žena, s katero se je poročil še v Rottenburgu (51), dočim je Hrenova in Rosolenčeva verzija o 4 ženah v toliko napačna, da je bil Trubar v resnici samo trikrat oženjen:³ drugič z Anastazijo, ki jo je vzel in pokopal pač že v Derendingenu, tretjič z Agnezo, ki je ob njegovi smrti še živela. Da je bil Trubar oženjen, je Hren seveda lahko vedel, saj je njegovega sina Felicijana sam pregnal s Kranjskega. O Trubarjevih treh ženitvah se je na Kranjskem gotovo mnogo govorilo, tako da je prišla tradicija o treh ženah do Hrenovih ušes v pomnoženi obliki. S stališča protestantske ideologije ni trojna ženitev za pastorja ničesar sramotnega. Proti ten-

denčnemu podčrtavanju Hrenovemu in Rosolenčevemu je treba naglasiti, da tudi sodobni katoliški viri ne vedo ničesar o tem, da bi se bila očitala Trubarju nesramna pohotnost ali pa prisvajanje protestantske ideologije iz specialne želje po ženski.

§ 27. O *otrocih*³ je Valvasorjevo izvestje točno. Primož, ki je bil rojen v Rottenburgu okoli l. 1551,¹⁴⁴ je bil res Trubarjev prvi sin ter je imel župnijo v Kilchbergu blizu Derendingena (VII, 437) najbrž že ob očetovi smrti.³ Felicijan, (zabeležen tudi v Hrenu), ki je bil rojen v Kemptenu med 15. majem 1555 in 15. majem 1556¹⁴⁵, je imel ob očetovi smrti že 6. leto službo pridigarja v Ljubljani,¹⁴⁶ je bil mlajši od Primoža ter je menda res prinesel l. 1580. na Kranjsko formulo concordiae v podpis (VII, 442). Svoje znanje je črpal Valvasor tudi za te beležke iz deželnega arhiva, kjer so dokumenti, ki govorijo o Primoževem župnikovanju v Kilchbergu,¹⁴⁷ kakor tudi o Felicijanovem prihodu na Kranjsko.¹⁴⁸ Da je imel Trubar razen sinov Primoža in Felicijana iz prvega zakona še hčer Magdaleno, ki se je menda še pred 22. aprilom 1573 omožila v Ljubljano ter ob očetovi smrti še živela, iz drugega zakona pa hčer Gertrud in najbrž tudi sina, ki sta oba v zgodnji mladosti in pred očetom umrla,³ za to Valvasor pač ni videl nobenih dokumentov in bi jih najbrž tudi ne bil upošteval.

§ 28. *Premoženjskih razmer* sta se dotaknila oba, ki o njih govorita, s tendenco: Andreae, ki je zabeležil tudi Trubarjevo provizijo v znesku 200 tolarjev, z namigavanjem, da je zapustil Trubar svojim dedičem premalo premoženja (55—56), Hren s podčrtavanjem, da je dobival, dočim je imel v Derendingenu „jako dobro župnijo,“ nekako po krivici od kranjskih stanov „skoro 30 let letno provizijo v znesku 250 gld.“ Hren se je sploh zanimal za izdatke kranjskih stanov v protestantske namene. Zanj je bil sestavljen gotovo seznam takih izdatkov, ki ga je napravil Egkh l. 1606. in se še nahaja v semeniški biblioteki v Ljubljani.¹⁴⁹ O Trubarjevi proviziji se tukaj sicer ne govori, nedvomno pa je dobil Hren obvestilo o njej po tej poti. V bistvu je beležka pravilna, ker so stanovi res plačevali po izgonu Trubarju do smrti provizijo, kakor so mu jo za tak slučaj že v prvem pozivu z dne 10. junija l. 1560. zagotovili, čisto točno pa Hren tudi v tem slučaju ni poročal, ker je dobival Trubar provizijo v takem znesku, v kakršnem je imel prej plačo, namreč po 200 dolarjev = 233 gld. 20 kr.; tudi je ni užival „skoro 30“ let, ampak samo 21 (Briefe 75, 95, 499, 503, 506, 513, 515, 517). Četudi je dobil iz svojih protestantskih služb semtertja tudi kak dar (Briefe 106, 118, 183, 468, 469), so bili njegovi dohodki iz teh služb tudi po l. 1565., ko je imel s provizijo takorekoč dvojno plačo, nedvomno precej pod dohodki iz l. 1547., tembolj velja to o času od l. 1548. do 1561, ki ga je po pravici proglašal za dobo „bede“ (Briefe 20, 150). Nedvomno pa je znal štediti. O tem priča marsikaj, n. pr.: njegova hiša v Ljubljani (na prostoru sedanje hiše št. 6 na trgu Sv. Jakoba), ki jo je kupil 16. marca l. 1565, kakor je zabeležil jezuitski „L i b e r

archivii" in je menda istovetna s „Polževo hišo“ pred mesarijo ob vodi, kjer je stanoval že l 1562. (Kat. 1575, 189); hiša in vinograd v Derendingenu (Briefe 487, 498, 500); 100 gld. dote, ki jih je dal svoji hčeri (Briefe 517); okoliščina, da je delal dolgove ali prosil za predujem na račun provizije le v izredno težkih položajih kakor so bile bolezni, zidanje hiše v Derendingenu, ženitev hčere i. t. d. (Briefe 69, 75, 95, 170, 484, 487, 498, 499, 503, 506, 517). Poudariti je treba, da ozir na gmotni dobiček gotovo ni bil med motivi, ki so dovedli Trubarja med protestante.

§ 29. Trubarjeva vloga v slovenskem pismenstvu se je zabeležila enkrat brez omejitve, drugič z omejitvijo: *Andreeae: Vnnd nachdem er hie (= ober Teutschland) beuor, durch Gottes Gnade Anno etc. 50. erfunden, wie man die Windische Sprach auch schreiben möcht, [dann zuuor kein Brieff noch Register, vil weniger aber ein Buch in Windischer Sprach getruckt, oder geschriben gefunden worden]* (52); *Valvasor: Man hat sich in diesen Ländern, vor dem allein der Glagolitischen Schrifft gebraucht: biß der gelehrte Lutherische Predicant [oder Prediger] Primus Truber, die erste Invention gemacht, mit Lateinischen Buchstaben Crainerisch, oder Slavonisch zu schreiben* (VI, 274); začetek Trubarjeve „invencije“ je lokaliziral Valvasor „približno okoli l. 1553“ (VI, 346).

Gre za precizen odgovor na vprašanje, ali je Trubar začetnik ali pa samo nadaljevatelj slovenskega pismenstva oziroma celo rušitelj kake dotakratne hrvaško-slovenske literarne enote.

Trubar sam je opetovano poudarjal, da je započetak slovenskega pismenstva, sedaj s podčrtavanjem, da je bila slovenščina pred njim nepisni jezik (Kat. 1551, 143; Matevž 1555, posv.; Novi test. I, posv.; Novi test. IIa, posv.; Register 1561, A III b; glag. Novi test. I, posv.), sedaj z naglašanjem, da je dotična reč „prvič“ prevedena v slovenščino (Novi test. II c; Novi test. II d). Poslednji moment sta naglašala tudi Dalmatin (Jezus Sirah 1575; Pasijon 1576) in Tulščak (Molitve 1579). S posebnim akcentom je povedal Trubar to 1. maja 1582: *Denn vns vnd meniglich ist bewust, daß vor vier vnnd dreißig Jaren, kein Brieff oder Register, vil weniger ein Buch in vnserer Windischen Sprach zufinden war, denn man hielt darfür, die Windische vnd Vngarische Sprachen, weren so grob vnd Barbarisch, daß man sie weder schreiben noch lesen könne* [Celi novi test., posv. (:) II b]. Na Trubarjevo poročilo je naslonil dve leti pozneje Dalmatin svoj razbor: *Dann*

wie es mit der Teutschen Sprach, auch zun zeiten Caroli Magni, vnd auch noch hernach, ein gestalt gehabt, das man dieselb nit wol schreiben, sondern alle Contractus vnd Brieff in Lateinischer sprach hat stellen müssen... Also ist auch die Windische sprach, besonders, wie in diesen Landen gebrauchig nit vor hundert oder mehr, sondern allererst bey dreyszig Jaren, nit geschriben, oder auff Papyr gebracht worden: Auch viel leut vermeint, das dieselbige, von wegen jhrer besonderer, vnd in etlichen wörtern, in andern sprachen, vngewöhnlicher schwärer aussprechung, nit wol köndte in die Feder gericht, vnd mit Lateinischen Buchstaben zum Druck gebracht, vnd noch viel weniger, das die gantze Bibel darein köndte transferiert werden... Nun hat Gott uns in diesen Landen ... durch ... Primum Truberum, als einen geborenen Windischen ... gezeigt, wie auch diese Sprach, mit Lateinischen Buchstaben füglich, vnd so wol als andere mag geschrieben werden (Biblija, predg., predzadnja stran). Dejstvo, da je bila slovenščina nepismen, hrvaščina pa pismen jezik, je označil Trubar posebno jarko l. 1555.: Lubi Slovenci. Vom inu nom ie uedeiozh, de leta nafha slouenska beffeda dofehmal se nei s latinskimi, temuzh le ta krouaska s krouaskimi puhfhtabi piffala (Matevž, nagovor).

Trubarjevi besedi se mora tem bolj verjeti, ker je vendar riskiral, da bi ga njegovi katoliški nasprotniki postavili na laž, če bi mogli dokazati, da je bila slovenščina že pred njim literaren jezik, ali pa, da jim je služila v iste namene hrvaščina bodisi v tem bodisi v drugem črkopisu. Dokler se torej ne najdejo taki slovenski rokopisi iz predreformacijske dobe, ki bi pričali o obstoju slovenske literarne tradicije v 14.—16. stoletju, moramo verjeti Trubarju, da pred njim slovenščina ni bila literaren jezik. In dokler se ne dokaže, da je Trubar poznal in moral poznati tiste slovenske molitvene formularje in podobne tekste brez medsebojne vsebinske, jezikovne in pravopisne zveze, ki si jih je zabeležil pred Trubarjem kak duhovnik na slovenskem teritoriju pod pritiskom najnujnejše potrebe v privatno rabo, mu moramo priznati upravičenost do trditve, da se

niti slovenska pisma niso pisala. In dokler se ne ugotovi, da so bili tisti glagoliti, ki so pred Trubarjevim časom pastirovali semtertje med Slovenci, Slovenci in ne hrvaški begunci, tisti glagolski odlomki, ki so se našli semtertje po slovenskih župniščih, pa udomačeno slovensko narodno in ne impotirano hrvaško slovstvo,¹⁵⁰ tako dolgo se ne sme namigavati, da bi bil Trubar razdril kako hrvaško-slovensko literarno celokupnost.

Nadalje je treba ugotoviti, kedaj in pod kakimi vplivi je začel misliti Trubar na problem slovenskega pisanja.

Trubar sam je izjavil v tem oziru sledeče: Gott weiß, daß ich noch zu der Zeit, da ich bei euch (= 1530—1547) aus den lateinischen und deutschen Büchern in der windischen sprache gepredikt, habe vilmals zu Gott gesäufzet und gerufet, daß er von wegen Heiligung seines Namens und Erweiterung seines Reichs auch das unser arm, gemein, gutherzig windisch Volk gnädiglich ansehen, begnaden und begaben wöll mit der großen Gnad und Gabe, auf daß ihre Sprache auch wie der anderen Völker geschrieben und gelesen wurde. Und daß die heilige Bibel sampt anderen guten christlichen Büchern in die windische und krobatische Sprachen wurden recht verdolmetscht. (Novi test. I, posvetilo aIIa; citarano v modernem pravopisu, ker mi je trenutno na razpolago samo stenogram.)

Trubarjevemu svečanemu zatrdilu se sme pač verjeti. Pod vplivom Erazmovega poziva v parafrazah, naj se prevede biblija v narodne jezike (§ 22), ter pod vplivom Bonomovega primera, ki je razlagal svojim klerikom učne knjige v vseh treh živih jezikih svoje škofije (§ 22 e), je začel Trubar po vsej priliki že kmalu po l. 1540. razmišljati o potrebi, da se uvede slovenščina med pismene jezike ter prevede sveto pismo tudi za Slovence in Hrvate. Ko je prišel spomladi 1548 v Nemčijo ter svojim rojakom ni mogel več direktno govoriti, je tem intenzivneje čutil potrebo, govoriti jim v knjigi. V izjavah o postanku prve svoje knjige je mislil po vsej priliki sedaj na to, sedaj na drugo fazo v njenem postajanju, zato ga veže tudi z raznimi letnicami

od l. 1547. do 1552., dočim je prišla na knjižni trg menda l. 1551.¹⁵¹

Končno se morajo določiti tudi posamezne faze Trubarjevega pisateljevanja dotlej, ko se je začelo v ravni črti razvijati naprej.

Trubar sam jih je orisal: Den Catehismum (= v. J. 1551) schickt ich alsbald etlichen aus euch zu übersehen und zu bessern, die schrieben mir, ich soll ihnen, und was ich sonst verdolmetscht hab drucken lassen... Das that ich, aber mit großer Ungelegenheit und überflüssigen Unkosten... Nachdem war ich ersucht um ein Postil, aber von wegen der Ungelegenheit der Druckerei, des großen Unkostens und anderen Hindernissen und Ursachen halben hätte ich diesen Handel in meinen Sinn unbesser aufzuführen. Ungefähr über 3 oder 4 Jahr hernach kam ins Deutschland... Petrus Paulus Vergerius... alsbald er mich erfragt hätte, schrieb mir nacheinander etliche Briefe, begehret von mir zu wissen, ob ich mir getrauet, die Bibel in die Windische und Kroatische sprach zu verdollmetschen. Zu diesem Werk wollte er mit Leib, Gut, Blut verholffen sein. Und er hat von etlichen Fürsten und Herren gut Vertröstungen, die auch wollen helfen... Dem H. Vergerio hab ich etlich mal schriftlich und hernach im Beisein etlicher hochgelehrter Theologen, auf diese Weise geantwortet: ich kenne keinen hebräischen Buchstaben, Griechisch kann ich nicht wol lesen, welche zwei Sprachen einem jeden, der die Bibel verdolmetschen will, zu vörderst von nöten sind... Zu dem, so kann ich nicht kroatish, weder lesen noch schreiben. Derhalben, sagt ich dazumal, will mich dieser hoher und schwerer Arbeit des Dolmetschens der Bibel allein nicht unterstehen... In der Zeit aber... hab ich aus Befehl des H. Vergerii, den Matthäum in einer Eile verdolmetscht, und wollte Herr Vergerius nicht anderst, ich müsste den Matthäum also allein drucken lassen. Und in dem, wie man Matthäum drucket, colligiert ich abermals eine kurze Auslegung über den Katechismum, und stellet ein Abecedarium dem vorrigen gleich. Und diese zwei Büchlein liessen wir drucken neben dem Matthäo. Nach diesem befahl mir der

Herr Vergerius, ich soll mit dem Dolmetschen des ganzen neuen Testaments dermassen fortfahren. Aber ich verzoge, und verdolmetschte gar nichts, länger denn $\frac{1}{4}$ Jahr, bis ich auch von euch (= den gotts. Christen in Krain, Untersteier, Kärnthnen, Karst, Histerreich und in der Wind. Mark) hab verstanden, daß diese unsere angefangene Arbeit werde den Windischen und Krobotischen Volk zu großen Nutz kommen. (Novi test. I, posv.; citirano v moderniziranem pravopisu, ker mi je trenutno na razpolago samo stenogram; prim. tudi Trubar — Bullingerju 13. IX. 1555, Briefe 20.)

Zmisel teh besed ni vedno jasno izražen: ali je opustil Trubar vsled skušenj pri prvih tiskih sploh vsako misel na nadaljevanje slovstvenega dela ali pa samo misel na tiskanje? Klombner je predstavil okoli 20. februarja 1560 v pismu Ungnadu situacijo precej drugače: daß Truberus auf seine (= Klombners) Bitte die Hauspostill Lutheri in unsere Sprach vertiret, welches sobald es Vergerius vernommen, hat er nicht ruhen können, daß er ihn auf seinen Weg und Gesellschaft, auch in diese Arbeit und Anfang des Neuen Testaments brächt (Schnurrer 40). Še točnejše podatke o literarnem svojem delu v času med prvim tiskom in zvezo z Vergerijem je dal Trubar v pismu z dne 11. aprila 1562: schickt Ungnad umb mich und anfanglich hebt an hoch mich zu bitten, daß ich die windische auslegung, die ich vor 9 jaren über das vatter unser geschriben und gepredigt ... drucken lassen (Briefe 174). Luthrova hišna postila in pa očenaš „z jako lepo razlago ter jako lepimi in koristnimi pridigami za vsako leto, 18 po številu“, sta bila v resnici še 12. julija 1562 na Ungnadovem literarnem programu.¹⁵² Gre torej za Trubarjev rokopis, ki je nastal okoli l. 1553. (1562—9 = 1553.)

Prve faze so torej tele: Trubar brez odobri la ljubljanskega protestantskega krožka že prve svoje knjige ni hotel dati v tiskarno, poslal mu je torej v drugi polovici 1548. ali morebiti šele l. 1549. rokopis; po tisku prvih dveh knjižic, ki sta izšli, menda na njegove lastne stroške, okoli l. 1551.,¹⁵¹ je sicer delo nadaljeval, izgotovil do l. 1553. pridigo o očenašu, začel nato prevajati menda Luthrovo

hišno postilo, radi pomanjkanja sredstev pa za enkrat ni mogel misliti na nadaljevanje tiska; ko mu je v začetku l. 1555.¹⁵³ obljubil Vergerij priskrbeti sredstva za izdajo slovenske in hrvaške biblije, je prevajanje v hrvaščino radi nezadostnega znanja jezika seveda odklonil, a tudi prevajanje biblije v slovenščino, ker je šlo sedaj za kanonično knjigo, čisto drugačno, nego v prvih dveh tiskih, se je lotil radi neznanja grščine in hebrejščine z umljivim strahom in dela preko prvega poskusa ni hotel nadaljevati, dokler ni prišlo zopet odobrenje ljubljanskega krožka; Vergeriju je sicer kmalu po završitvi štirih slovenskih svojih tiskov l. 1555. zvezo pismeno odpovedal,¹⁵⁴ najbrž že prihodnjega leta in še pred Vergerijevim odhodom na Poljsko, torej pred jesenjo 1556,¹⁵⁵ vendar je odslej v nepretrgani vrsti pisal in tiskal, ker se mu je posrečilo dobiti za izdajo naslednjih treh slovenskih knjig (in ene nemške) druge vire.⁸

Dočim je vplival v Andreaeju na formulacijo prve polovice poročila menda vendarle spomin na svojedobno čitanje nemškega predgovora v prvem delu novega testameta iz l. 1557., je posneta druga polovica skoro doslovno iz nemškega posvetila v drugi izdaji novega testameta l. 1582. — V Valvasorju dokazuje že zveza, v kateri govori o Trubarjevi „invenciji“, da ni poznal niti prvih dveh njegovih tiskov, ki sta bila tiskana z nemškimi črkami, niti katekizma iz l. 1555. ki je prinesel pojasnilo o izpremenci. Letnica 1553. je izračunjena po Dalmatinovem poročilu. Njegova formulacija o rabi glagolice med Slovenci ne sloni na poznanju kakih slovenskih glagolskih tekstov iz dobe od 14. do srede 16. stoletja ali pa na kakih dokazih, da bi bilo glagolsko hrvaško slovstvo pred Trubarjem obenem tudi udomačeno slovensko narodno slovstvo, ampak je zopet le slaba kombinacija. Valvasorju je pač bilo znano, da „solche (= glagolit. Missale) braucht man noch auf diese Stunde, in Crain, an vielen Orten, da man die Crainerische oder Sclavonische Messe [will sagen die Messe in Crainerischer = Sclavonischer Sprache] lieset“ (VI, 272). To je bila pravilna ugotovitev, ker: 1. so spadali pod takratno Kranjsko še razni kraji s starim glagolizmom (Reka i. t. d.); 2. ker se je nahajal semtertje po Kranjskem še tudi nov importiran glagolizem, ki so ga prinašali iz krajev s starim glagolizmom duhovniški begunci.¹⁵⁶ Zelo se je pa Valvasor zmotil, ko je začel te pojave generalizirati v preteklost in kombinirati, da je moralo biti glagolsko pismo pred Trubarjevo „invencijo“ med Slovenci splošno razširjeno.

§ 30. Trubarjevo *vlogo v južnoslovanski tiskarni* je Andreae le približno pravilno označil: (Truber) hat ... daselbsten (= Urach) mit ... Befürderung ... Hertzogen Christoffen, samt zweien Mittgehülffen

Stephano Consule vnnnd Antonio Dalmatino, ein Windische Truckerey gehabt, vnnnd in Windischer Sprach ettliche nutzliche Bücher verfertiget, zu welcher außbreitung weiland . . . Hans Ungnad . . . trewlich verhoffen (52). Še manj točna je formulacija Fabronijeva iz l. 1625.,¹⁵⁷ ki jo je ponatisnil Valvasor: Ungnad . . . hat zur Zeit der Augsburgischen Confession die Bibel, und andre Evangelische Bücher, zu Aurach . . . in die Windische Sprache vertiren lassen. Dazu er drey Windische Gelehrten gebraucht . . . Primus Truber . . . Antonius Dalmata . . . Stephanus Consul (VI, 346). Gre namreč za sledeče mejnike:¹⁵⁸ do 1555: Trubar je pač mislil tudi na potrebo hrvaškega protestantskega tiska, realizirati pa te ideje ni mogel; v začetku 1555: Vergerij je sprožil idejo, naj se začnejo na Nemškem poleg slovenskih tiskati tudi hrvaške knjige, torej knjige, za katere si je bilo treba glagolske črke šele omisliti; 1555—1556: Vergerij in Trubar iščeta hrvaških tekstov in sotrudnikov; 9. junija 1557: Trubarjev poziv, naj prevajajo glagoljaši (ki nemščine ali latinščine navadno niso razumeli), njegove slovenske knjige v hrvaščino (Novi test. I, predg.); božič 1557: Konzulov odziv Trubarjevemu literarnemu vabilu, pri čemer je treba po vsej priliki misliti tudi na Trubarjevo naročilo; 28. avgust 1559: kranjski recenzenti Konzulovega glagolskega prevoda opozarjajo, naj se izdajo hrvaški tiski razen v glagolici tudi v cirilici, obenem odgrinjajo perspektivo za izpreobrnitev Turkov s pomočjo srbohrvaškega tiska; od septembra 1559 — do srede januarja 1561: doba, ko se sme govoriti o delu za Trubarjevo hrvaško tiskarno, ki je imela biti deponirana v Morhartovi officini v Tübingenu oziroma se prenesti eventualno ob ugodni priliki v Ljubljano (Trubar je gospodar podjetja, ki se brine za naročbo glagolskih črk, odloča o kraju hrvaškega tiska ter skrbi poleg Konzula za gmotna sredstva; Konzul dela po Trubarjevem naročilu; Ungnad in Krištof kažeta od božiča 1559 tiho simpatijo; 4. novembra 1560 posodi Ungnad Konzulu prvi prispevek, 4. januarja 1561 mu da Krištof prvo podporo); od srede januarja 1561 do 2. marca 1566, ko sta Konzul in Dalmata iz Uracha odšla: Ungnadov zavod za izdavanje južnoslovanskih protestantskih knjig, kjer je bil Ungnad do smrti 27. decembra 1564 lastnik tiskarskega inventarja z vlogo oficialnega zavodovega „pospešitelja, patrona in blagajnika“, Konzul (od začetka) in Dalmata (od 3. marca 1561) „hrvaškega jezika tolmača in korektorja“, Krištof, ki je dajal stalni letni prispevek, prvi izmed mnogobrojnih nemških podpornikov, Trubar, ki je nosil obenem odgovornost za slovenske knjige, tiskane v Tüb. na račun zavoda (Trubarjevi artikuli 1562, Juričičeva pesmarica 1563) ali pa v zavodovi tiskarni sami v Urachu (cerkvena ordnunga 1564) ter sestavljal do 4. maja 1563 tudi za glagolsko-cirilske tiske nemške predgovore, pa vsaj do 4. novembra 1561 „principal“, ravnatelj za notranje poslovanje, razdelitev dela i. t. d.; doba po likvidaciji Ungnadovega zavoda, ko se je vrnil Trubar, ki mu je Ungnad že dne 20. septembra 1564 za slovenski psalter zaprl tiskarno in zalogo (Briefe 424), definitivno zopet v Morhartovo tiskarno v Tübingenu in iskal gmotne podpore zopet tam, kjer jo je imel pred zvezo z Ungnadom.⁸

§ 31. *Serija Trubarjevih spisov* je v naših biografih značilna, še zanimivejši pa je odgovor na vprašanje, koliko Trubarjevih spisov so ti biografi res tudi videli.

Gre za sledeče tiske oziroma rokopise, ki so direktno v zvezi s Trubarjem kot avtorjem oziroma prevajateljem:¹⁴ 1. katekizem z Luthrovo razlago in s prvo izdajo pesmarice, okoli 1551 (edini primerek na Dunaju v nac. knjižnici); 2. abecedarij z Brenčevim malim katekizmom, okoli 1551 (Dunaj); 3. * pridiga o očenašu, približno iz l. 1553. (rokopis, ki se doslej ni našel; prim. § 29); 4. * nemški cerkveni red za mesto Kempten, približno iz l. 1553. (rokopis v glavnem drž. arhivu v Dresdenu, objavil Loesche: Beiträge z. b. Kirschengesch. XXVI, Bd. 1, Hft. 21—24; prim. Kidrič, ČJKZ II, 116); 5. abecedarij 1555 (Dunaj); 6. katekizem z Luthrovim malim katekizmom in dodatki 1555 (Dunaj); 7. evangelij Matevža 1555 (Dunaj); 8. prevod Vergerijeve laške molitve verskih beguncev, okoli 1555 (Benetke-Marciana, Dunaj, Wolfenbüttel); 9. Novi test. I (evangeliji in apost. dejanja), z nemškim predg., ki se ni dodal vsem primerkom, in 3 dodatki, ki so se prodajali tudi posamič, 1557—1558 (Berlin, Draždane, Dunaj-nac. [popolen izvod], Dunaj-sem. za slov. fil. [nepopolen izv.], Gradec [nepop. izv.], London-Brit. Mus., Monakovo, Regensburg; Tross, Catalogues des livres anciens 1874, VIII, str. 550—4, št. 4500 [prodan kateri prejšnjih bibliotek ali drugam?]); 10. Slovenski kalendar 1557, sep. iz št. 9 (separatni primerek se doslej ni našel, prim. Kidrič, Kirchenordnung 39, sicer v popol. primerkih št. 2); 11. Dolga predgovor (Melanchthonovi Loci communes rerum theologicarum, seu hypotheses theologicae, prva dogmatika nove orientacije) 1557, sep. iz št. 9. (sep. izv. je ponujal okoli sredine 19. stol. neki antikvarni katalog, prim. Elze, Ritualb., JGGPÖ 1894, 183, sicer v popolnih primerkih št. 9.); 12. Regishter (kazalo, kje se najdejo v evangelijih nedeljske perikope, in pa kratka postila = razlaga nedeljskih evangelijev), 2 dela, sep. iz št. 9. (sep. izv. l. 1754. v posesti Joh. Georga Schellhorna, superintendanta v Memmingenu, prim. Nast: Sigm. Jac. Baumgartens Nachrichten von merkwürdigen Büchern V, 449; sicer v popol. primerkih št. 9.); 13. Novi test. IIa (poslanica Rimljanom) 1560 (Dunaj-Ljubljana); 14. Novi test. IIb (Korinčanom in Galatarjem) 1561 (Dunaj sem. za slov. fil.); 15. nemško posvetilo v glag. kat. 1561 (Ljubljana Beograd, Zagreb-vseuč. in še 14 drugih bibl.); 16. nemški: Register vnd summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero, biß auff diß 1561. Jar in Truck geben seindt, 1561 (Ljubljana [primerek je na koncu izpopolnjen po drugem primerku]; primerek, ki se danes zanj ne ve, je bil l. 1799. Schnurrerju na razpolago, prim. Bücherdruck 46—49); 17. nemško posvetilo v cir. kat. 1561 (Ljubljana [2 primerka], Beograd in še 19 drugih bibl.); 18. nemško posvetilo v 1. delu glag. Novega test. 1562 (Ljubljana in še 35 drugih bibl.); 19. nemško posvetilo v cir. Razumnih naucih (Loci communes) 1562 (Ljubljana in še 20 drugih b.bl.); 20. Articuli (conf. augustana, wirtemb. et saxonica)

1562 (Ljubljana, Dunaj, Olomouc, Tübingen, Wolfenbüttel); 21. nemško posvetilo v glag. Razumnih naukih 1562 (najbližji primerek na Dunaju razen tega še v 14 drugih bibl.); 22. nemško posvetilo v glag. Artikulih 1562 (Ljubljana, Zagreb-vseuč. in še 19 drugih bibl.); 23. nemško posvetilo v cir. Artikulih (Ljubljana, Zagreb-vseuč. in še 17 drugih bibl.); 24. nemško posvetilo glag. Postile 1562 (Ljubljana, Zagreb-metrop., Zagreb-Rešetar, Zagreb-univ. in še 26 drugih bibl.); 25. nemško posvetilo v cir. Postili 1563 (najbližji primerek na Dunaju, razen tega še 19 drugih bibl.); 26. nemško posvetilo v 1. delu cir. Novega test. 1563 (Ljubljana in še 15 drugih bibl.); 27. ponatis (brez Trubarjevega dovoljenja in sodelovanja) 8 pesmi iz kat. (naša št. 1) in abecedarja 1555 v Juričičevi pesmarici 1563 (Draždane, Tübingen); 28. Cerkovna ordninga 1564 (Draždane); 29. Psalter 1566 (Ljubljana-sem. [izgubljen?], Ljubljana-stud., Gorica [l. 1913. v Slovenskem muzeju: prim. Veda 623; k'e sedaj?], Olomouc, Stuttgart); 30. pesem: Ne daj oča, naš ljubi Bog v Kraljevi Otrozhji Bibliji 1566 (London-Brit. Mus.; primerek, ki je bil l. 1840. v Rimu-Vat. [Kopitar, Hesychii glossogr. discip. 46—8] je izgubljen); 31. slov.-nem. Celi kat. (po Luthru in Brenzu) 1567 (Berlin); 32. Ta celi kat. (= druga, pomnož. izdaja pesmarice) 1567 (doslej se še ni našel noben primerek); 33. Novi test. II c (listi Efeženom, Filiplj., Kološ., Tesalonič., Timoteu, Titu, Filemonu) 1567 (Göttingen); 34. pesmi in k pesmarici spadajoči prozaični teksti v tretji izdaji pesmarice (da bi bil Trubar sam to pesmarico priredil, ni čisto gotovo) 1574 (Tübingen); 35. Tri duhovske pejsmi 1575 (Dunaj, Tübingen); 36. Katekizem z dvejma izlagama 1575 (Zagreb-akad., Berlin, Dunaj, Gradec, London, Reka); 37. Novi test. II d (= listi Judom, listi Jakoba, Petra, Janeza, Judeža, apokalipsa) 1577 (Praga-muzej, Stuttgart); 38. Ta prvi psalm z njega trijemi izlagami 1579 (Tübingen); 39. ponat's pesmi (brez Trubarjevega sodelovanja) v Dalmatinovi, četrti, ljubljanski izdaji pesmarice 1579 (Kopenhagen); 40. Concordia formulae okoli 1581 (doslej se še ni našel noben primerek); 41. Celi novi test. v 2 delih 1582 (Ljubljana [2 nepop. primerka], Berlin, Göttingen, Gradec, Stuttgart [menda istoveten z obema deloma, katerih prvi je bil l. 1754. v posesti vladnega svetnika Frommanna v Stuttgartu, drugi pa v biblioteki umrlega stuttg. teologa Bengela, prim. Nast: Baumgartens Nachrichten V, 450]); 42. Slovenski kolendar 1582, sep. iz št. 41 (sep primerek se doslej ni našel, sicer pa v popol. primerkih št. 41); 43. pesmi (brez Trubarjevega sodelovanja) v Dalmatinovi, peti wirtemberški izdaji pesmarice (Ljubljana, Zagreb-akad., Berlin, Draždane, London, Monakovo; primerek, ki je bil 1913 v Gorici v Slov. zgod. društvu (Veda 623), je menda zopet v priv. rokah); 44. Luthrova hišna postila, končana l. 1586. na smrtni postelji, izšla l. 1595. (Ljubljana-stud. [2 ex.], Ljubljana-muzej, Zagreb-univ., Tübingen, Wolfenbüttel); 45. ponatis pesmi v zadnji, šesti, tübingenski izdaji pesmarice (Ljubljana-muzej; Gorica-centr. sem.).

A n d r e a e je posnel serijo Trubarjevih spisov (str. 60 - 61) skoraj doslovno iz nemškega posvetila v novem testamentu l. 1582. (naše št. 1,

9, 11, 13, 14, 20, 28, 29, 33, 36, 39, 40, 43), izmed nemških predgovorov k hrvaškim knjigam je omenil (str. 48.) le enega (18). Izmed vseh Trubarjevih spisov je imel ob pisanju biografije v evidenci le štiri nemške predgovore: prvi del novega testameta iz l. 1557. le po spominu (§ 29); prvi del glagolskega novega testameta (§ 23); psalter, odkoder je vzel beležko o 11-letnem Trubarjevem pridiganju psalterja (61) ter o agitacijskih tolkačih nekega ljubljanskega meniha proti Trubarju in tovarišem (53: krščevanje otrok pod mostom; krščevanje otrok, ki so jih že katoliki krstili); poslednji del novega testameta iz l. 1577. (§§ 1, 3); celi novi testament l. 1582 (§§ 29, 31). Pri tem je čisto napačno poročal (53), da bi bila dala agitacija omenjenega meniha Trubarju pobudo za sestavo cerkvene naredbe: ta je bila nujna potreba vsake nove protestantske cerkvene organizacije, o kateri je začel razmišljati Trubar še na Nemškem, takoj, čim se je sprijaznil s pozivom na Kranjsko.¹⁵⁹ — Hren je omenil izrečno samo postilo l. 1595., sicer pa govori o „postilah“, „katekizmu“, „pesmaricah“ in „pridigah“ v taki zvezi, da se ne more vedeti, katero določeno stvar je imel v mislih in katero izmed navedenih knjig je razen postile iz l. 1595. eventualno še videl. — Rosolenz je Hrenovo poročilo le malo izpremenil. — V Valvasorju se da kolikor toliko spoznati ó naših številk, četudi jih stavi razen zadnje vse pod približno letnico 1553, torej napačno: 20 (VI, 346: Augsb. Conf.); 28 (VI, 346: evang. Kirchenordnung, Wien); 29 (VI, 346; VII, 437: psalter); 40 (VI, 346: formula concordiae); 41 (VI, 274, 346; VII, 434: das ganze Neue Test.); 44 (VI, 346; VII, 461: Postilla D. Martini Lutheri 1595). Beležka o prevodu Luthrovega katekizma je tako splošna (VI, 346; VII, 434), da je ni mogoče vezati z nobenim znanih Trubarjevih katekizmov. Najbolj presenetli, da ima Valvasor v seriji poleg celega novega testameta še posebne evangelije (VI, 346; VII, 434: die Evangelien nach der Übersetzung Luthers); po vsej priliki si je predstavljal Valvasor tukaj izdajo nedeljskih perikop, torej knjigo, ki je Trubar v resnici ni izdal. O hrvaški bibliji, torej knjigi, ki v tej zvezi tudi ni izšla, in drugih hrvaških tiskih je govoril le na splošno po Fabroniju (VI, 346). V tej zvezi je tudi priznal, da glagolske biblije sam ni videl; v resnici sam nobenega Trubarjevih tiskov ni videl, ampak je izkonstruiral serijo po Dalmatinovem uvodu k bibliji in pa aktih v deželnem arhivu. Napaka, da je natisnil Trubar cerkveno ordningo na Dunaju,¹⁶⁰ je morala nastati na osnovi kake notice v deželnem arhivu, ki je danes ni mogoče najti: Klombnarjevo pismo Ungnadu z dne 28. julija 1563, kjer se pravi, da misli Trubar svoje stvari na Dunaju tiskati (Kostrenčič 185), se nahaja namreč v vseuč. biblioteki v Tübingenu.

§ 32. Za Trubarjev *značaj* je zabeležil Andreae samo nekaj točk, ki se vse tudi od drugod potrjujejo⁸: pomanjkanje vsakršne pohlepčnosti (aa III b; 55); nedostatek zmisla za sijaj (aa III b); ponižnost (55); radodarnost do ubogih in beguncev (aa III b; 55, 56); vnema in zvestoba v službi (55).

§ 33. Za okoliščine ob Trubarjevi smrti je Andreae edini avtentični vir (56—59); Hren je vedel le toliko, da je umrl Trubar predi l. 1588., ko je dobil sam bivši Trubarjev kanonikat, Valvasor je povzel letnico iz Zeilerja.¹⁶¹ Glede smrtnega datuma je med Andreaejem in spominsko ploščo v Derendingenu¹⁶² nesoglasje: verjeti je treba pač Andreaeju, da je oče slovenske tiskane knjige 28. junija 1586 zatisnil oči in bil 29. pokopan, ne plošči, da bi bil umrl 29. junija.

* * *

Izmed tistih prvih štirih biografov Primoža Trubarja, ki še vedno odločno vplivajo na formulacijo življenja in dela očeta slovenske knjige, zasluži tako uvaževanje v gotovi meri le Andreae, ki je naslonil svoj spis v glavnem na to, kar je bil zvedel od Trubarja samega ali njegove rodbine (§§ 2, 6, 8, 9, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24), kar je sam videl (§§ 12, 15, 25, 26, 30, 32, 33) ali pa čital v Trubarjevih spisih (§ 31); brez ponesrečenih kombinacij pa tudi Andreae ni (§§ 5, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 22, 24, 25, 30). — Hren ima proti pričakovanju malo porabnega (§§ 24, 25). Iskal je sicer prič (§ 2) in sodobnih listin (§§ 20, 22), toda neverjetno slabo je poznal bližnjo preteklost (§ 24), brez kritike je sprejemal pokvarjeno tradicijo (§§ 23, 26), slabo je kombiniral (§§ 22, 23, 25) in v pristranskem zmislu je barval (§§ 12, 26, 28). — Rosolenzu gre sploh samo sekundarna vrednost, ker sloni le na Hrenovem gradivu, ki pa je tukaj še bolj pristransko barvano (§§ 2, 21, 25, 26, 31). — Valvasorju je treba priznati, da hoče biti tudi proti Trubarju objektivni. Odstavki, ki slonijo na aktih (§§ 13, 20, 25, 27, 31), so imeli nad poldrugo stoletje avtoritativno veljavo, o tistih izmed njih, kjer so se listine izgubile (§§ 13, 31), velja to še danes. Kjerkoli pa je bilo treba kombinirati, je Valvasor skoro redno napačno kombiniral (§§ 15, 16, 22, 23, 25, 29, 30).

Poznanje Trubarjevih spisov iz avtopisje je imel v najobsežnejši meri Andreae (§ 31), torej tisti tujec, ki Trubarjeve slovenščine same niti razumel ni. Dejstvo, da Valvasorju 100 let po Trubarjevi smrti ni prišla menda sploh nobena Trubarjeva knjiga pred oči (§ 31), je svojevrsten migljaj za zgodovino usode Trubarjevih knjig v domovini.

Značilno je tudi, da iz dotakratne tiskane literature o Trubarju Hren in Rosolenz niti Andreaejevega nekrologa ne poznata in da pozna Valvasor le Mosemanna (§ 30) in Zeilerja (§ 33), ne pa tudi Andreaejevo biografijo ali vsaj njene posnetke v Adamovem (1620) ali Freherjevem biografskem slovarju (1688).

Danes hoče biti pojašnjeno marsikaj, na kar niti Andreae ali Valvasor nista mislila, še manj seveda Hren ali Rosolenz: momenti zunanjega življenja (§§ 4—11, 17, 18, 20, 26, 27, 28); duševni nivó ob dovrstitvi študij (§ 12); zavest skupnosti z lastnim narodom;¹⁶³ terminologija za etnografijo slovanskega juga;⁶ problem slovenskega literarnega jezika in njegove ortografije;⁶ nazori o organizaciji cerkve in šole;⁶ nazori o slovenskem liturgičnem in učnem jeziku;⁶ način literarnega dela;¹⁶⁴ založba knjig (§ 29); Trubar-teolog;¹⁶³ razmerje do protestantskih sekt⁸ (§ 28); Trubar-pridigar;¹⁶³ način polemike;¹⁶³ razmerje do stanov na Slovenskem;¹⁶³ razmerje do sotrudnikov: Vergerija (§ 29), Ungnada⁸ (§ 30), Konzula,⁸ Dalmate,⁸ Klombnerja,⁸ Juričiča⁸ in drugih;⁸ Trubarjeva slovenska aplikacija reformacijskih pobud za gojitev narodnih jezikov;⁸ i. t. d.

Opombe.

- ¹ Loesche, Truberiana f. d. Wirksamkeit in Kempten: Beiträge z. bayr. Kirchengesch. XXVI/1 (1920), 17—25 (= BBKG); Loesche (ocena moje Kirchenordnung): Teolog. Literaturzeitung 1920, Nr. 5/6, str. 62. — ² Kidrič, Trobarji na Raščici: Časopis za slovenski jezik, knjiž. in zgod. (= ČJKZ) II (1920), 251—273. — ³ Kidrič, Truberjevi na votivni sliki v Derendingenu iz 1587. l.: Zbornik za umetnostno zgodovino II (1922), 1—8. — ⁴ Kidrič (ocena Loeschejevih Truberian = naša op. 1.): ČJKZ II (1920), 114—117. — ⁵ Kidrič, Ivan Ungnad v prognanstvu: ČJKZ II (1920), 198. — ⁶ Kidrič, Die protest. Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrh., Heidelb. 1919. — ⁷ Kidrič, Bibliografija knjig slovenske reformacije, z beležkami o hraniliščih in rokopisnih zapisih posameznih primerkov ter o zgodovinskih noticah v tekstu (še v rokopisu). — ⁸ Kidrič, Literarna in kulturna zgodovina reformacije med Slovenci (še v rokopisu). — ⁹ Schnurrer Chr. Friedr., Slavischer Bücherdruck in Württemberg, Tüb. 1799, 13—5. — ¹⁰ Radics, Thomas Chrön, Fürstb. v. Laib.: Argo 1894, 139, 198. — ¹¹ Gruden, Zur Autorschaft des „Gründl. Gegenb.“: Carniola III (1912), 117. — ¹² Kidrič, Doneski škofa Hrena za zgodovino reformacije na Slovenskem (še v rokopisu). — ¹³ Kidrič, Nepriobčena

biografija Primoža Trubarja: Izvestja muz. dr. za Kranjsko (= IMK) 1909, 24–31. — ¹⁴ Kidrič, Bibliografija zgodovine reformacije na Slovenskem s posebnim ozirom na literarno in kulturno zgodovino (še v rokopisu). — ¹⁵ Koblar, Drobtnice iz furl. arhivov: IMK 1894, 22. — ¹⁶ O. c. 21. — ¹⁷ Parapat, Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence: Letopis Slov. Mat. (= LMS) 1871, 93, 107, 156. — ¹⁸ Mayr, Der innerösterr. Bauernkrieg: Archiv f. österr. Gesch. LXV (1884), 72. — ¹⁹ Prim.: Slomšek, Mihael Zagajšek: Drobtnice 1849, 93. — ²⁰ Laszowski: Mon. Habs. I/201 (Monumenta XXXV). — ²¹ Jelić, Fontes lit. glag.-romanae XVI. s. No. 161, 163, 164, 165, 166, 167. — ²² Fest A., Fiume zur Zeit der Uskokewirren 42. — ²³ O. c. 41. — ²⁴ Fest A., Publica instruzione in Fiume: program reške gimn. 1899/1900, 48. — ²⁵ Fest, Instruzione 44. — ²⁶ Vierthaler Fr. M., Gesch. des Schulwesens und des Cultus in Salzburg I, Salzburg 1804, 144. — ²⁷ Rumpler M., Gesch. des salzb. Schulwesens, Salzburg 1832, 35. — ²⁸ Vierthaler 113; Rumpler 35; Prennsteiner, Gesch. des (salzb.) Gymnasiums: program solnogr. gimnazije 1851, 5. — ²⁹ Peregrinus Joh., Gesch. der salzb. Dom-Sängerknaben oder schlechthin des Capel-Hauses: Mittheilungen der Ges. f. salzb. Landesk. (= MGSL) XXVIII (1888), 369, 380. — ³⁰ Prim.: Peregrinus. 379; Prennsteiner: program solnogr. gimn. 1851, 7; Pröll, Die Schulordnungen d. Schola s. Petri: Program solnogr. gimn. 1901/2. — ³¹ MGSL VII (1867), 266. — ³² O. c. 230. — ³³ O. c. 236. — ³⁴ Widmann H., Gesch. Salzburgs II (1909), 358. — ³⁵ Gemeiner C. Th., Regensburger Chronik IV, Regensb. 1824, 367, 466, 476, 519, 549. — ³⁶ Prim. za Regensburg: Gemeiner IV, 494. — ³⁷ Pröll, program solnogr. gimn. 1901/2, 13. — ³⁸ O. c. 16. — ³⁹ Primus Trubers Briefe (ed. Theodor Elze), Tüb. 1897. — ⁴⁰ Žvab L., Črtica o Primoži Trubarji (na osnovi beležk vicedominov tržaških in zbirke Mih. Jennerja, vse v dipl. arhivu v Trstu): Lj. Zvon (= LZ) 1884, 43–4. — ⁴¹ Del Vescovo di Trieste Pietro Bonomo . . . Dal Portafoglio del Museo (to ital. biografijo Bonoma sem si dal svoj čas prepisati iz neke period. publikacije, pisec pa je pozabil zabeležiti vir, ki ga z ljublj. pripomočki ne morem ugotoviti). — ⁴² Koblar: IMK 1893, 106. — ⁴³ Koblar: IMK 1892, 87. — ⁴⁴ Orožen Ig., Das Bisthum u. d. Diözese Lavant IV/2, 125–6. — ⁴⁵ O. c. 426. — ⁴⁶ (Starzer Alb.), Beiträge z. Gesch. d. niederöst. Statth., Wien 1897, 138–140. — ⁴⁷ * Bonomo, pisma nadv. Ferdinandu: drž. arhiv na Dunaju, Grosse Korresp. fasc. 25 a. — ⁴⁸ Žvab: LZ 1884, 43. — ⁴⁹ Mayer Ant., Die Bürgersch. z. St. Stephan, Wien 1880, 7–30. — ⁵⁰ O. c. 13. — ⁵¹ Loserth Joh., Balthasar Hubmaier, Brünn 1893, 177. — ⁵² Hammer F., Gesch. d. osman. R. III (1828), 81, 84. — ⁵³ Loesche, Truberiana: BBKG Bd. XXVI, Heft 1, (1920), 17–25. — ⁵⁴ Janssen J., Gesch. d. deutschen Volkes I^{19–20}, 757. — ⁵⁵ Orožen IV/2, 428–429. — ⁵⁶ O gültenbuchu: Zahn J., Styriaca, neue Folge (7.: Gültenhofe), 169; K(oblar) A., Herrengült, Pfandherrngült, Gültputch, kaj je to: IMK 1900, 143. — ⁵⁷ O denarjih: Kos, Zgod. pabirki iz loškega okraja:

IMK 1892, 24; Dopsch Alf., Gesamturb. d. Steierm., Wien 1910, p. CXL II. — ⁵⁸ O. merah: Kos: IMK 1892, 23; Trubers Briefe 15–18 (4 škafi = 1 ljublj. star); Dopsch CXXXII. — ⁵⁹ Orožen III, 1–19; — ⁶⁰ O. c. IV/2, 456. — ⁶¹ O. c. IV/2, 8. — ⁶² O. c. IV/2, 171, 456. — ⁶³ O. c. IV/2, 164. — ⁶⁴ O. c. IV/2, 170–172. — ⁶⁵ O. c. IV/2, 23, 67, 69, 126, 147, 165, 253. — ⁶⁶ O. c. IV/2, 272–322. — ⁶⁷ O. c. IV/2, 8. — ⁶⁸ O. c. IV/2, 126. — ⁶⁹ O. c. IV/2, 164. — ⁷⁰ O. c. III, 283. — ⁷¹ O. c. IV/2, 45. — ⁷² O. c. IV/2, 428. — ⁷³ Krones Fr., Die Freien v. Saneck u. ihre Chronik, I Gr. 1883, 74. — ⁷⁴ Prim.: Zahn 105; Pajek Jož., Zgod. Polič. župnije, Mar. 1898, 46. — ⁷⁵ Gams P., Series episcoporum. — ⁷⁶ Gruden J., Cerkv. razmere med Slovenci v 15. stol., Lj. 1908, 44–45. — ⁷⁷ K(o)blar A., Star urbar v ljublj. kap. arhivu (s kap. statutom 1509. in 1533. l.): IMK 1899, 141–144. — ⁷⁸ Mitis, Zur Biogr. des N. Jurišič: Carniola 1908, 141, 143. — ⁷⁹ Dimitz A., Gesch. Krains II, Laib. 1875, 210. — ⁸⁰ Venetianer A., Die evang. ref. Kirche Christo Salvatore zu Triest, Tr. 1887, 24. — ⁸¹ O. c. 82. — ⁸² Sixt Chr. H., P. P. Vergerius, Braunschweig 1871, 66–68. — ⁸³ Stancovich P., Biografia degli uomini distinti dell' Istria I, Tr. 1828, 368. — ⁸⁴ Orožen IV/2, 211. — ⁸⁵ O. c. II', 116, 211. — ⁸⁶ O. c. III, 116–117. — ⁸⁷ Gruden, Razmere 45, 46. — ⁸⁸ Valvasor VIII, 721. — ⁸⁹ Sodba o ref. gibanju v Solnogradu 1522–5 sloni na: Datter Fr. P., Des Kardinals und Erzbischofs von Salzburg Matthäus Lang Verhalten zur Reformation, Freising 1890, 1–32; Schmid: Jahrbuch der Ges. f. die Gesch. des Prot. in Österreich (= JGGPÖ) 1898, 175, 180, 182, 187, 188, 197, 198, 201; Widmann III, 5–19, 50–4; Loesche G., Gesch. des Prot. in Österreich² = JGGPÖ, 40 u. 41 [1921], 101–3 (več literature istotam na str. 320). — ⁹⁰ Sodba o ref. gibanju v Trstu 1525–1530 sloni na: Žvab: LZ 1884, 44–45; Venetianer 56–63, 74–77; Loesche, Gesch.² 98–99 (več literature istotam na 320. str.). — ⁹¹ Sodba o ref. gibanju na Dunaju 1527–30 sloni na: Waldau G. E., Gesch. der Prot. in Österreich, Steiermark, Kärnten und Krain I, (Anspach 1784), 5–52; Geschichte der Stadt Wien: IV (1911), 111–116; V (1914), 163–4; Loesche, Gesch.² 16–21 (več literature istotam na 318.–319. str.). — ⁹² Bibliotheca Erasiana. Répertoire des oeuvres d'Érasme, 1893, 143–144. — ⁹³ Štud. knjižnica v Lj. pod št. 3544. — ⁹⁴ Istotam pod št. 15463. — ⁹⁵ Istotam pod št. 10546. — ⁹⁶ Stichart Fr. O., Erasmus von Rotterdam, Lpzg 1870, 351. — ⁹⁷ O. c. 312. — ⁹⁸ O. c. 11, 53, 85, 125, 171, 220, 226, 237, 238, 243, 247, 266. — ⁹⁹ O. c. 286–7. — ¹⁰⁰ O. c. 326. — ¹⁰¹ O. c. 132–166. — ¹⁰² Pestalozzi Carl, Heinrich Bullinger, Elberfeld 1858, 305–7; Silberstein E., Conrad Pellican, Ein Beitrag zur Gesch. des Studiums der hebr. Sprache in der ersten Hälfte des XVI. Jahrh., Berlin 1900, 25, 63–71. — ¹⁰³ V Štud. knjižnici v Lj. pod št. 10753. — ¹⁰⁴ Kidrič, Razvoj reformacijske misli med Slovenci do l. 1547 (še v rokopisu). — ¹⁰⁵ Radics P., Christoph von Rauber, Wien 1900 (separ. iz Österr.-Ung. Revue XXVII, Heft 1–2), 1–33. — ¹⁰⁶ Venetianer 68–84. — ¹⁰⁷ Realencyclopédie f. prot. Theol. (= RE) III,³ 658–683 (Calvin). — ¹⁰⁸ V

lic. v Lj. pod št. 12767 izd. 1553., pod št. 12714 izd. 1559. l. — ¹⁰⁹ Venetianer 80—84. — ¹¹⁰ Hitzinger, Beiträge: MHVK 1864, 4 (protokol preiskave 1547. l.) — ¹¹¹ RE III,³ 382—3 (Brenz). — ¹¹² RE XV,³ 578 (Postille); Oblak, Prot. postile v slov. prevodu: LMS 1894, 202. — ¹¹³ Kidrič, Provenijence prot. knjig 16. stol. iz Študijske knjižnice v Ljubljani (še v rokop.). — ¹¹⁴ Hitzinger, Beiträge: Mittheilungen, d. hist. Ver. f. Krain (= MHVK) 1864, 52. — ¹¹⁵ Radics, Beiträge z. Reformationsgesch. Krains: MHVK 1861, 68. — ¹¹⁶ Prim.: Pintar, Kdaj je bil Primož Trubar v Loki: LZ 1905, 205. — ¹¹⁷ O. c. 205. — ¹¹⁸ Orožen IV/2, 93. — ¹¹⁹ O. c. 428—429. — ¹²⁰ O. c. 444. — ¹²¹ O. c. 482. — ¹²² O. c. 489. — ¹²³ Červ A., Sveta gora pri Gorici, Gor. 1883, 4—14. — ¹²⁴ Dimitz II, 206. — ¹²⁵ Trubar-Gravenecu X. 1563, Briefe 358. — ¹²⁶ Elze, Wiener, Wien-Leipzig 1882 (separ. iz JGGPÖ 1882), 18—19. — ¹²⁷ O. c. 47—48. — ¹²⁸ Hitzinger, Beiträge: MHVK 1864, 4. — ¹²⁹ Kidrič, Proces proti ljubljanskim protestantom 1547. l. (še v rokop.) — ¹³⁰ Strobel G. Th., Nachricht von dem Leben u. den Schriften Veit Dietrichs, Altdorf-Nürnberg 1772, 152, 154. — ¹³¹ Prim.: Trubers Briefe 113—115; Bučar Fr., Povijest hrv. prot. knjiž., Zagr. 1910, 113. — ¹³² Strobl 154, 155, 156. — ¹³³ * Slavischer Bücherdruck, fasc. I, št. 130 (rokopis v vseuč. bibl. v Tübingenu). — ¹³⁴ Hitzinger, Beiträge: MHVK 1864, 51. — ¹³⁵ Prim.: Rosolenz 132 a; Trubers Briefe 197. — ¹³⁶ Wolfgruber, Die Hofburgkapelle, Wien 1905, 60, 72. — ¹³⁷ Radics, Beiträge: MHVK 1861, 68, 73. — ¹³⁸ Medicus E. Fr. Chr., Gesch. d. evang. Kirche im Königr. Bayern, Erl. 1863, 153—154. — ¹³⁹ Strobel 140—141. — ¹⁴⁰ Erhard O., Kempter Reformationsgesch. (1917) — ¹⁴¹ Grotefend, Taschenbuch d. Zeitrechnung. — ¹⁴² Kidrič, Ungnad: ČJKZ II, 199. — ¹⁴³ Vrhovec, Mešč. špital: LMS 1858, 30. — ¹⁴⁴ Hermenlink H., Die Matrikeln d. Univ. Tübingen, Stuttg. 1906, 480. — ¹⁴⁵ O. c. 491. — ¹⁴⁶ Elze, Prediger Krains: JGGPÖ 1901, 53. — ¹⁴⁷ Prim.: Elze: Trubers Briefe 521; Prediger, JGGPÖ 1901, 53. — ¹⁴⁸ Dimitz III, 148. — ¹⁴⁹ Hitzinger, Beiträge: MHVK 1863, 84. — ¹⁵⁰ Steska (ocena Jeličevih Fontes = naša op. 21): IMK 1906, 166—172; Kidrič, Epilog k Trubarjevemu zborniku: Naši zapiski 1909, 165. — ¹⁵¹ Kidrič: Trije prispevki k zgodovini slovenskega pismenstva v 16. stoletju: Južnoslovenski filolog II (v tisku). — ¹⁵² Kidrič, Ungnad: ČJKZ II (1922), 206. — ¹⁵³ Schnurrer 13—15. — ¹⁵⁴ O. c. 41. — ¹⁵⁵ Sixt 403. — ¹⁵⁶ Steska (ocena Jeliča): IMK 1906, 171—172. — ¹⁵⁷ Fabronius-Mosemann, Geografia historica, Neue Summarische Welthistorie, Schmalk. 1625, 180. — ¹⁵⁸ Kidrič, Ungnad: ČJKZ II (1922), 197 sl. — ¹⁵⁹ Kidrič, Kirchenordnung 30. — ¹⁶⁰ O. c. 23. — ¹⁶¹ Zeiler Martin, Epistolische Schatzkammer, Ulm 1683, 850. — ¹⁶² Elze, Primus Trubers Denkmal in Derendingen: MHVK 1861, 63. — ¹⁶³ Kidrič, Primož Trubar: Domovina XVII (Celje 1908), št. 80—143 (več in dokumenti v Zgodovini = naša op. 8.). — ¹⁶⁴ Kidrič, Kirchenordnung 63—122 (za cerkveno naredbo 1564); Rupel Mirko, Literarni in jezikovni odnošaji med slovenskimi Articuli, Tibinga 1562. in hrvaškimi Artikuli s cirilskimi in glagolskimi črkami, Tibinga 1562 (disertacija, še v rokopisu).

Zusammenfassung: Fr. Kidrič: Das Gerippe für eine Biographie Primus Trubars (zugleich eine Analyse der Beiträge z. Biographie Trubars von Andreae, Hren, Rosolenz u. Valvasor). Der Verfasser will unter Mitteilung des ganzen bekannten dokumentarischen Materials die Grundlage für eine zuverlässige Biographie des angesehensten Reformators der Slovenen und Begründers des slovenischen Schrifttums schaffen und zugleich jene vier frühen Beiträge zur Biographie Trubars, die noch immer maßgebenden Einfluß haben (Andreae 1586, Hren 1606, Rosolenz 1606, Valvasor 1686), einer genauen Kritik unterziehen, muß aber aus ökonomischen Gründen Momente, über die er spezielle Untersuchungen schon veröffentlicht hat (Anm. 2, 3, 4, 5, 6, 13, 150, 151, 163) oder in einem anderen Zusammenhange vorbereitet (Anm. 7, 8, 12, 14, 104, 113, 129), hier nur andeuten.

§ 1: Geboren zu Raščica a. d. Straße v. Ljubljana na Kočevje. § 2: Abstammung: slovenische, wenigstens schon 1482 im Orte ansässige Untertanenfamilie, die sich zuerst mit Mühlerei, später mit Landwirtschaft beschäftigte, gut situiert war und schon seit 1500 auch einen Geistlichen unter ihren Mitgliedern gehabt zu haben scheint. § 3: Geburtsjahr: 1508 (Monat und Tag unbekannt). § 4: Kinderjahre (1508—1520: Türkeneinfälle, Bauernaufstände, fromme und frömmelnde Betätigungen des Vaters und Onkels). § 6: Initiative zum Schulbesuch kam vom Vater, ev. unter dem Einflusse des geistlichen Verwandten und im Einverständnisse mit der Herrschaft Turjak (Auersperg). § 7: Ca. Herbst 1520 bis Herbst 1521 in der Schule zu Reka (Fiume), wahrscheinlich in der Sphäre der Glagoliten. § 8: Ca. Herbst 1521—1523 in Salzburg, wahrscheinlich Externist bei St. Peter, lebte von Almosen. § 9: Ca. Ende 1523 oder Anfang 1524 bis Herbst 1527 Kantorist des Bischofs Bonomo in Triest, wozu ihm der ev. verwandte Geistliche Trubar aus der Pfarre Vipava, die im Besitze Bonomo's war, verholffen haben kann. § 10: Spätherbst 1527 bis ca. Mitte 1529 in Wien, wohl Hörer des höheren Kurses bei St. Stephan, den Unterhalt lieferte ihm die Absenz von der Pfarre in Loka.

§ 11: Rückkehr nach Triest und 1530 Ordination durch Bonomo. § 12: Bildungsniveau nach der formellen Vollendung der Studien (Kenntnis des Lateinischen, Deutschen und Italienischen, etwas wenig Griechisch, Verstehen des Kroatischen ohne Kenntnis der kroatischen = glagolitischen Schrift, die er seit dem Abgange von Reka vergessen haben konnte, Vertiefung in die Ausdrucksmöglichkeiten seiner slovenischen Muttersprache, Eignung zum Seelsorger). § 14: 1527 bis ca. 1542 im Besitze der Pfarre St. Helena in Loka bei Radeče, linkes Savaufer, Patriarchat Aquilea, die er aber nicht persönlich, sondern beständig durch einen Vikar verwaltete. § 15: 1530 bis ca. 1535 Vikar des Bonomo in der Pfarre St. Martin in Laško (Tüffer), Patr. Aquilea. § 16: Ca. 1535—1540: Prediger an der Domkirche zu Ljubljana (Kaplan oder Vikar), muß die Stadt wegen der reform. Richtung seiner Predigten vor der Verfolgung des Landeshauptmannes Jurišić fluchtweise verlassen. § 17: Herbst 1540—1542: Slovenischer Prediger und des Bonomo Hofkaplan in Triest, wo abermals eine feindliche Akzion gegen ihn entsteht, an der Vergerius, Bischof von Capo d'Istria, beteiligt ist. § 18: Wahrscheinlich erst 1540 resignierte Bonomo zu seinen Gunsten auf das Beneficium St. Maximiliani zu Celje, wo aber Trubar nie residierte. § 19: 1542 wurde er vom Kaiser Ferdinand auf die Fürsprache Bonomos und des Laibacher Bischofs Kacijanar zum Kanonikus von Ljubljana ernannt und übernahm abermals die slovenischen Predigten im Dom. § 20: In der ersten Hälfte 1547 wird er vom Domkapitel nach Šentjernej (St. Bartholomä im Feld) geschickt, wahrscheinlich, um die Wirtschaft dieser dem Kapitel inkorporierten Pfarre in Ordnung zu bringen. § 22: Bedeutung des jeweiligen Milieus für die Entwicklung seiner religiösen Physiognomie (seit ca. 1524/25 unter dem Einflusse der Paraphrasen des Erasmus von Rotterdam, die Bonomo den Klerikern an seinem Hofe in deutscher, italienischer und slovenischer Sprache erklärte; seit 1532 unter dem Einflusse von Bullingers und Pellicans Kommentaren; 1540/2 der entscheidende Einfluß der reformatorischen Bewegung in Triest, wo sich Bonomo

zu einem „evangelischen Bischof“ entwickelt hatte und nun neben den Paraphrasen des Erasmus auch die Institutio Calvins Trubar und dessen Genossen erklärte; Erinnerungen an die Prozessionen zur Regensburger „schönen Maria“ aus dem Salzburgischen 1522/24, an den Märtyrertod des Balthasar Hubmaier und seiner Frau zu Wien März [10/13] 1528). § 23: Entwicklung und Betätigung seiner protestantischen Richtung bis 1547 (vor der Ordination: Skepse und Kritizismus gegenüber „Erscheinungen“ und Gründungen von neuen Wallfahrtskirchen; dies ist auch die Hauptnote seiner Predigt 1530—47; allmähliche Aufnahme neuer Schlagwörter Zwingli-Calvinischer Richtung; Unterschied zwischen der privaten Ideologie, die aber selbst 1547 noch nicht ganz protestantisch war, und der öffentlichen Predigt, in der er über vieles, das er innerlich schon als einen Mißbrauch betrachtete, absichtlich nicht sprach).

§ 24: Als 1547 gegen die Laibacher Protestanten-Geistliche eine neue feindliche Akzion einsetzte, zu der aber nicht Trubar die unmittelbare Veranlassung gegeben hat, hielt er sich nach der Flucht von Šentjernej bei krainischen protestantischen Adeligen (Turjak? Žumberk?) versteckt und floh dann nach Oberdeutschland, wo er wenigstens schon im Frühjahr 1548 bei Veit Dietrich in Nürnberg weilte. § 25: Itinerar der protestantischen Dienststellen: 1548 bis Mai 1551: Rottenburg a. d. Tauber (zweiter Prediger); 1551 (26. Mai — 20. Juli) bis ca. 12. März 1561: Kempten (Pfarrer); Anfang April 1561 bis Ende Mai 1562: Urach (Pfarrer; anwesend Anfang April bis 9. Juni 1561, 20. Sept. 1561 bis Ende Mai 1562); 1561 (juristisch seit ca. 12. März) bis Ende Juli 1565: Superintendent von Krain (anwesend 26. Mai — 3. Sept. 1561, Mitte Juni 1562 — Ende Juli 1565); ca. Aug. bis Okt. 1565 ohne Stelle in Tübingen; ca. Okt. 1565 bis ca. März 1566: Lauffen a. d. Neckar; seit ca. März 1566: Derendingen. § 26: Frauen: 1. Barbara, 2. Anastasia, 3. Agnes, die ihn überlebte. § 27: Kinder: aus der ersten Ehe: Primus, geb. ca. 1551, Felician, geb. ca. 1555 und Magdalena; aus der zweiten: Gertrud u. vielleicht ein Söhnchen. § 28: Vermögensverhältnisse: Rücksicht auf

materiellen Gewinn kein Motiv zum Übertritt. **§ 29:** Begründer des slovenischen Schrifttums, der unter dem Einflusse von Bonomos slovenischem Erklären des Vergil, Erasmus und Calvin wohl bald nach 1540 darüber nachzudenken begann, die slovenische Sprache zur Schriftsprache zu machen, um 1551 das erste slovenische Buch auf den Büchermarkt schickte, gleich darauf neue Arbeiten in Angriff nahm ohne sie aber drucken zu können, bis 1555/56 durch die Verbindung mit Vergerius und seit 1556 durch materielle Hilfe der Krainer neue Grundlagen dafür geschaffen wurden. **§ 30:** Rolle beim serbokroatischen Druck (Idee vor 1547; 1555: neuer Impuls des Vergerius; September 1559 bis Mitte Jänner 1561: Trubars glagolitische Druckerei; Mitte Jänner 1561 bis 27. Dez. 1564 —: Ungnads Anstalt zur Herausgabe südslavischer protest. Werke, wo Trubar die erste Zeit „Prinzipal“ war). **§ 31:** Serie von Trubars Schriften (45 Nummern, Nr. 3. u. 4 Handschriften, davon Nr. 3 verloren, von den Drucken Nr. 32 u. 40 bis jetzt nicht gefunden, Nr. 34 vielleicht, Nr. 39, 43, 45 sicher Nachdrucke ohne Trubars Mitwirkung). **§ 32:** Zur Charakteristik. **§ 33:** Tod (28. Jänner 1586).

Andreae verdient trotz vieler Fehler Beachtung als Quelle ersten Ranges, in Hren (und Rosolenz) ist fast gar nichts brauchbares, Valvasor's Kombination ist durchgehends verfehlt, wertvoll aber seine Heranziehung des archivalischen Materials. Während Andreae wenigstens von fünf Trubar'schen Drucken die deutschen Vorreden in Evidenz gehabt hat (No. 9, 18, 29, 37, 41), scheint Valvasor keinen einzigen aus Autopsie gekannt zu haben. Bezeichnenderweise ist Andreae's Beitrag weder Hren, noch Rosolenz oder Valvasor bekannt; Valvasor hat aus der ganzen bis 1689 gedruckten Literatur über Trubar überhaupt nur die zwei unbedeutendsten Beiträge eruiert (Fabronius 1625, Zeiler 1683).